

K. MARKS

**PRILOG KRITICI
POLITIČKE EKONOMIJE**

K. Marx

PREDGOVOR KNJIZI

»PRILOG KRITICI POLITIČKE EKONOMIJE«

Sistem buržoaske ekonomije ja posmatram ovim redom: *kapital, zemljišno vlasništvo, najamni rad; država, vanjska trgovina, svjetsko trжишte*. Pod prvim trima rubrikama istražujem ekonomske životne uslove triju velikih klasa na koje se dijeli savremeno buržoasko društvo; povezanost ostalih triju rubrika bije u oči. Prvi odjeljak prve knjige, koja raspravlja o kapitalu, sastoji se iz sljedećih glava: 1) roba; 2) novac ili prost promet; 3) kapital uopće. Prve dvije glave čine sadržinu ove sveske. Cjelokupni materijal leži pred mnom u obliku monografija koje sam s velikim prekidima, u raznim periodima *stavio na papir za sebe lično*, a he za Štampu; hoću li moći da ih sistematski obradim po navedenom planu, zavisiće od vanjskih okolnosti.

Opći uvod, koji sam bio skicirao, izostavljam, jer mi se pri temeljitijem razmišljanju čini da bi svako anticipiranje rezultata koje tek treba dokazati bilo čitaocu na smetnji, i što se čitalac koji uopće želi da me prati mora odlučiti da se od pojedinačnog penje ka općem. Ali će zato nekolike napomene u toku mojih vlastitih političkoekonomskih studija možda biti ovdje na svom mjestu.

Struka koju sam studirao bilo je pravo, ali sam se nije bavio samo kao sporednom disciplinom pored filozofije i istorije. Godine 1842—1843, kao urednik »Rajnskih novina«, našao sam se prvi put u neprilici da sam i ja morao govoriti o takvozvanim materijalnim interesima. Prve povode da se pozabavim ekonomskim pitanjima pružiše mi debate Rajn-

skog Landtaga o šumskim krađama i o parceliranju zemljišnog posjeda, službena polemika koju je o prilikama mozeljskih seljaka zapodjeo s »Rajnskim novinama« g. von Schapper, tadašnji oberprezident Rajnske oblasti, i najzad debate o slobodnoj trgovini i zaštitnoj carini. S druge strane, u ono vrijeme kada je dobra volja da se »pođe dalje« višestruko nadmašivala poznavanje stvari, začuo se u »Rajnskim novinama« odjek francuskog socijalizma i komunizma s lakin filozofskim ikoloritom. Ja se izjasnih protiv tog diletantstva, ali sam u isti mah u jednoj kontroverzi sa »Allgemeine Augsburger Zeitung« otvoreno priznao da mi moje dotadašnje studije ne dopuštaju da se usudim dati kakav god vlastiti sud o samoj sadržim francuskih pravaca. Štaviše, željno sam iskoristio iluziju izdavača »Rajnskih novina« da će umjerenijim držanjem lista moći da postignu to da ga mimoide smrtna presuda, koja je nad njim već bila izrečena, da bih se s pozornice javnosti povukao u sobu za učenje.

Prvi rad koji sam poduzeo radi rješavanja sumnja koje me bijahu obrvale bio je kritički pregled Hegelove filozofije prava, rad čiji je uvod izašao u »Deutsch-Franzosische Jahrbucher«, izdatim u Parizu 1844. godine. Moje je istraživanje, dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi ni oblici države ne mogu razumjeti ni iz sebe samih ni iz takozvanog općeg razvijatka ljudskog duha, nego da im je korijen, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima čiju je cjelokupnost Hegel, po primjeru Engleza i Francuza 18; vijeka, obuhvatio imenom »građansko društvo«, a da se anatomija građanskog društva mora tražiti u političkoj ekonomiji. Proučavanje ove nauke, koje sam otpočeo u Parizu, produžio sam u Bruxellesu, kamo se bijah preselio protjeran po naredenju g. Guizota. Opći rezultat do kojeg sam došao i koji mi je, kad sam već došao do njega, poslužio kao putokaz u mojim studijama, može se ukratko ovako formulirati. U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvijatka njihovih materijalnih proizvodnih snaga.. Cjelokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijal-

nog života uvjetuje proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvijatka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrječnost s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, s odnosima vlasništva u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove čikove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomске osnove vrši se sporije ili brže prevrat čitave ogromne nadgradnje. Pri posmatranju ovih prevrata mora se uvijek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskim uslovima proizvodnje, koji se dade konstatirati s tačnošću prirodnih nauka, od pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, ukratko, od ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svjesni toga sukoba i borbom ga rješavaju. Kao god što neki individuum ne ocjenjujemo šta je po onome šta on o sebi misli da jeste, tako ni o ovakvoj prevratnoj epohi ne možemo stvarati sud iz njene svijesti, već naprotiv moramo tu svijest da objašnjavamo iz protivrječnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba među društvenim proizvodnim snagama i odnosima proizvodnje. Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uvjeti njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovječanstvo postavlja sebi uvijek samo one zadatke koje može da riješi, jer kad tačnije posmatramo, uvijek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo ondje gdje materijalni uslovi za njegovo rješenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja. U općim linijama mogu se azijski, antički, feudalni i savremeni buržoaski način proizvodnje označiti kao progresivne epohe ekonomске društvene formacije. Buržoaski odnosi proizvodnje su posljednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje, antagonistički ne u smislu individualnog antagonizma, nego antagonizma koji potiče iz društvenih životnih uslova individualuma, ali u isti mah proizvodne snage koje se razvijaju u krilu buržoaskog društva stvaraju materijalne uslove za rje-

šenje toga antagonizma. Zato se s tom društvenom formacijom završava predistorija ljudskog društva.

Friedrich Ertgels, s kojim sam, otkako je izašla njegova genijalna skica kritike ekonomskih kategorija (u »Deutsch-Französische Jahrbücher«¹*, stalno razmjenjivao misli preko pisama, došao je drugim putem (uporedi njegov *Položaj radničke klase u Engleskoj*) do istog rezultata kao i ja, a kada se s proljeća 1845. i on nastanio u Bruxellesu, odlučisno da zajednički izradimo svoje shvaćanje kao suprotnost ideološkom shvaćanju njemačke filozofije, u stvari da se obračunamo s nekadašnjom svojom filozofskom savješću. Tu smo namjeru izveli u obliku kritike poslijehegelovske filozofije. Rukopis, dva debela toma u osmini, bio je već davno prispio u Vestfaliju, gdje je trebalo da bude izdat, kad nam stiže vijest da izmijenjene okolnosti ne dopuštaju štampanje. Prepustismo rukopis glodarskoj kritici miševa, utočnik prije što smo glavnu svrnu bili postigli — sebi smo stvari objasnili. Od razasutih radova u kojima smo u ono vrijeme iznosili pred. publiku svoje poglede ulovom ili onom pravcu pomenući samo *Manifest komunističke partije*, koji smo zajednički napisali Engels i ja, i *Govor o slobodnoj trgovini*, koji sam ja objavio. Glavne tačke našeg shvaćanja prvi put su naučno, mada samo polemički, nagoviještene u mom spisu *Bijeda filozofije*, koji sam 1847. objavio protiv Proudhona. Štampanje moje njemački napisane rasprave *Najamni rad*, u kojoj sam povezao u cjelinu predavanja koja sam 0 tom predmetu držao u briselskom Udruženju njemačkih radnika, prekinuto je. februarskom revolucijom i mojim prisilnim udaljavanjem iz Belgije u vezi s njom.

Izdavanje »Novih rajske novina« 1848. i 1849. godine 1 događaji koji su poslije nastupili prekidoše moje ekonomskе studije, koje sam mogao produžiti tek u Londonu 1850. godine. Ogroman materijal za istoriju političke ekonomije koji je nagomilan u Britanskom muzeju, povoljna osmatračnica (koju London predstavlja za posmatranje buržoaskog društva, najzad novi stadij razvitka u koji je ono izgledalo da ulazi s otkrivanjem kalifornijskog i australijskog zlata, opredijeliše me da opet počnem sasvim od početka i da kritički prijeđem novi materijal. Ove su me studije djelo-

mice same od sebe odvele disciplinama koje su prividno sa svim udaljene od ekonomije, a na kojima sam morao probaviti duže ili kraće vrijeme. Ali je vrijeme koje mi je stajalo na raspolažanju bilo naročito stješnjavano imperativnom nužnošću da radim za svoje izdržavanje. Moja danas već osmogodišnja saradnja u prvom englesko-američkom listu »New-York Tribune« izazivala je, pošto se pravim novinskim dopisništvom bavim samo izuzetno, vanrednu rascjepkanost mojih studija. Međutim, članci o značajnim ekonomskim događajima u Engleskoj i na kontinentu zauzimali su toliki dio mojih priloga da sam bio primoran da se dobro upoznam s praktičnim pojedinostima koje leže van oblasti političke ekonomije kao nauke.

Ova skica o toku mojih studija u oblasti političke ekonomije treba da dokaže samo to da su moja shvaćanja, ma kako se o njima sudilo i ma koliko da su malo u skladu sa interesiranim predrasudama vladajućih klasa, rezultat svesnog i dugogodišnjeg istraživanja. Ali na ulazu u nauku, kao na ulazu u pakao, mora se postaviti zahtjev:

Qui si convien lasciare ogni sospetto.
Ogni viltà convien che qui sia morta.
(Tu ne daj da te sumnja svlada.
Malodušje nelk ovdje umre svako.)
(Dante)

London, januara 1859.

Karl Marx "

*Štampano u knjizi: K. Marx,
»Zur Kritik der Politischen
Okonomie«, Berlin 1859.
(Preveo MOSA PIJADE)*

¹ Vidi ovu knjigu str. 48. — Vr.

ODJELJAK I

KAPITAL UOPSTE

Glava prva

ROBA

Na prvi pogled buržoasko bogatstvo pojavljuje se kao ogromna zbirka roba, a pojedinačna roba kao njegovo elementarno postojanje. Svaka roba, međutim, predstavlja se u dvostrukom vidu: *upotreбne vrijednosti i razmjenske vrijednosti.*¹

Po načinu izražavanja engleskih ekonomista, roba je prije svega »bilo koja stvar potrebna, korisna ili prijatna za život«, predmet ljudskih potreba, životno sredstvo u najširem smislu riječi. Ovo postojanje robe kao upotreбne vrijednosti podudara se s njenom prirodnom, opipljivom egzistencijom. Pjesnica je, na primjer, posebna upotreбna vrijednost za razliku od upotreбnih vrijednosti pamuka, stakla, hartije itd. Upotreбna vrijednost ima samo vrijednost za upotrebu i ostvaruje se samo u procesu potrošnje. Ista upotreбna vrijednost može se različito iskoristiti. Ipak, zbir njenih mogućih primjena obuhvaćen je u njenom postojanju kao stvari sa određenim svojstvima. Ona je određena, dalje, ne samo kvalitativno nego i kvantitativno. Prema svojoj prirodnoj osobini.

¹ Aristoteles, »De republica«, L. 1, c. 9 (edit. J. Bckkeri, Oxonii 1837). Svaki predmet koji posjedujemo ima dvojaku upotrebu. Jedna mu je svojstvena, druga nije. Na primjer, sandala se upotrebljava za obuvanje i za razmjenu. I u jednom i u drugom slučaju sandala je predmet upotrebe, jer i onaj ko je razmijeni za ono što mu je potrebno, za novac ili za hranu, upotrebljava je kao sandalu. Ali ovo nije upotreba koja joj je svojstvena, jer sandala nije napravljena za to da bude predmet razmjene.

različite upotrebne vrijednosti imaju i različite mjere, na primjer mjerica pšenice, ris hartije, aršin platna itd.

Ma kakav bio društveni oblik bogatstva, upotrebne vrijednosti sačinjavaju uvijek njegovu sadržinu, u prvi mah indiferentnu prema tom obliku. Po ukusu pšenice ne može se utvrditi ko ju je sijao: ruski kmet, francuski sitni seljak ili engleski kapitalist. Iako je predmet društvenih potreba, i stoga uključena u društvenu vezu, upotrebna vrijednost ipak ne izražava društveni produksioni odnos. Ova roba je, kao upotrebna vrijednost, npr. dijamant. Na dijamantu se ne može primijetiti da je roba. Služi li kao upotrebna vrijednost, estetski ili mehanički, na grudima lorete ili u ruci stakloresca, «on je dijamant, a ne roba. Svojstvo upotrebne vrijednosti je nužna pretpostavka za robu, dok je za upotrebnu vrijednost -svojstvo robe indiferentna odredba. Upotrebna vrijednost u ovoj indiferentnosti prema ekonomskoj odredbi oblika, tj. upotrebna vrijednost kao upotrebna vrijednost, leži van kruge razmatranja političke ekonomije.⁵ U njen krug upotrebna vrijednost ulazi samo ondje gdje je ona odredba oblika. Ne posredno je upotrebna vrijednost materijalna baza na kojoj se predstavlja određeni ekonomski odnos — razmjenjska vrijednost.

Razmjenjska vrijednost se pojavljuje prije svega kao kvantitativni odnos u kojem su upotrebne vrijednosti jedna s drugom razmjenljive. U takvom odnosu one sačinjavaju istu razmjenljivu veličinu. Tako 1 tom Propercija i 8 unca burmuta mogu biti iste razmjenjske vrijednosti i pored svim različitim upotrebnih vrijednosti duvana i elegije. Kao razmjenjska vrijednost, neka upotrebna vrijednost vrijedi taman koliko i druga, samo ako postoji u pravoj količini. Razmjenjska vrijednost jedne palate može se izraziti u određenom %roju kutija masti za obuću. Obrnuto, londonski fabrikanti masti za obuću izrazili su razmjensku vrijednost gomila svojih kutija u palatama. Dakle, potpuno indiferentno prema svom prirodnom načinu egzistiranja i bez obzira na specifičnu prirodu, potrebe zbog koje jesu upotrebne vrijednosti, robe se u određenim količinama izjednačuju, nadomještaju jednu drugu u razmjeni, važe kao ekvivalenti i tako predstavljaju isto jedinstvo i pored svog šarolikog izgleda.

⁵ To je razlog što njemački kompilatori obrađuju con amore [s ljubavlju], upotrebnu vrijednost, fiksirani pod imenom »dobro«. Vidi na primjer L. Stein, »System der Staatswissenschaften«, I, odjeljak o »dobrima«. Razumna obaveštenja o »dobrima« treba tražiti u »Uputstvima za poznavanje robe«.

Upotrebne vrijednosti su neposredno životna sredstva. Ali, obrnuto, i sama ova životna sredstva su proizvodi društvenog života, rezultat utrošene ljudske životne snage, opredmećeni rad. Kao materializacija društvenog rada, sve su robe kristalizacija istog jedinstva. Potrebno je sada razmotriti određeni karakter ovog jedinstva, tj. rada koji se predstavlja u razmjenjskoj vrijednosti.

Pretpostavimo da su 1 unca zlata, 1 tona gvožđa, 1 kvarter pšenice i 20 aršina svile razmjenjske vrijednosti iste veličine. Kao takvi ekvivalenti, u kojima je izbrisana kvalitativna razlika njihovih upotrebnih vrijednosti, oni predstavljaju podjednak volumen istog rada. Rad koji se u njima ravnomerno opredmeće mora i sam biti jednoobrazan, bezrazličan, prost rad, za koji je isto tako indiferentno da li se pojavljuje u zlatu, gvožđu, pšenici ili svili, kao što je za kiseonik indiferentno da li se pojavljuje u rdi gvožđa, atmosferi, soku od grožđa ili u ljudskoj krvi. Ali kopati zlato, vaditi gvožđe iz rudnika, sijati pšenicu i tkati svilu su kvalitativno različite vrste rada. U stvari, ono što se predmetski pojavljuje kao različitost upotrebnih vrijednosti, pojavljuje se procesno kao različitost u djelatnosti koja stvara te upotrebne vrijednosti. Indiferentan prema posebnoj materiji upotrebnih vrijednosti, rad koji stvara razmjenjsku vrijednost indiferentan je i prema posebnom obliku samog rada. Razne upotrebne vrijednosti su, dalje, proizvodi djelatnosti raznih individua, dakle rezultat individualno različitih radova. Ali kao razmjenjske vrijednosti one predstavljaju jednak, bezrazličan rad, tj. rad u kome iščezava individualnost onih koji rade. Rad koji stvara razmjenjsku vrijednost je, stoga, apstraktno opšti rad.

Ako su 1 unca zlata, 1 tona gvožđa, 1 kvarter pšenice i 20 aršina svile razmjenjske vrijednosti iste veličine ili ekvivalenti, onda su 1 unca zlata, 1/4 tone gvožđa, 3 bušela pšenice i 5 aršina svile razmjenjske vrijednosti potpuno različitih veličina, i ova kvantitativna razlika je jedina razlika koju su, kao razmjenjske vrijednosti, uopšte u stanju da ispolje. Kao razmjenjske vrijednosti razne veličine, one predstavljaju veće ili manje kvantume onog prostog, jednoobraznog, apstraktno opšteg rada koji sačinjava supstanciju razmjenjske vrijednosti. Postavlja se pitanje: kako da se mijere ovi kvantumi? Ili, štaviše, postavlja se pitanje: koje je kvantitativno postojanje samog tog rada, jer veličinske razlike robâ kao razmjenjskih vrijednosti samo su veličinske razlike rada koji je u njima opredmećen. Kao što je vrijeme kvantitativno postojanje kretanja, tako je radno vrijeme kvantitativno postojanje rada. Različitost njegovog sopstvenog trajanja je jedina razlika koju on

može da ispolji, uz pretpostavku da je njegov kvalitet dat. Kao radno vrijeme, rad dobija svoje mjerilo u prirodnim mjerama vremena: času, danu, sedmici itd. Radno vrijeme je živo postojanje rada, indiferentno prema njegovom obliku, njegovoj sadržini i njegovoj individualnosti; ono je njegovo živo postojanje kao kvantitativno postojanje koje istovremeno sadrži svoju imanentnu mjeru. Radno vrijeme opredmećeno u upotrebnim vrijednostima robâ je supstancija koja ih čini razmjenskim vrijednostima, te stoga robama, i ujedno mjeri njihovu određenu veličinu vrijednosti. Odgovarajuće količine različitih upotrebnih vrijednosti u kojima je opredmećeno isto radno vrijeme jesu ekvivalenti, ili, sve su upotrebe vrijednosti ekvivalenti u proporcijama u kojima sadrže isto utrošeno, opredmećeno radno vrijeme. Kao razmjenska vrijednost, sve robe su samo određene mjere ščvrsnutog radnog vremena.

Da bi se razumjelo određivanje razmjenske vrijednosti radnim vremenom, ne smiju se gubiti iz vida slijedeći osnovni momenti: svodenje rada na prost, tako reći beskvalitetan rad; specifičan način po kome je rad koji stvara razmjensku vrijednost, koji, dakle, proizvodi robe, *društveni rad*; najzad, razlika između rada ukoliko su njegov rezultat upotrebe vrijednosti i rada ukoliko su njegov rezultat razmjenske vrijednosti.

Da bi se razmjenske vrijednosti roba mjerile radnim vremenom koje je sadržano u njima, moraju se razne vrste rada svesti na bezrazličan, jednoobrazan, prost rad, ukratko na rad koji je kvalitativno isti i stoga se razlikuje samo kvantitativno.

Ovo svodenje pojavljuje se kao apstrakcija, ali to je apstrakcija koja se svakodnevno vrši u društvenom procesu proizvodnje. Rastvaranje svih roba u rauno vrijeme nije veća apstrakcija, ali istovremeno ni manje realna od rastvaranja svih organskih tijela u vazduh. Rad koji je tako izmijenjen vremenom ne pojavljuje se u stvari kao rad raznih subjekata, već se, naprotiv, razne individue koje rade pojavljuju kao puki organi *tog* rada. Ili, rad, kako se predstavlja u razmjenskim vrijednostima, mogao bi se izraziti kao *opšte ljudski rad*. Ova apstrakcija opšte ljudskog rada postoji u prosječnom radu koji može da vrši svaka prosječna individua da tog društva, a sastoji se iz određenog produktivnog trošenja čovječjeg mišića, nerva, mozga itd. To je *prost rad*³ u kome se svaka prosječna individua može obučiti i koji ona mora da

* »Unskilled labour« nazivaju ga engleski ekonomisti.

obavlja u jednom ili drugom obliku. Sam karakter ovog prosječnog rada je različit u pojedinim zemljama i u pojedinim kulturnim epohama, ali se javlja kao dat u svakom postojećem društvu. Prost rad sačinjava daleko najveću masu cje⁴ lokupnog rada buržoaskog društva, kako se možemo uvjeriti iz svake statistike. Ako A u toku 6 časova proizvodi gvožđe, a u toku 6 časova platno, dok B takođe u toku 6 časova proizvodi gvožđe, a u toku 6 časova platno, ili ako A u toku 12 časova proizvodi gvožđe, a B u toku dvanaest časova platno, očigledno je da je to samo različita primjena *istog* radnog vremena. Ali kako stoji sa složenim radom koji se uzdiže iznad prosječnog nivoa kao rad višeg intenziteta, veće specifične težine? Takav se rad rastvara u sastavljen prost rad, prost rad na višoj potenciji, tako da je, na primjer, jedan dan složenog rada jednak trima danima prostog rada. Zakoni koji regulišu ovo sprovodenje ne spadaju još ovamo. Ali je jasno da se svodenje vrši: jer, kao razmjenska vrijednost, proizvod najsloženijeg rada je u određenoj proporciji ekvivalent proizvoda prostog prosječnog rada, dakle jednak određenoj količini tog prostog rada.

Određivanje razmjenske vrijednosti radnim vremenom, pretpostavlja, dalje, da je u određenoj robi, na primjer U jednoj toni gvožđa, opredmećena *jednaka količina* rada, bez obzira na to da li je to rad A-a ili B-a, ili da razne individue upotrebljavaju istu količinu radnog vremena za proizvodnju iste, kvalitativno i kvantitativno određene upotrebe vrijednosti. Drugim riječima, pretpostavlja se da je radno vrijeme sadržano u nekoj robi radno vrijeme koje je *potrebno* za njenu proizvodnju, tj. radno vrijeme koje se iziskuje da bi se pod datim opštim uslovima proizvodnje proizveo nov primjerak iste robe.

Uslovi rada koji stvara razmjensku vrijednost, kako proizlaze iz analize razmjenske vrijednosti, jesu *društvene odredbe* rada ili *odredbe društvenog rada*, ali ne naprsto društvenog, već društvenog na poseban način. To je jedna specifična vrsta društvenosti. Prije svega, bezrazlična prostost rada jeste *jednakost* radova različitih individua, uzajamno dovođenje u vezu njihovih radova kao jednakih radova, i to stvarnim svodenjem svih radova na istovrstan rad. Ukoliko se predstavlja u razmjenskim vrijednostima, rad svake individue ima ovaj društveni karakter jednakosti i predstavlja se u razmjenskoj vrijednosti samo ukoliko je, kao jednak, doveden u odnos sa radom svih ostalih individua.

Dalje, u razmjenskoj vrijednosti pojavljuje se radno vrijeme svake individue neposredno kao *opšte radno vrijerm*, a ovaj *opšti* karakter pojedinačnog rada kao njegov *društveni*

karakter. U razmjenjskoj vrijednosti predstavljeno radno vrijeme je radno vrijeme pojedinca, ali pojedinca koji se ne razlikuje od drugih pojedinaca, dakle svih pojedinaca ukoliko vrše jednak rad, uslijed čega radno vrijeme koje se za proizvodnju određene robe iziskuje od jednog jeste *potrebno* radno vrijeme koje bi svako drugi upotrijebio za proizvodnju iste robe. To je radno vrijeme pojedinca, *njegovo* radno vrijeme, ali samo kao svima zajedničko radno vrijeme, za koje je stoga indiferentno *čije* je radno vrijeme. Kao opšte radno vrijeme ono se predstavlja u nekom opštem proizvodu, u nekom *opštem ekvivalentu*, u nekoj određenoj količini opredmećenog radnog vremena koja se, indiferentna prema određenom obliku upotrebe vrijednosti u kome se neposredno pojavljuje kao proizvod nekog pojedinca, može po volji prevesti u bilo koji drugi oblik upotrebe vrijednosti u kome se predstavlja kao proizvod svakog drugog pojedinca. Ona je *društvena* veličina samo kao takva *opita* veličina. Da bi imao za rezultat razmjenjsku vrijednost, rad pojedinca mora imati za rezultat *opiti ekvivalent*, tj. predstavljanje radnog vremena pojedinca kao opšteg radnog vremena ili predstavljanje opšteg radnog vremena kao radnog vremena pojedinca. To je isto kao kad bi razne individue svoje radno vrijeme bacile na gomilu i razne količine radnog vremena koje im zajednički stoje na raspolaganju predstavile u raznim upotrebnim vrijednostima. Radno vrijeme pojedinca je tako u stvari ono radno vrijeme koje je društvu potrebno radi proizvodnje određene, upotrebe vrijednosti, tj. radi zadovoljenja određene potrebe. Ali ovdje je riječ samo o specifičnom obliku u kome rad dobija društveni karakter. Određeno radno vrijeme prelca opredmeće se, na primjer, u 100 funti lanenog prediva. Pretpostavimo da 100 aršina platna, proizvod tkača, predstavlja istu količinu radnog vremena. Ukoliko ova proizvoda predstavljaju jednaku količinu opšteg radnog vremena i ukoliko su stoga ekvivalenti za *svaku* upotrebu vrijednost koia sadrži isto toliko radnog vremena, oni su jedan za druge ekvivalenti. Samo time što se radno vrijeme prelca i radno vrijeme tkača predstavljaju kao opšte radno vrijeme, a njihovi proizvodi stoga kao opšti ekvivalenti, rad tkača za prelca i rad preca za tkača postaje ovdje rad jednog za rad druge, tj. društveno poslovanje njihovih radova za obojicu. Nапротив, u seoskopatrijarhalnoj industriji, gdje su prelaci i tkač živjeli pod istim krovom, gdje je ženski dio porodice nreo, a muški tkao, i to za sopstvene potrebe porodice, predivo i platno su bili **društveni** srnizvodi. a predenje i tkanje *društveni* radovi u okviru porodice. Ali nihov društveni karakter nije se sastojao u tome što se predivo kao opšti ekvivalent

razmjenjivalo za platno kao opšti ekvivalent, niti što su oboje međusobno razmjenjivani kao ekvipotentni i ekvivalentni izrazi istog opšteg radnog vremena. Porodična povezanost je, naprotiv, svojom prirodnom podjelom rada udarala proizvodu rada svoj osobiti društveni pečat. Ili uzmimo naturalne usluge i naturalna davanja Srednjeg vijeka. Određeni radovi pojedinaca u svom naturalnom obliku, posebnost a ne opštost rada, čine ovdje društvenu vezu. Ili uzmimo, najzad, zajednički rad u njegovom prvobitnom obliku kakav nalazimo na pragu istorije svih kulturnih naroda.⁴ Ovdje do društvenog karaktera rada očigledno ne dolazi time što rad pojedinca dobija apstraktan oblik opštosti ili njegov proizvod oblik opšteg ekvivalenta. Zajednica, koja je prepostavka proizvodnje, sprečava da rad pojedinca bude privatni rad, a njegov proizvod privatni proizvod i dovodi, štaviše, do toga da se pojedinačni rad pojavljuje neposredno kao funkcija člana društvenog organizma. Za rad koji se predstavlja u razmjenjskoj vrijednosti pretpostavlja se da je rad izolovanog pojedinca. Društvenim postaje time što uzima oblik svoje neposredne suprotnosti, oblik apstraktne opštosti.

Za rad koji stvara razmjenjsku vrijednost karakteristično je, napislijetu, što se društveni odnos lica u neku ruku predstavlja izopačeno, naime kao društveni odnos stvari. Samo ukoliko se jedna upotrebljena vrijednost dovede u vezu s drugom kao razmjenjska vrijednost, doveden je u međusobnu vezu rad raznih lica kao jednak i opšti rad. Ako je, stoga, ispravno reći da je razmjenjska vrijednost odnos između lica⁵, onda se mora dodati: odnos skriven pod materijalnim omotačem. Kao što funta gvožđa i funta zlata predstavljaju isti kvantum težine i pored svojih različitih fizičkih i hemijskih osobina, tako isto dvije upotrebe vrijednosti roba u kojima je sadržano isto

* Smiješna je predrasuda, proširena u posljednje vrijeme, da je oblik *prvobitne* zajedničke svojine specifično slovenski ili čak isključivo ruski oblik. To je praoček koji možemo naći kod Rimljana, Germana, Kelta; čitava kolekcija njenih raznovrsnih uzoraka, iako delimično u ostacima, nalazi se još uvijek kod Indijaca. Detaljniji studij azijskih, a posebno indijskih oblika zajedničke svojine, pokazao bi kako iz različitih oblika prvobitne zajedničke svojine proizlaze razni oblici njenog raspadanja. Tako se, na primjer, razni originalni tipovi rimske i germanske privatne svojine mogu da izvedu iz raznih oblika indijske zajedničke svojine.

⁵ »La Richezza è una ragione tra due persone.« (Bogatstvo je odnos između dva lica.) *Galiani*, »Della Moneta«, p. 221, u III tomu zbornika »Scrittori classici italiani di Economia Politica.« Parte Modema. Milano 1803, izd. Cus.todi.

radno vrijeme predstavljaju istu razmjensku vrijednost. Razmjenска vrijednost se na taj način pojavljuje kao društvena određenost upotrebnih vrijednosti, kao određenost koja im pripada kao stvarima i uslijed koje se one u procesu razmjene nadomeštaju u određenim kvantitativnim odnosima, čine ekvivalente, kao što se jednostavne hemijske materije spajaju u određenim kvantitativnim odnosima, čine hemijske ekvivalente. Samo navika svakidašnjeg života čini da izgleda trijedalno, po sebi razumljivo, da društveni produkcioni odnos uzima oblik predmeta, tako da se odnos lica u njihovom radu predstavlja, obrnuto, kao odnos u kome stoje stvari međusobno i prema licima. U robi je ova mistifikacija još vrlo jednostavna. Svakome manje ili više lebdi pred očima da je odnos roba kao razmjenских vrijednosti, obrnuto, odnos lica prema njihovoј uzajamnoј proizvodnoј djelatnosti. U višim produkcionim odnosima nestaje ovaj privid jednostavnosti. Sve iluzije monetarnog sistema potiču otuda što se na novcu ne vidi da predstavlja društveni produkcioni odnos, istina u obliku neke prirodne stvari s određenim osobinama. Kod modernih ekonomista, koji se prezrivo podsmjehuju iluzijama monetarnog sistema, izbjiga ista iluzija čim počnu da se bave višim ekonomskim kategorijama, na primjer kapitalom. Ona izbjiga iz naivnog čudenja kad se odjedanput pojavi kao društveni odnos ono što su maločas mislili da imaju pred sobom kao grubu stvar, a zatim ih opet draži kao stvar ono što su tek bili utvrđili kao društveni odnos.

Budući da razmjenka vrijednost roba u stvari nije ništa drugo do međusobni odnos radova pojedinaca kao jednakih i opštih, ništa drugo do predmetni izraz jednog specifična društvenog oblika rada, tautologija je reći da je rad *jedan* izvor razmjenke vrijednosti, a stoga i bogatstva ukoliko se ovo sastoji od razmjenkih vrijednosti. Ista je tautologija kad se kaže da prirodna materija kao takva nema razmjenke vrijednosti⁶ jer ne sadrži rad, i da razmjenka vrijednost kao takva ne sadrži prirodnu materiju. Ali kad Viljem Peti naziva »rad ocem, a zemlju majkom bogatstva«, ili kad episkop Berкли pita »nisu li četiri elementa i ljudski rad u njima pravi

⁶ »U svom prirodnom stanju materija je uvijek lišena vrijednosti.« Mac Culloch, «Discours sur l'origine de l'économie politique etc.», traduit par Prévost, Genève 1825, p. 57. Iz toga se vidi koliko visoko stoji čak i jedan Mac Culloch iznad fetišizma njemačkih »misilaca« koji proglašavaju »materiju« i još pola tuteta kojećega ostalog elementima vrijednosti. Uporedi, na primjer, L. Stein, 1. c, t. I. str. 110.

izvor bogatstva⁷, ili kad Amerikanac Kuper popularno objašnjava: »Oduzmi od jednog hljeba na njemu izvršen rad, rad pekara, mlinara, farmera itd., šta onda ostaje? Nekoliko sjemenki koje divlje rastu i koje su bez ikakve koristi za ljudsku upotrebu⁸, tada kod svih ovih razmatranja nije riječ o apstraktnom radu kao izvoru razmjenke vrijednosti, već o konkretnom radu kao izvoru materijalnog bogatstva, ukratko o radu ukoliko proizvodi upotrebljive vrijednosti. Time što je upotrebljiva vrijednost robe prepostavljena, prepostavljena je i posebna korisnost, određena cjelishodnost u nju utrošenog rada, ali time je sa stanovišta robe istovremeno iscrpeno i svako uzimanje u obzir rada kao korisnog rada. Na hljebu kao upotrebljivoj vrijednosti interesuju nas njegove osobine kao sredstva ishrane, a nipošto radovi farmera, mlinara, pekara itd. Ako bi uslijed nekog pronalaska otpalo 19/20 ovih radova, hljeb bi vršio istu ulogu kao i ranije. Kada bi hljeb padao gotov s neba, on time ne bi izgubio ni jedan atom svoje upotrebljive vrijednosti. Dok se rad koji stvara razmjenku vrijednost ostvaruje u jednakosti roba kao opštih ekvivalenta, rad kao cjelishodna proizvodna djelatnost ostvaruje se u neizmijernoj raznolikosti svojih upotrebljivih vrijednosti. Dok je rad koji stvara razmjenku vrijednost *apstraktno opšti* i *jednak* rad, rad koji stvara upotrebljivu vrijednost je konkretn i poseban rad, koji se po obliku i materiji cijepa u beskrajno različite vrste rada.

i- Pogrešno je reći da je rad, ukoliko stvara upotrebljive vrijednosti, *jedini* izvor od njega stvorenog, naime materijalnog bogatstva. Pošto je on djelatnost prilagođavanja materije za ovu ili onu svrhu, materija mu je potrebna kao prepostavka. U različitim upotrebnim vrijednostima je proporcija između rada i prirodne materije veoma različita, ali upotrebljiva vrijednost uvijek sadrži neki prirodni supstrat. Kao cjelishodna djelatnost prilagođavanja prirode u ovom ili onom obliku, rad je prirodni uslov ljudske egzistencije, od svih socijalnih oblika nezavisan uslov izmijene materije između čovjeka i prirode. Nasuprot tome, rad koji stvara razmjenku vrijednost je specifično društveni oblik rada. Na primjer, krojački rad u svojoj materijalnoj određenosti kao posebna proizvodna djelatnost proizvodi kaput, ali ne razmjenku vrijednost kaputa. Ovu posljednju rad ne proizvodi kao krojački rad, već

⁷ Berkeley, »The Querist«. London 1750. »Whether the four elements, and man's labour therein, be not the true source of wealth?«

⁸ Th. Cooper, »Lectures on the elements of Political Economy«. London 1831. (Columbia 1826), p. 99.

kao apstraktno opšti rad, a ovaj pripada društvenoj vezi čije konce nije udjenuo krojač. Tako su u antičkoj kućnoj industriji žene proizvodile kaput ne proizvodeći razmjensku vrijednost kaputa. Rad kao izvor materijalnog bogatstva bio je isto tako dobro poznat zakonodavcu Mojsiju kao i carinskom činovniku Adamu Smitu.⁹

Da razmotrimo sada neke bliže odredbe koje proističu iz svodenja razmjenske vrijednosti na radno vrijeme.

Kao upotrebna vrijednost, roba dejstvuje kauzalno. Pšenica, na primjer, djeluje kao sredstvo ishrane. Mašina zamjenjuje rad u određenim srazmjerama. Ovo dejstvo robe — a samo po njemu je ona upotrebna vrijednost, predmet potrošnje — može se nazvati njenom uslugom, uslugom koju ona vrši kao upotrebna vrijednost. Ali kao razmjenska vrijednost, roba se uvijek posmatra samo sa stanovišta rezultata. Tu nije riječ o usluzi koju ona vrši, već o usluzi¹⁰ koja je njoj bila učinjena u njenoj proizvodnji. Tako, na primjer, razmjenska vrijednost neke mašine nije određena količinom radnog vremena koju ona zamjenjuje, već količinom radnog vremena koja je na nju samu utrošena i koja je stoga potrebna da bi se proizvela nova mašina iste vrste.

Stoga, ako bi količina rada potrebna za proizvodnju robâ ostala konstantna, njihova bi razmjenska vrijednost bila ne-promjenljiva. Ali lakoća i teškoća proizvodnje stalno se mijenjaju. Ako proizvodna snaga rada raste, tada on proizvodi istu upotrebnu vrijednost za kraće vrijeme. Ako proizvodna snaga rada opada, tada je potrebno više vremena za proizvodnju iste upotrebne vrijednosti. Usljed toga je veličina radnog vremena sadržanog u nekoj robi, dakle njen razmjenska vrijednost, promjenljiva, — ona raste ili pada u obrnutoj srazmjeri prema rastenju ili opadanju proizvodne snage rada. Proizvodna snaga rada, koja se primjenjuje u manufakturnoj industriji u unaprijed određenom stepenu, uslovljena je u poljoprivredi i ekstraktivnoj industriji i prirodnim okolnostima

⁹ F. List, koji nikada nije mogao da shvati — kao što je shvatanje uopšte bilo daleko od njegovog jednostrano-praktičnog razuma — razliku između rada koji pomaže u stvaranju nečeg korisnog, naime upotrebne vrijednosti, i rada koji stvara određeni društveni oblik bogatstva, naime razmjensku vrijednost, vidio je stoga u savremenim engleskim ekonomistima proste plagijatore Mojsija iz Egipta.

¹⁰ Shvatljivo je kakvu »uslugu« mora da čini kategorija »usluga« (service) takvoj sorti ekonomista kao što su ž. B. Sej i F. Bastia, čija rezonirajuća mudrost uvijek apstrahuje, kako je već Maltus tačno opazio, specifičnu određenost oblika ekonomskih odnosa.

koje se ne mogu kontrolisati. *Isii* rad daće veći ili manji iskop raznih metala već prema rjeđem ili češćem pojavljivanju tih metala u zemljinoj kori. *Isti* rad može se u povoljnjoj godini opredmetiti u 2 bušela pšenice, a u nepovoljnjo možda u jednom bušelu pšenice. Čini se kao da ovdje rijetkost ili obilnost, kao prirodni uslovi, određuju razmjensku vrijednost robâ, jer određuju proizvodnu snagu posebnog realnog rada koja je vezana za prirodne uslove.

Različite upotrebne vrijednosti sadrže u nejednakim volumenima isto radno vrijeme ili istu razmjensku vrijednost. Što u manjem volumenu svoje upotrebne vrijednosti, u poređenju sa ostalim upotrebnim vrijednostima, neka roba sadrži određenu količinu radnog vremena, to je veća njena *specifična razmjenska vrijednost*. Ako u raznim, međusobno veoma udaljenim kulturnim epohama, izvjesne upotrebne vrijednosti sačinjavaju između sebe niz specifičnih razmjenskih vrijednosti koje zadržavaju, ako ne tačno isti brojčani odnos, ipak opšti odnos međusobne pretpostavljenosti i podređenosti, kao na primjer zlato, srebro, bakar, gvožđe ili pšenica, raž, ječam, ovas, onda iz toga slijedi samo to da progresivni razvoj društvenih proizvodnih snaga djeluje ravnomjerno ili približno ravnomjerno na radno vrijeme koje je potrebno /a proizvodnju tih različitih roba.

Razmjenska vrijednost neke robe ne pojavljuje se u njenoj sopstvenoj upotrebnoj vrijednosti. Međutim, kao opredmećenje opšteg društvenog radnog vremena, upotrebna vrijednost neke robe stavljena je u odnose prema upotrebnim vrijednostima ostalih roba. Tako se razmjenska vrijednost jedne robe manifestuje u upotrebnim vrijednostima drugih roba. Ekvivalent je u stvari razmjenska vrijednost jedne robe izražene u upotrebnoj vrijednosti neke druge robe. Kažem li, na primjer, da aršin platna vrijedi 2 funte kave, onda je razmjenska vrijednost platna izražena u upotrebnoj vrijednosti kave, i to u određenoj količini te upotrebne vrijednosti. Čim je ova proporcija data, ja mogu vrijednost svake količine platna izraziti u kavi. Jasno je da razmjenska vrijednost neke robe, na primjer platna, nije iscrpna u proporciji u kojoj neka druga posebna roba, na primjer kava, sačinjava njen ekvivalent. Količina opšteg radnog vremena koju predstavlja aršin platna istovremeno je realizovana u beskrajno različitim volumenima upotrebnih vrijednosti svih ostalih roba. U proporciji u kojoj upotrebna vrijednost svake druge robe predstavlja radno vrijeme jednakve veličine, ona sačinjava ekvivalent za aršin platna. Razmjenska vrijednost ove pojedine robe izražava se stoga iscrpno samo u beskonačnom broju jednačina u ko-

jima upotrebne vrijednosti svih ostalih roba čine njen ekvivalent. Samo u sumi ovih jednačina ili u cijelokupnosti raznih proporcija u kojima je neka roba razmjenljiva za svaku drugu robu ta roba je iscrpno izražena kao *opšti ekvivalent*. Na primjer, niz jednačina

$$\begin{aligned}1 \text{ aršin platna} &= \frac{1}{2} \text{ funte čaja}, \\1 \text{ aršin platna} &= 2 \text{ funte kave}, \\1 \text{ aršin platna} &= 8 \text{ funti hljeba}, \\1 \text{ aršin platna} &= 6 \text{ aršina cica}\end{aligned}$$

može se predstaviti kao

I aršin platna = $\frac{1}{2}$ funte čaja + $\frac{1}{2}$ funte kave + 2 funte hljeba + $\frac{P}{2}$ aršina cica. Kad bismo, dakle, imali pred sobom cijelokupnu sumu jednačina u kojoj se iscrpno izražava vrijednost jednog aršina platna, mogli bismo njenu razmjenku vrijednost predstaviti u obliku jednog niza. U stvari, ovaj je niz beskonačan, jer krug roba nije nikada definitivno zatvoren, već se stalno proširuje. Ali dok tako jedna roba mijeri svoju razmjenku vrijednost u upotrebnim vrijednostima svih Ostalih roba, mijere se, obrnuto, razmjenke vrijednosti svih ostalih roba u upotreboj vrijednosti te jedne robe koja se u njima mijeri.¹¹ Ako se razmjenka vrijednost 1 aršina platna izražava u $\frac{1}{2}$ funte čaja ili 2 funte kave ili 6 aršina cica ili 8 funti hljeba itd., iz toga slijedi da su kava, čaj, cic, hljeb itd. u onoj srazmjeri u kojoj su jednakim nečem trećem, platnu, jednakim i međusobno, dakle da platno služi kao zajednička mjera njihovih razmjenkih vrijednosti. Svaka roba kao opredmećeno opšte radno vrijeme, tj. kao određeni kvantum opšteg radnog vremena, izražava svoju razmjenku vrijednost redom u određenim količinama upotrebnih vrijednosti svih ostalih roba, a razmjenke vrijednosti svih ostalih roba mijere se, obrnuto, u upotreboj vrijednosti ove jedne isključive robe. Ali, kao razmjenka vrijednost svaka roba je i ova jedna isključiva roba koja služi kao zajednička mjera razmjenkih vrijednosti svih ostalih roba i, s druge strane, samo jedna od mnogih roba u kompleksu kojih svaka druga roba neposredno predstavlja svoju razmjenku vrijednost.

Na *veličinu vrijednosti* neke robe ne utiče da li pored nje postoji malo ili mnogo roba druge vrste. No, da li će niz jednačina u kojima se realizuje njena razmjenka vrijednost

¹¹ »I to je jedno svojstvo mjeri što imaju takav odnos prema mjerenoj stvari da mjerena stvar postaje u neku ruku mjeri one kojom se mijeri.« Montanari, »Della Moneta«, p. 48 u zborniku Custodi, vol. III, Parte Antica.

biti veći ili manji, zavisi od veće ili manje raznovrsnosti ostalih roba. Niz jednačina u kojima se, na primjer, predstavlja vrijednost kave izražava sferu njene razmjenljivosti, granice u kojima ona funkcioniše kao razmjenka vrijednost. Razmjenkoj vrijednosti neke robe kao opredmećenju opšteg društvenog radnog vremena odgovara izraz njene ekvivalentnosti u beskrajno različitim upotrebnim vrijednostima.

Vidjeli smo da se razmjenka vrijednost neke robe mijenja sa količinom neposredno u njoj samoj sadržanog radnog vremena. Njena realizovana, tj. u upotrebnim vrijednostima ostalih roba izražena razmjenka vrijednost mora takođe zavisiti od odnosa u kome se mijenja radno vrijeme upotrijebljeno za proizvodnju svih ostalih roba. Kad bi, na primjer, radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne mjerice pšenice ostalo isto, dok bi se za proizvodnju svih ostalih roba potrebno radno vrijeme udvostručilo, tada bi razmjenka vrijednost mjerice pšenice izražena u njenim ekvivalentima pala na polovinu. Rezultat bi praktično bio isti kao kad bi radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne mjerice pšenice palo na polovinu, a radno vrijeme potrebno za proizvodnju svih ostalih roba ostalo nepromjenjeno. Vrijednost robe određena je proporcijom u kojoj se one mogu proizvoditi u istom radnom vremenu. Da bi se vidjelo kojim je sve promjenama izložena ova proporcija, uzmimo kao primjer dvije robe, A i B. *Prvi slučaj.* Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe B pada ili raste neposredno. Teao što pada ili raste radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A. *Drugi slučaj.* Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A neka ostane nepromjenjeno. Razmjenka vrijednost robe A, izražena u robu B, pada ili raste u obrnutoj srazmjeri sa padanjem ili rastenjem radnog vremena potrebog za proizvodnju robe B. *Treći slučaj.* Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A i B neka pada ili raste u istoj proporciji. Izraz ekvivalentnosti robe A u robu B ostaje tada nepromjenjen. Ako bi se uslijed bilo koje okolnosti proizvodna snaga svih radova smanjila u istoj mjeri, tako da bi sve robe za svoju proizvodnju iziskivale više radnog vremena u jednakoj proporciji, vrijednost svih roba bi porasla, realni izraz njihove razmjenke vrijednosti ostao bi nepromjenjen, a stvarno "bogatstvo društva bi se smanjilo, jer bi mu bilo potrebno više radnog vremena za stvaranje iste mase upotrebnih vrijednosti. *Cetvrti slučaj.* Radno vrijeme potrebno za proizvodnju robe A i robe B može za obje robe da raste ili pada, ali u nejednakom stepenu, ili radno vrijeme potrebno za robu A

može da raste, dok radno vrijeme potrebno za robu B pada, ili obrnuto. Svi ovi slučajevi mogu se prosto svesti na to da radno vrijeme potrebno za proizvodnju jedne robe ostane nepromijenjeno, dok za drugu robu raste ili pada.

Razmjenska vrijednost svake robe izražava se u upotreboj vrijednosti svake druge robe, bilo u cijelim jedinicama ove upotrebe vrijednosti, bilo u njenim dijelovima. Kao razmjenska vrijednost svaka roba je isto tako djeljiva kao i samo radno vrijeme koje je u njoj opredmećeno. Ekvivalentnost robe je isto tako nezavisna od njihove fizičke djeljivosti kao upotrebnih vrijednosti, kao što je sabiranje razmjenjskih vrijednosti robâ indiferentno prema tome kroz kakvu realnu promjenu oblika prolaze upotrebe vrijednosti tih roba prilikom svog pretapanja u *jednu* novu robu.

Dosad je roba posmatrana s dvojakog gledišta, kao upotrebljena vrijednost i kao razmjenska vrijednost, svaki put jednostrano. Međutim, kao roba ona je neposredno *jedinstvo* upotrebe i razmjenske vrijednosti; u isti mah, ona je roba samo u odnosu na druge robe. *Stvarni* međusobni odnos roba je njihov *proces razmjene*. To je društveni proces u koji ulaze međusobno nezavisne individue, ali one ulaze u njega sama kao imaoći robe; one uzajamno postoje jedna za drugu time što postoje njihove robe, i tako se u stvari pojavljuju sama kao svjesni nosioci procesa razmjene.

Roba je upotrebljena vrijednost: pšenica, platno, dijamant, mašina itd., ali kao roba ona istovremeno *nije* upotrebljena vrijednost. Kad bi za svog imaoča bila upotrebljena vrijednost, ta jest neposredno sredstvo za zadovoljenje njegovih sopstvenih potreba, ona ne bi bila roba. Naprotiv, ona je za njega *ne-upotrebljena vrijednost*, naime samo materijalni nosilac razmjenjske vrijednosti ili puko *sredstvo razmjene*; kao aktivni nosilac razmjenjske vrijednosti upotrebljena vrijednost postaje sredstvo razmjene. Ona je za svog imaoča *upotrebljena vrijednost* samo još kao razmjenska vrijednost.¹² Upotrebljena vrijednošću mora stoga tek da *postane*, prije svega za druge. Budući da nije upotrebljena vrijednost za svog imaoča, ona je upotrebljena vrijednost za imaoce druge robe. Kad to ne bi bila, njegov rad bi bio beskoristan rad, rezultat toga rada, dakle, ne bi bila roba. S druge strane, roba mora postati upotrebljena vrijednost za *samog imaoča*, jer njegova životna sredstva postoje van nje, u upotrebljnim vrijednostima *tudih* roba. Da bi *postala* upotrebljena vrijednošću, roba mora da se sretne sa onom posebnom potrebom za koju je ona predmet zadovolje-

¹² Baš u toj određenosti Aristotel shvata razmjensku vrijednost (vidi citirano mjesto na početku glave).

nja. Upotrebljene vrijednosti robâ *postaju*, dakle, upotrebljene vrijednosti tako što svestrano mijenjaju mjesta, prelaze iz ruke u kojoj su sredstva razmjene u ruke u kojoj su predmeti za upotrebu. Samo ovim svestranim *otudivanjem* robâ rad koji je sadržan u njima postaje korisnim radom. U ovom *procesu* međusobne razmjene robâ kao upotrebljnih vrijednosti, robe ne dobijaju novu ekonomsku određenost oblika. Štaviše, u njemu nestaje one određenosti oblika koja ih je karakterisala kao robu. Hljeb, na primjer, ne mijenja prelaženjem iz ruku pekara u ruke potrošača svoje postojanje kao hljeb. Obrnuto, tek se potrošač odnosi prema njemu kao prema upotrebljenoj vrijednosti, kao određenom sredstvu ishrane, dok je on u ruci pekara bio nosilac jednog ekonomskog odnosa, neka čulno natčulna stvar. Prema tome, jedina promjena oblika kojoj se robe podvrgavaju kad postanu upotrebljene vrijednosti jeste ukidanje njihovog formalnog postojanja u kome su one za svog imaoča bile ne-upotrebljena vrijednost, a za neimaoča upotrebljena vrijednost. Postajanje robe upotrebljnim vrijednostima prepostavlja njihovo svestrano otudivanje, njihovo ulaganje u proces razmjene; a njihovo postojanje za razmjenu je njihovo postojanje kao razmjenjskih vrijednosti. Da bi se, dakle, ostvarile kao upotrebljene vrijednosti, one se moraju ostvariti kao razmjenjske vrijednosti.

Dok se pojedina roba s gledišta upotrebljene vrijednosti prvobitno pojavljivala kao samostalna stvar, ona se, naprotiv, kao razmjenska vrijednost od samog početka posmatrala u odnosu na sve ostale robe. Međutim, ovaj odnos je bio samo teoretski, mišljeni. Realnim on postaje samo u procesu razmjene. S druge strane, roba je razmjenska vrijednost ukoliko je na nju utrošen određeni kvantum radnog vremena i ukoliko je ona zbog toga *opredmećeno radno vrijeme*. Ali, onakva kakva neposredno jeste ona je samo opredmećeno individualno radno vrijeme posebne sadržine, a ne *opste* radno vrijeme. Zato ona *nije* neposredno razmjenjska vrijednost, nego takvom mora tek da *postane*. Prije svega, ona može biti opredmećenje opšteg radnog vremena samo ukoliko predstavlja radno vrijeme u određenoj korisnoj primjeni, dakle u upotrebljenoj vrijednosti. To je bio materijalni uslov pretpostavke da je radno vrijeme sadržano u robama opšte, društveno. Ako, dakle, roba može da postane upotrebljena vrijednost samo time što se ostvaruje kao razmjenska vrijednost, ona se, s druge strane, može ostvariti kao razmjenska vrijednost, samo time što se u otudivanju potvrđuje kao upotrebljena vrijednost. Neka roba može se kao upotrebljena vrijednost otuđiti samo onome za koga je ona upotrebljena vrijednost, tj.

predmet posebne potrebe. S druge strane, ona se otuduje samo za neku drugu robu, ili, ako se stavimo na stranu imaoča druge robe, on isto tako može svoju robu otuđiti, tj. realizovati, samo njenim dovođenjem u kontakt s onom posebnom potrebom čiji je on objekat. U svestranom otudivanju robe kao *upotrebnih vrijednosti* robe se, dakle, dovode jedna s drugom u odnos prema svojoj materijalnoj različitosti, kao posebne stvari koje svojim specifičnim svojstvima zadovoljavaju posebne potrebe. Ali kao takve puke upotrebine vrijednosti, ali i njihovih razmjenljivih uslova, ne dolaze u obzir njihova prirodna svojstva kao upotrebnih vrijednosti i stoga ni odnos robe prema posebnim potrebama. Naprotiv, kao razmjenska vrijednost neka robe dejstvuje na taj način što kao ekvivalent zamjenjuje bilo koju određenu količinu svake druge robe, bez obzira da li je za imaoča druge robe upotrebljena vrijednost ili nije. Ali za imaoča druge robe ona postaje roba samo ukoliko je za njega upotrebljena vrijednost, a za svog sopstvenog imaoča postaje razmjenska vrijednost samo ukoliko je roba za onog drugog imaoča. Dakle, jedan isti odnos treba da bude: odnos robe kao suštinski jednaka, samo kvantitativno različitih veličina; njihovo izjednačavanje kao materijalizacije opšteg radnog vremena; istovremeno on treba da bude i odnos robâ kao kvalitativno različitih stvari, kao posebnih upotrebnih vrijednosti za posebne potrebe, ukratko — odnos koji ih razlikuje kao stvarne upotrebljene vrijednosti. Ali ovo izjednačavanje i neizjednačavanje međusobno se isključuju. Tako se pojavljuje ne samo začaran krug problema, ukoliko rješenje jednog pretpostavlja rješenje drugog, nego i skup proturječnih postulata, ukoliko je ispunjenje jednog uslova neposredno vezano za ispunjenje njegove suprotnosti.

Proces razmjene robâ mora biti i razvijanje i rješenje ovih protivrječnosti, koje se u njemu ipak ne mogu predstavljati na takav jednostavan način. Mi smo samo vidjeli kako se same robe odnose jedna prema drugoj kao upotrebljene vrijednosti, tj. kako robe kao upotrebljene vrijednosti istupaju u *okviru* procesa razmjene. Naprotiv, razmjenska vrijednost, kako smo je dosad posmatrali, postojala je samo u našoj apstrakciji ili, ako hoćete, u apstrakciji pojedinog imaoča robe kome robe kao upotrebljena vrijednost leži u ambaru, a kao razmjenska vrijednost na duši. Ali u okviru procesa razmjene

same robe moraju da postoje ne samo kao upotrebljene vrijednosti nego i kao razmjenske vrijednosti jedna za drugu, a ovo njihovo postojanje treba da se pojavi kao njihov sopstveni međusobni odnos. Teškoća zbog koje smo najprije zapeli bila je u tome što roba, da bi se predstavila kao razmjenska vrijednost, kao opredmećeni rad, mora prethodno da se otuđi kao upotrebljena vrijednost, da se udomi, dok njeno otuđivanje, kao upotrebljene vrijednosti, obrnuto, pretpostavlja njeno postojanje kao razmjenske vrijednosti. Ali uzmimo da je ova teškoća riješena. Pretpostavimo da je roba zbacila svoju posebnu upotrebljenu vrijednost i njenim otuđenjem ispunila materijalni uslov da bude društveno koristan rad umjesto poseban rad pojedinca za sebe samog. Tada roba mora u procesu razmjene postati razmjenska vrijednost, opšti ekvivalent, opredmećeno opšte radno vrijeme za ostale robe, i dobiti na taj način ne više ograničeno dejstvo posebne upotrebljene vrijednosti, već sposobnost neposrednog izražavanja u svima upotrebnim vrijednostima kao svojim ekvivalentima. Ali svaka roba je *ona* roba koja se na taj način, utuđivanjem, svoje posebne upotrebljene vrijednosti, mora pojaviti kao direktna materijalizacija opšteg radnog vremena. A, s druge strane, u procesu razmjene sučeljavaju se samo posebne robe, radovi pojedinaca otjelovljeni u posebnim upotrebnim vrijednostima. Sâmo opšte radno vrijeme je apstrakcija koja kao takva za robe ne postoji.

Pogledamo li sve jednačine u kojima razmjenska vrijednost neke robe nalazi svoj realni izraz, na primjer:

$$\begin{aligned} 1 \text{ aršin platna} &= 2 \text{ funte kave}, \\ 1 \text{ aršin platna} &= \frac{1}{2} \text{ funte čaja}, \\ 1 \text{ aršin platna} &= 8 \text{ funti hljeba itd.} \end{aligned}$$

to nam ove jednačine kažu samo da se opšte, društveno radno vrijeme iste veličine opredmećuje u 1 aršinu platna, 2 funte kave, V2 funte čaja itd. Ali, u stvari, individualni radovi koji su predstavljeni u ovim posebnim upotrebnim vrijednostima postaju opšti i u tom obliku društveni rad samo tako što se stvarno međusobno razmjenjuju u odnosu vremenskog trajanja u njima sadržanog rada. Društveno radno vrijeme postoji u tim robama tako reći samo latentno i ispoljava se tek u procesu njihove razmjene. Ne polazi se od rada individuala kao društvenog, već obrnuto — od posebnih radova privatnih individua, radova koji se tek u procesu razmjene pokazuju kao opšti društveni rad ukidanjem svog prvobitnog karaktera. Opštedruštveni rad, prema tome, nije gotova pretpostavka, već rezultat koji nastaje. I tako se javlja nova teškoća.

koća da robe moraju, s jedne strane, da uđu u proces razmjene kao opredmećeno opšte radno vrijeme, dok je, s druge strane, sâmo opredmećenje radnog vremena individua kao opštег same proizvod procesa razmjene.

Svaka roba otudivanjem svoje upotrebne vrijednosti, da-kle svoje prvo bitne egzistencije, treba da dobije svoju odgo-varajuću egzistenciju kao razmjenska vrijednost. Stoga roba mora u procesu razmjene da udvoji svoju egzistenciju. S dru-ge strane, njena druga egzistencija u svojstvu razmjenske vri-jednosti može da bude samo neka druga roba, jer se u proce-su razmjene sučeljavaju samo robe. Kako da se neposredno predstavi neka posebna roba kao *opredmećeno opšte* radno vrijeme ili, što je isto, kako da se individualnom radnom vre-menu koje je opredmećeno u nekoj posebnoj robi neposred-no dade karakter opštosti? Realni izraz razmjenske vrijedno-sti neke robe, tj. svake robe kao opštег ekvivalenta, predstavlja se u beskonačnom nizu jednačina, kao što su:

$$\begin{aligned}1 \text{ aršin platna} &= 2 \text{ funte kave}, \\1 \text{ aršin platna} &= \frac{1}{2} \text{ funte čaja}, \\1 \text{ aršin platna} &= 8 \text{ funti hljeba}, \\1 \text{ aršin platna} &= 6 \text{ aršina cica}, \\1 \text{ aršin platna} &= \text{itd.}\end{aligned}$$

Ovo je predstavljanje bilo teoretsko utoliko ukoliko je roba, kao određena količina opredmećenog opštег radnog vreme-na, bila samo *mišjena*. Postojanje neke posebne robe kao opštег ekvivalenta pretvara se od puke apstrakcije u *društveni rezultat* samog procesa razmjene prostim obrtanjem gornjeg niza jednačina. Na primjer:

$$\begin{aligned}2 \text{ funte kave} &= 1 \text{ aršin platna}, \\1/2 \text{ funte čaja} &= 1 \text{ aršin platna}, \\8 \text{ funti hljeba} &= 1 \text{ aršin platna}, \\6 \text{ aršina cica} &= 1 \text{ aršin platna}.\end{aligned}$$

Time što kava, čaj, hljeb, cic, ukratko sve robe, izražavaju u platnu radno vrijeme sadržano u sebi samima, razmjenska vrijednost platna razvija se, obrnuto, u svim ostalim robama kao svojim ekvivalentima, a u njemu samom opredmećeno radno vrijeme neposredno postaje opšte radno vrijeme koje se jednako predstavlja u raznim količinama svih ostalih robe. Platno postaje ovdje *opšti ekvivalent svestranom akcijom* koju na njega vrše sve druge robe. Kao razmjenska vrijednost, svaka roba je postala mjera vrijednosti svih drugih robe. Ovdje, obrnuto, uslijed toga što sve robe mijere svoju

Tazmjenšku vrijednost u nekoj posebnoj robi, izdvojena roba postaje adekvatno postojanje razmjenske vrijednosti, njeno postojanje u svojstvu opštег ekvivalenta. Nasuprot tome, be-skonačni niz jednačina ili beskonačno mnoge jednačine u ko-jima se predstavlja razmjenska vrijednost svake robe saži-maju se u jednu jedinu jednačinu od samo dva člana. Jedna-čina: 2 funte kave = 1 aršin platna, sada je iscrpan izraz raz-mjenske vrijednosti kave, jer se 1 aršin platna u tom mom-entu pojavljuje neposredno kao ekvivalent određene koli-čine svake druge robe. Dakle, u okviru procesa razmjene sada robe jedna za drugu postoje ili se jedna za drugu pojavljuju kao razmjenske vrijednosti u obliku platna. To što se sve robe kao razmjenske vrijednosti odnose jedna prema drugoj samo kao razne količine opredmećenog opštег radnog vreme-na, manifestuje se sada tako što one kao razmjenske vrijedno-sti predstavljaju samo razne količine *istog* predmeta, nai-me platna. Stoga se opšte radno vrijeme, sa svoje strane, predstavlja kao posebna stvar, kao neka roba pored i izvan svih ostalih robe. Ali istovremeno jednačina u kojoj se jedna roba predstavlja za drugu robu kao razmjenska vrijednost, na primjer 2 funte kave = 1 aršin platna, jeste izjednačava-nje koje tek ima da se ostvari. Samo svojim otuđenjem kao upotrebna vrijednost, koje zavisi od toga da li će se potvrditi *kao* predmet neke potrebe u procesu razmjene, roba se stvarno pretvara iz svog postojanja u svojstvu kave u svoje posto-janje u svojstvu platna, prima tako oblik opštег ekvivalenta i postaje stvarno razmjenska vrijednost za sve ostale robe. Obrnuto, time što se sve robe svojim otuđenjem kao upotreb-ne vrijednosti pretvaraju u platno, platno postaje pretvoreno postojanje svih ostalih robe, i samo kao rezultat ovog pre-tvaranja svih ostalih robe u njega neposredno *opredmećenje opštег radnog vremena*, tj. proizvod svestranog otudivanja, ukidanja individualnih radova. Ako robe na taj način, da bi se pojavile kao razmjenske vrijednosti jedna za drugu, udva-jaju svoju egzistenciju, roba koja je izdvojena kao opšti ekvi-valent udvaja svoju upotrebnu vrijednost. Osim svoje poseb-ne upotrebne vrijednosti kao posebna roba, ona dobija i jed-nu opštu upotrebnu vrijednost. Ova njena upotrebna vrijed-nost je sama određenost oblika, tj. proističe iz specifične ulo-ge koju ona vrši u procesu razmjene uslijed svestrane akcije koju druge robe vrše na nju. Upotrebna vrijednost svake robe kao predmeta posebne, potrebe ima različitu vrijednost u raz-ličitim rukama, na primjer drugu vrijednost u rukama onoga ko je otuđuje nego u rukama onoga ko je stiče. Roba izdvo-jena kao opšti ekvivalent je sada predmet jedne opšte po-trebe koja izrasta iz samog procesa razmjene i ima za svakoga

istu upotrebnu vrijednost, naime da bude nosilac razmjenske vrijednosti, opšte sredstvo razmjene. Tako je u toj jednoj robi riješena protivrječnost koju sadrži roba kao takva, naime da kao posebna upotrebna vrijednost bude istovremeno opšti ekvivalent i stoga upotrebna vrijednost za svakoga, dakle opšta upotrebna vrijednost. Prema tome, dok sve ostale robe sada najprije predstavljaju svoju razmjensku vrijednost u obliku zamišljene jednačine s isključivom robom, a koja jednačina ima tek da se realizuje, kod ove isključive robe pojavljuje se njena upotrebna vrijednost, mada je realna, u samom procesu kao puko formalno postojanje koje ima da se realizuje tek pretvaranjem u stvarne upotrebne vrijednosti. Roba se prvo bitno predstavlja kao roba uopšte, kao opšte radno vrijeme opredmećeno u nekoj posebnoj upotrebnoj vrijednosti. U procesu razmjene sve se robe odnose prema izdvojenoj robi kao robi uopšte, prema *taj* robi, postojanju opšteg radnog vremena u posebnoj upotrebnoj vrijednosti. Kao *posebne* robe one stoga stoje u suprotnosti prema jednoj posebnoj robi kao *opštoj* robi. Prema tome, to da se imaoći robā uzajamno odnose prema svojim radovima kao opštem društvenom radu predstavlja se tako da se oni odnose prema svojim robama kao prema razmjenskim vrijednostima, a uzajamni odnos roba kao razmjenskih vrijednosti u procesu razmjene predstavlja se kao njihov svestrani odnos prema jednoj posebnoj robi kao adekvatnom izrazu njihove razmjenske vrijednosti, što se opet, obrnuto, pojavljuje kao specifičan odnos te posebne robe prema svim ostalim robama i, zbog toga, kao određeni, tako reći prirodan društveni karakter neke stvari. Ta posebna roba koja tako predstavlja adekvatno postojanje razmjenske vrijednosti svih robe, ili razmjenska vrijednost robā kao posebna, isključiva roba, jeste — *novac*. On je kristalizacija razmjenske vrijednosti robā koju ove stvaraju u samom procesu razmjene. Prema tome, dok robe unutar procesa razmjene postaju jedna za drugu *upotrebne vrijednosti* tim što se lišavaju svake određenosti oblika i dolaze u međusobni odnos u svom neposrednom materijalnom vidu, one moraju, da bi se jedna za drugu pojatile kao *razmjenske vrijednosti*, primiti novu određenost oblika, poći u pravcu formiranja novca. Novac nije simbol, kao **što** ni postojanje neke upotrebne vrijednosti kao robe nije simbol. To što se neki društveni produzioni odnos predstavlja kao predmet izvan individua, a određeni odnosi u koje **one** ulaze u produkcionom procesu svoga društvenog života predstavljaju kao specifična svojstva stvari, ovo izvrstanje, **ova** prozaično realna a ne uobražena mistifikacija karakteriše **sve**

društvene oblike rada koji stvara razmjensku vrijednost. U novcu se ona samo frapantnije pojavljuje nego u robi.

Potrebna-fizička svojstva posebne robe u kojoj treba da se kristalizuje novčano biće svih robe, ukoliko ona proizlaze neposredno iz prirode razmjenske vrijednosti, jesu: proizvoljna djeljivost, homogenost dijelova i bezrazličnost svih primjeraka te robe. Kao materijalizacija opšteg radnog vremena ona mora da bude jednorodna i sposobna da predstavlja čisto kvantitativne razlike. Drugo potrebno svojstvo je trajnost njene upotrebne vrijednosti, jer mora da istraje unutar procesa razmjene. Plemeniti metali imaju ta svojstva u naročitom stepenu. Budući da novac nije proizvod razmišljanja ili dogovora, već se instinkтивno formira u procesu razmjene, funkciju novca su naizmjenično obavljale veoma različite, više ili manje nepodesne robe. Potreba da se na izvjesnom stepenu razvitka procesa razmjene odredbe razmjenske i upotrebne vrijednosti polarno raspodijele na robe, tako da naprimjer jedna roba figurira kao sredstvo razmjene dok se druga otuduje kao upotrebna vrijednost, dovodi do toga da svuda jedna ili čak više robe najopštije upotrebne vrijednosti najprije slučajno igraju ulogu novca. Ako te robe i nisu objekt neke neposredne potrebe, okolnost da one sačinjavaju materijalno najznačajniji sastavni dio bogatstva obezbjeđuje im opštiji karakter nego ostalim upotrebnim vrijednostima.

Neposredna trampa, prvo bitni oblik procesa razmjene, predstavlja početak pretvaranja upotrebnih vrijednosti u robe, <a ne robā u novac. Razmjenska vrijednost ne dobija samostalan oblik, nego je još neposredno vezana za upotrebnu vrijednost. To se ispoljava dvojako. Sama proizvodnja u cijeloj svojoj strukturi usmjerena je na upotrebnu vrijednost,, a ne na razmjensku vrijednost, i stoga upotrebne vrijednosti samo svojim suviškom iznad obima u kome se traže za potrošnju prestaju ovdje da budu upotrebne vrijednosti i postaju sredstva razmjene, robe. S druge strane, one postaju robe samo u granicama neposredne upotrebne vrijednosti, iako polarno raspodijeljene, tako da robe koje će njihovi imaoći razmijeniti moraju za obojicu biti upotrebne vrijednosti, ali svaka od njih upotrebna vrijednost za onoga koji je ne posjeduje. U stvari, proces razmjene robā ne pojavljuje se najprije u krilu prvo bitnih zajednica,¹³ nego tamo gdje one

¹³ Aristotel primjećuje isto za privatnu porodicu kao prvo bitnu zajednicu. Ali prvo bitni oblik porodice je rodovska porodica, iz čijeg se istorijskog raspadanja tek razvija privatna porodica. »Jer u prvo bitnoj zajednici, to jest u porodici, očigledno nije postojala nikakva potreba za razmjenom.« (l. c.)

prestaju, na njihovim granicama, na onim rijetkim tačkama gdje one dolaze u kontakt s drugim zajednicama. Tu počinje trampa i odatle prodire prema unutrašnjosti zajednice, koju onda podriva. Otud posebne upotrebe vrijednosti koje u trampi između raznih zajednica postaju robe, kao što su robovi, stoka i metali, obrazuju najčešće prvi novac unutar samih zajednica. Vidjeli smo kako se razmjenska vrijednost neke robe u toliko većoj mjeri predstavlja kao razmjenska vrijednost ukoliko je duži niz njenih ekvivalenta ili ukoliko je veća sfera razmjene za tu robu. Postepeno proširivanje trampe, povećavanje broja razmjena i umnožavanje robe koje ulaze u trampu, razvija stoga robu kao razmjensku vrijednost, goni na obrazovanje novca i time podriva neposrednu trampu. Ekonomisti obično izvode novac iz spoljnih teškoća na koje nailazi raširena trampa, ali pri tom zaboravljaju da ove teškoće proističu iz razvoja razmjenske vrijednosti i, prema tome, iz društvenog rada kao opšteg rada. Na primjer: robe kao upotrebe vrijednosti nisu proizvoljno djeljive, što moraju da budu kao razmjenske vrijednosti. Ili roba A-a može da bude upotrebljena vrijednost za B-a, dok roba B-a nije upotrebljena vrijednost za A-a. Ili, imaočima robe mogu nedjeljive robe, koje međusobno žele da razmijene, da budu potrebne u nejednakim proporcijama vrijednosti. Drugim riječima, pod izgovorom da razmatraju prostu trampu, ekonomisti predočavaju sebi izvjesne strane protivrječnosti koju u sebi krije postojanje robe kao neposrednog jedinstva upotrebe i razmjenske vrijednosti. S druge strane, oni se onda drže konsekventno trampe kao adekvatnog oblika procesa razmjene robe koji je tobože skopčan samo s nekim tehničkim nezgodama, protiv kojih je novac lukavo smišljeno sredstvo. Polazeći od tog potpuno površnog gledišta, jedan duhoviti engleski ekonomist tvrdio je stoga ispravno da je novac samo materijalno oruđe, kao brod ili parna mašina, a ne izraz jednog društvenog produpcionog odnosa, pa sljedstveno ni ekonomska kategorija, i da se stoga novac samo zloupotrebo tretira u političkoj ekonomiji, koja u stvari, nema ničeg zajedničkog s tehnologijom.¹⁴

¹¹ »Novac je, u stvari, samo instrument za obavljanje kupovine i prodaje (ali šta vi, molim vas, razumijete pod kupovinom, i prodajom?) i razmatranje o njemu nije dio političke ekonomije kao nauke baš kao što to nije ni razmatranje o brodovima ili parnim mašinama ili bilo kom drugom instrumentu koji se upotrebljava za olakšanje proizvodnje i raspodjele bogatstva.« (*Tb. ilodgskin*, »Popular Political Economy etc.« London 1827, p. 178, 179.)

U svijetu roba je razvijena podjela rada pretpostavljena ili se, štaviše, neposredno predstavlja u raznolikosti upotrebnih vrijednosti koje se sučeljavaju kao posebne robe i u kojima se kriju isto toliko raznolike vrste rada. *Podjela rada*, kao totalitet svih posebnih vrsta produktivnih zanimanja, jeste opšti oblik cjelokupnog društvenog rada ako se ovaj posmatra s njegove materijalne strane, kao rad koji proizvodi upotrebe vrijednosti. Ali kao takva, podjela rada postoji, s gledišta robâ i unutar procesa razmjene, samo u svom rezultatu, u posebnosti samih roba.

Razmjena roba je onaj proces u kome je društvena izmjena materije, tj. razmjena posebnih proizvoda privatnih individua, u isti mah stvaranje određenih društvenih producionih odnosa u koje individue ulaze u toj izmjeni materije. Sve razvijeni odnosi robâ kristalizuju se kao različite odredbe opšteg ekvivalenta, i na taj način je proces razmjene u isti mah i proces obrazovanja novca. Cjelokupnost tog procesa, koji se predstavlja kao tok raznih procesa, jeste *promet, cirkulacija*.

A. ISTORIJSKI OSVRT UZ ANALIZU ROBE

Razlaganje robe na rad u dvojakom obliku —upotrebe vrijednosti na realan rad ili cjelishodno proizvodnu djelnost, a razmjenske vrijednosti na radno vrijeme ili jednak društveni rad — jeste kritički krajnji rezultat više od jednog i po stoljeća istraživanja klasične političke ekonomije, koja počinje u Engleskoj sa Viljemom Petijem, u Francuskoj sa Boagilberom¹⁵, a završava u Engleskoj sa Rikardom i u Francuskoj sa Sismondijem.

Peti razlaže upotrebljenu vrijednost na rad, ne obmanjujući se u pogledu prirodne uslovlijenosti njegove stvaralačke snage. Stvarni rad on odmah shvata u njegovom društvenom opštem obliku, kao *podjelu rada*.^{TM} Ovo shvatnje izvora materijal-

¹⁵ Komparativni rad na spisima i ličnostima Petija i Boagilbera, bez obzira na jaku svjetlost koju bi bacio na socijalnu oprečnost Engleske i Francuske pri kraju XVII i početkom XVIII vijeka, bio bi genetičko prikazivanje nacionalnog kontrasta između engleske i francuske političke ekonomije. Isti kontrast ponavlja se na završetku u Rikardu i Sismondiju.

¹⁶ Peti je izložio podjelu rada i kao proizvodnu snagu, i to na mnogo širem planu nego Adam Smit. Vidi: »An essay concerning the multiplication of mankind etc.«, 3 édition, 1686, p. 35–36. On tu pokazuje prednosti podjele rada za proizvodnju ne samo na fabrikaciji džepnog sata, kao što je docnije učinio Adam Smit na

nog bogatstva ne ostaje, kao, na primjer, kod njegovog savremenika Hobsa, više ili manje neplodno, već ga vodi ka političkoj aritmetici, tom prvom obliku u kome se politička ekonomija izdvaja kao samostalna nauka. Ali razmjensku vrijednost on uzima onako kako se ona pojavljuje u procesu raz-

fabrikaciji igle, već istovremeno razmatranjem jednog grada i cijele jedne zemlje iz perspektive velikih fabričkih postrojenja. U broju od 26. novembra 1711. »Spectator« se poziva na ovo «Illustration of the admirable Sir William Petty» [objašnjenje divljenja vrijednog Sera Viljema Petijala]. Mek-Keloh se, prema tome, varu kad misli da je »Spectator« zamjenio Petiju sa jednim 40 godina mlađim piscem. Vidi: *Mac Culloch*, »The Littérature of Political Economy, a classified catalogue«, London 1845, str. 105. Peti se osjeća osnivačem jedne nove nauke. Njegov metod, veli on, »nije uobičajen metod«. Umjesto, kaže on, da se služi samo komparativnim i superlativnim riječima i spekulativnim argumentima, on je preduzeo da govoriti in terms of number, weight or measure [u brojevima, težinama ili mjerama], da se jedino služi argumentima izvedenim iz čulnog iskustva i da razmatra samo takve uzroke as have visible foundations in nature [koji imaju očiglednu podlogu u prirodi]. On prepusta drugima razmatranje uzroka koji zavise od mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men [promjenljivih gledanja, mišljenja, sklonosti i strasti pojedinih ljudi]. (»Political Arithmetic etc.« London 1699. Préface.) Njegova genijalna smjelost pokazuje se, na primjer, u prijedlogu da se svi stanovnici i pokretnosti iz Irske i planinske Škotske transportuju u ostali dio Velike Britanije. Time bi se uštedjelo radno vrijeme, povećala proizvodna snaga rada, a »skralj i njegovi podanici postali bi bogatiji i jači«. (»Political Arithmetic«, ch. 4). IM u onoj glavi njegove »Političke aritmetike« u kojoj on, u vrijeme dok je Holandija još uvijek igrala vodeću ulogu kao trgovačka nacija, a Francuska, kako se činilo, postajala vladajuća trgovačka sila, dokazuje da je Engleska pozvana da osvoji svjetsko tržište. »That the king of England's subjects have stock compétent and convenient to drive the trade of the whole commercial world.« [Da podanici engleskog kralja imaju prikladan i dovoljan kapital da obavlaju posao cijelog trgovačkog svijeta.] (1. c, ch. 10.) »That the impediments of Englands greatness are but contingent and removable.« [Da su smetnje za veličinu Engleske samo slučajne i da se mogu otkloniti.] (p. 247, sequ.) Kroz sve njegove spise provijava originalan humor. Tako on, na primjer, pokazuje da je osvajanje svjetskog tržišta od strane Holandije, koja je tada bila uzorna zemlja za engleske ekonomiste, kao što je sada Engleska za kontinentalne ekonomiste, proizašlo potpuno prirodnim putem »without such angelical wits and judgments, as some attribute to the Hollanders« [bez onog nebeskog oštromlja i razumnosti koje mnogi pripisuju Hllandanim] (1. c, p. 175, 176). On brani slobodu savjeti kao uslov trgovine, »jer će siromasi biti marljivi i smatrati rad d' radinost dužnošću pred bogom samo dotle dok im se dozvoljava da

mjene roba, kao novac, a sam novac kao postojeću robu, kao zlato i srebro. Sputan predstavama monetarnog sistema, on posebnu vrstu realnog rada kojim se dobija zlato i srebro proglašava radom koji stvara razmjensku vrijednost. U stvari, on misli da buržoaski rad ne mora da proizvodi neposrednu upotrebnu vrijednost nego robu, upotrebnu vrijednost koja je u stanju da se otudanjem u procesu razmjene predstavi kao zlato i srebro, tj. kao novac, tj. kao prometna vrijednost, tj. kao opredmećeni opšti rad. Međutim, njegov primjer dokazuje vrlo ubjedljivo da saznanje rada kao izvora materijalnog bogatstva nipošto ne isključuje neshvatanje onog određenog društvenog oblika u kome je rad izvor razmjenske vrijednosti.

Boagilber sa svoje strane, ako ne svjesno a ono faktično, razlaže razmjensku vrijednost robe na radno vrijeme time što »istinsku vrijednost (la juste valeur) određuje pravilnom proporcijom po kojoj se radno vrijeme individua raspodjeljuje na posebne industrijske grane, a slobodnu konkurenčiju predstavlja kao društveni proces koji stvara tu pravilnu proporciju. Ali istovremeno s tim i suprotno Petiju, on se fantašično bori protiv novca koji svojim uskakanjem tobože narušava prirodnu ravnotežu ili harmoniju robne razmjene i, kao

misle da oni, raspolažući sa manje bogatstva, imaju oštromlja i razumijevanja u božanskim stvarima, što smatraju specijalnom svojnjom sirotinje. Zato trgovina »nije vezana ni za koju određenu vjeru, već prije za inovjerni dio celine« (1. c, p. 183 do 186). On se izjašnjava za specijalne javne dažbine u korist lupeža, jer je za publiku bolje da za lupeže sama sebe oporezuje nego da dozvoli da je oni oporezuju (1. c, p. 199). Naprotiv, on odbacuje poreze koji prenose bogatstvo od radinog svijeta na one koji »ništa ne rade, već jedu, piju, pjevaju, sviraju, igraju i bave se metafizikom«. Petijeva djela su skoro bibliografske rijetkosti i postoje samo razbacana u starim rđavim izdanjima, što je tim više za čudenje pošto je Viljem Peti ne samo otac engleske političke ekonomije već istovremeno predak Henrika Petija, inače markiza od Lendsdauna, nestora engleskih vigovaca. Međutim, porodica Lendsdauna jedva da bi mogla izdati cjelokupna Petijeva djela ne snabdjevši ih pritom njegovom biografijom, a ovdje važi ono što u najvećem broju slučajeva vrijedi za origines [porijeklo] velikih vigovskih porodica, the less said of them the better [ukoliko manje se o njima govori, utoliko bolje]. U mislima odvažni, ali do srži frivilni vojni hirurg, koji je bio isto tako sposoban da pod Kromvelovom egidom pljačka u Irskoj kao i da izmoljaka od Čarlsa II potrebuju baronsku titulu za tu pljačku, slika je pretka koja je jedva podesna da se javno izloži. Povrh toga, u većini djela koje je izdao za života, Peti nastoji da dokaže da cvjetanje Engleske pada u vrijeme Carlsa II, što je jeretičko gledište za nasljedne eksplotatatore »glorious revolution« [slavne revolucije].

neki fantastični Moloh, traži kao žrtvu sve prirodno bogatstvo. Mada je, s jedne strane, ova polemika protiv novca u vezi s izvjesnim istorijskim okolnostima, jer Boagilber napada¹⁷ slijepu destruktivnu požudu za zlatom kojom su obuzeti dvor Luja XIV, njegovi finansijski zakupci i njegovo plemstvo, dok Peti u toj požudi za zlatom veliča moćan stimulus koji podstiče jedan narod na razvijanje industrije i na osvajanje svjetskog tržišta, ipak ovdje u isti mah izbjiga dublja principijelna suprotnost koja se ponavlja kao stalni kontrast između tipično engleske i tipično francuske¹⁸ političke ekonomije. Boagilber u stvari gleda samo na materijalnu sadržinu bogatstva, upotrebnu vrijednost, uživanje,¹⁹ i posmatra buržoaski oblik rada, proizvodnju upotrebnih vrijednosti kao roba, i proces razmjene roba, kao prirodnih društvenih oblik u kome individualni rad postiže tu svrhu. Zbog toga on tamo gdje nađe na specifični karakter buržoaskog bogatstva, na primjer u novcu, misli da postoji uskakanje usurpatorskih stranih, elemenata i žesti se protiv buržoaskog rada u jednom njegovom obliku, dok ga istovremeno utopistički veliča u drugom.²⁰ Boagilber nam je, dokaz da se radno vrijeme može smatrati mjerom veličine vrijednosti roba iako se u razmjenjskoj vrijednosti roba opredmećeni i vremenom mjereni rad brka sa neposrednom prirodnom djelatnošću individua.

Prvo svjesno, gotovo trivijalno jasno razlaganje razmjenjske vrijednosti na radno vrijeme nalazimo kod jednog čovjeka iz Novog Svijeta, gdje su buržoaski produkcioni odnosi, importirani zajedno s njihovim nosiocima, naglo iždikali na.

¹⁷ U suprotnosti prema »crnoj finansijskoj vještini« tadašnjeg vremena, Boagilber kaže: »Finansijska vještina nije ništa drugo već produbljeno saznanje interesa poljoprivrede i trgovine.« (*Le détail de la France*, 1697. Izdanje Eugène Daire, «Economistes financiers du XVIII siècle». Paris 1843, vol. I, p. 241.)

¹⁸ Ne romanske političke ekonomije, jer se kod Italijana u obje škole — napuljskoj i milanskoj — ponavlja suprotnost između engleske i francuske političke ekonomije, dok su Španci ranijeg perioda ili, čisti merkantilisti ili modifikovani merkantilisti kao Ustaris ili se kao Hoveljanos (vidi njegova »Obras«, Barcelona 1839—40) drže sa Adamom Smitom »zlatne sredine«.

¹⁹ »Pravo bogatstvo... jeste potpuno uživanje ne samo potreba života nego i izobilja i svega onoga što može da pruži radost čulima.« *Boisguillebert*, »Dissertation sur la nature de l'richesses etc.«, 1. c, p. 403. Ali dok je Peti bio frivolan i beskarakteran pustolov, sklon pljački, Boagilber je istupao s isto toliko duha koliko i smjelosti za ugnjetene klase, iako je bio jedan od intendantana Luja XIV.

²⁰ Francuski socijalizam Prudonovog oblika pati od istog nacionalnog nasljednog zla.

zemljištu koje je nedostatak istorijske tradicije nadoknadio valo obiljem humusa. Taj čovjek je *Bendžamin Franklin*, koji je u svom mladenačkom djelu, napisanom 1719. a datom u štampu 1721. godine, formulisao osnovni zakon moderne političke ekonomije.²¹ On izjavljuje da je potrebno tražiti drugu mjeru vrijednosti, van plemenitih metala. Ta mjera je, kaže, rad. »Radom se može mjeriti vrijednost srebra isto tako dobro kao i vrijednost svake druge stvari. Pretpostavimo, na primjer, da se jedan čovjek bavi proizvodnjom žita, dok drugi kopa i rafinira srebro. Krajem godine ili po isteku bilo kog drugog određenog vremenskog perioda cijela proizvedena količina žita i cijela proizvedena količina srebra su prirodne cijene jedna za drugu, i ako prva iznosi 20 bušela, a druga 20 unca, onda jedna unca srebra vrijedi koliko i rad koji je upotrijebljen za proizvodnju jednog bušela žita. Ali ako uslijed otkrića bližih, pristupačnijih i izdašnijih rudnika jedan čovjek može da proizvede 40 unca srebra jednako lako kao ranije 20, dok je za proizvodnju 20 bušela žita i dalje potreban isti rad kao i ranije, tada 2 unce srebra neće vrijediti više od istog rada upotrijebljenog za proizvodnju jednog bušela žita, a bušel koji je ranije vrijedio 1 uncu, vrijediće sad, caeteris paribus [pod inače jednakim okolnostima], 2 unce. Prema tome, bogatstvo neke zemlje ima se cijeniti prema *količini rada* koju su njeni stanovnici u stanju da kupe.«²² Kod Franklina se radno vrijeme odmah predstavlja ekonomistički jednostrano kao mjeru vrijednosti. Pretvaranje stvarnih proizvoda u razmjenjske vrijednosti razumije se samo po sebi i u pitanju je<stoga samo iznalaženje mjeru za veličinu njihove vrijednosti. »Pošto trgovina«, veli on, »nije ništa drugo do razmjena rada za rad, vrijednost svih stvari se najtačnije procjenjuje radom.«²³ Ako se riječ rad zamjeni ovdje riječju realni rad, odmah se otkriva brkanje rada u jednom obliku sa radom u drugom obliku. Pošto se trgovina sastoji u razmjeni, na primjer, obućarskog, rudarskog, prelačkog, slikarskog itd. rada, da li se vrijednost cipela najtačnije procjenjuje u slikarskom radu? Franklin je, obrnuto, smatrao da se vrijednost cipela, rude, pređe, slika itd. određuje apstraktnim radom koji je

²¹ *Franklin, B.*, »The Works of ete«, ed. by J. Sparks, vol. II, Boston 1836: »A modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency.«

²² L. a, p. 265. »Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.«

²³ »Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of ali things is, as I have said before, most justly measured by labour«, 1. c, p. 267.

bez posebnog kvaliteta i prema tome mjerljiv prostim kvantitetom.²⁴ Ali pošto on rad sadržan u razmjenkoj vrijednosti ne razvija kao apstraktno opšti društveni rad koji proističe iz svestranog otuđivanja individualnih radova, on nužno ne shvata da je novac neposredni oblik postojanja tog otuđenog rada. Stoga za njega novac i rad koji stvara prometnu vrijednost ne stoje u unutrašnjoj vezi, već je novac, naprotiv, instrument²⁵ koji se u razmjenu unosi spolja radi tehničke udobnosti. Franklinova analiza razmjenke vrijednosti ostala je bez neposrednog uticaja na opšti tok nauke, jer je on obrađivao samo pojedina pitanja političke ekonomije u vezi s određenim praktičnim povodima.

Suprotnost između realnog korisnog rada i rada koji stvara razmjenku vrijednost uzbudivala je Evropu u toku XVIII vijeka u obliku problema: koja je posebna vrsta realnog rada izvor buržoaskog bogatstva? Time se već pretpostavljalo da svaki rad koji se ostvaruje u upotrebnim vrijednostima ili koji daje proizvode ne stvara samim tim neposredno bogatstvo. Ipak za fiziokrate, kao i za njihove protivnike, goruće sporno pitanje nije toliko koji rad stvara vrijednost, već koji rad stvara višak vrijednosti. Oni, dakle, razmatraju problem u komplikovanom obliku prije nego što su ga riješili u njegovom elementarnom obliku, kao što istorijski tok svih nauka, tek poslije bezbrojnih lutanja amo i tamo, vodi do njihovih pravih polaznih tačaka. Za razliku od ostalih graditelja, nauka ne zida samo kule u vazduhu, već izvodi pojedine useljive spratove zgrade prije nego što joj položi kamen temeljac. Ne zadržavajući se ovdje duže na fiziokratima i prelazeći preko čitavog niza talijanskih ekonomista koji se više ili manje tačnim idejama dodiruju²⁶ pravilne analize robe, prelazimo odmah na prvog Britanca koji je obradio cjelokupan sistem buržoaske ekonomije, *Ser Džemsa Stjuarta*.²⁷ Kao što se

²⁴ L. c., »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764.

²⁵ Vidi »Papers on American Politics«, »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764 (l. c.)

²⁶ Vidi na primjer *Galiani*, »Della Moneta«, vol. III u »Scrittori classici italiani di economia politica« (izdanje Custodi). Parte Moderna, Milano 1803. »Napor (fatica) je — kaže on — jedino što stvari daje vrijednost«, str. 74. Označavanje rada kao fatica je karakteristično za južnjaka.

²⁷ *Stuartovo* djelo: »An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations« pojavilo se prvi put 1767. u dva toma kvart-formata u Londonu, 10 godina prije »Wealth of Nations« Adama Smitha. Citiram po dablinskem izdanju od 1770.

apstraktne kategorije političke ekonomije kod njega pojavljaju još u procesu odvajanja od svoje materijalne sadržine, zbog čega su neodređene i kolebljive, tako je kod njega neodređena i kolebljiva i kategorija razmjenke vrijednosti. Na jednom mjestu on određuje *realnu vrijednost* radnim vremenom (what a workman can perform in a day) [što jedan radnik može da svrši u toku jednog dana], pored čega, međutim, konfuzno figuriraju nadnica i sirovine.²⁸ Na jednom drugom mjestu izbjiga još očiglednije borba s materijalnom sadržinom. Prirodni materijal sadržan u nekoj robi, na primjer srebro u nekoj srebrnoj kotarici, on naziva njenom *unutrašnjom vrijednošću* (intrinsic worth), dok u njoj sadržano radno vrijeme naziva njenom upotrebnom vrijednošću (useful value). »Prva je«, veli on, »nešto po sebi realno ... dok se upotrebnna vrijednost mora procjenjivati prema radu koji je stajala njeni proizvodnji. Rad upotrijebljen na modifikovanje materije predstavlja neki dio vremena jednog čovjeka itd.«²⁹ Stjuart se razlikuje od svojih prethodnika i posljednika oštrim diferenciranjem između specifično društvenog rada koji se predstavlja u razmjenkoj vrijednosti i realnog rada koji stvara upotreblenu vrijednost. »Rad«, veli on, »koji svojim otuđivanjem (aliénation) stvara opšti ekvivalent (universal équivalent) nazivam *industrijom*.« Rad kao industrukciju on razlikuje ne samo od realnog rada nego i od ostalih društvenih oblika rada. Za njega je on buržoaski oblik rada u suprotnosti prema njegovim antičkim i srednjovjekovnim oblicima. Njega naročito interesuje suprotnost između buržoaskog rada i feudalnog rada, koji je on posmatrao u fazi njegovog propadanja, kako u samoj Škotskoj tako i prilikom svojih putovanja širom kontinenta. Stjuart je, naravno, veoma dobro znao da proizvod i u preburžoaskim epohama dobija oblik robe, a roba oblik novca, ali on iscrpno dokazuje da roba kao elementarni osnovni oblik bogatstva i otuđivanje kao vladajući oblik prisvajanja pripadaju samo periodu buržoaske proizvodnje, da je, dakle, karakter rada koji stvara razmjenku vrijednost specifično buržoaski.³⁰

* > *Stewart*, l. c., t. I, str. 181–183.

²⁸ *Stewart*, l. c., t. I, p. 361/362: »represents a portion of a man's time.«

²⁹ Stoga on patrijarhalnu poljoprivredu, neposredno upravljuju na stvaranje upotrebnih vrijednosti za posjednika zemlje, proglašava »zloupotrebotom«, i to ne u Sparti ili Rimu ili čak u Atini, već u industrijskim zemljama XVIII vijeka. Ova »abusivc agriculture [zloupotrebljena poljoprivreda] nije »trade« [privredna dje-

Pošto su posebni oblici realnog rada, kao što su poljoprivreda, manufaktura, pomorstvo, trgovina itd., redom bili proglašavani istinskim izvorima bogatstva, Adam Smit je proglašio rad uopšte, i to rad u njegovom društvenom opštem obliku, *kao podjelu rada*, jedinim izvorom materijalnog bogatstva ili upotrebnih vrijednosti. Dok on ovdje potpuno previđa naturalni elemenat, ovaj ga progoni u sferi čisto društvenog bogatstva, razmjenске vrijednosti. Istina, Adam Smit određuje vrijednost robe u njoj sadržanim radnim vremenom, ali onda pomjera važenje ovakvog određivanja vrijednosti u preadamsko doba. Drugim riječima, ono što mu izgleda istinito s gledišta obične robe, postaje mu nejasno čim na njeno mjesto stupe viši i komplikovani oblici: kapital, najamni rad, zemljšna renta itd. On to izražava na taj način što kaže da se vrijednost roba mjerila u njima sadržanim radnim vremenom u paradise lost [izgubljenom raju] buržoaskog društva, gdje ljudi još nisu istupali jedan prema drugom kao kapitalisti, najamni radnici, zemljovlasnici, zakupci, zelenasi itd., već samo kao obični proizvođači i razmjenjivači robe. On stalno brka određivanje vrijednosti robe u njima sadržanim radnim vremenom s određivanjem njihovih vrijednosti vrijednošću rada, svuda se koleba pri detaljnim izlaganjima, a objektivno izjednačavanje koje društveni proces nasilno vrši između nejednakih radova pogrešno smatra subjektivnom ravnopravnosću individualnih radova.³¹ Prelaz od realnog rada na rad koji stvara razmjensku vrijednost, tj. na buržoaski rad u njegovom osnovnom obliku, on pokušava da izvede pomoću *podjelu rada*. Ma koliko tačno bilo da privatna razmjena prepostavlja podjelu rada, isto je toliko netačno da podjela rada prepostavlja privatnu razmjenu. Kod Peruanaca je, na primjer, rad bio u neobičnoj mjeri podijeljen.

latnost], već »samo sredstvo za život«. Kao što buržoaska poljoprivreda čisti zemlju od suvišnih usta, tako buržoaska manufaktura čisti fabriku od suvišnih ruku.

³¹ Tako, na primjer, Adam Smit kaže: »Iste količine rada moraju u svim vremenima i na svim mjestima imati istu vrijednost za onoga ko radi. Pri normalnom stanju zdravlja, snage i životnog elana i sa prosječnim stepenom umještosti kojom vlada, on mora žrtvovati uvijek isti dio svoje dokolice, slobode i svoje sreće. Prema tome, ma kolika bila količina robe koju on prima kao nagradu za svoj rad, cijena koju on plaća uvijek je ista. Po tu cijenu može se doduše, kupiti čas manja čas veća količina ovih roba, ali samo zato što se mijenja njihova vrijednost, a ne vrijednost rada koji ih kupuje. Sam rad, dakle, nikad ne mijenja svoju vrijednost. On je, dakle, realna cijena robâ itd.«

mada se nije vršila nikakva privatna razmjena, nikakva razmjena proizvoda kao robâ.

Suprotno Adamu Smitu, David Rikardo je određivanje vrijednosti robe radnim vremenom istjerao na čistac i pokazao da taj zakon vlada i buržoaskim produpcionim odnosima koji mu prividno u najvećoj mjeri protivrječe. Rikardova istraživanja ograničavaju se isključivo na *veličinu vrijednosti*, a u pogledu ove on u najmanju ruku sluti da ostvarenje toga zakona zavisi od određenih istorijskih pretpostavki. On, nai-me, kaže da određivanje veličine vrijednosti radnim vremenom važi samo za one robe »koje se industrijski mogu povoljni umnožavati i u čijoj proizvodnji vlada neograničena konkurenca«.³² Ovo, u stvari, znači samo da zakon vrijednosti za svoj puni razvoj prepostavlja društvo s krupnom industrijskom proizvodnjom i slobodnom konkurenjom, tj. moderno buržoasko društvo. Uostalom, Rikardo posmatra buržoaski oblik rada kao vječni prirodni oblik društvenog rada. Njegov prvobitni ribar i prvobitni lovac već su imaoći robe i razmjenjuju ribu i divljač srazmjerno radnom vremenu opredmećenom u tim razmjenjskim vrijednostima. Pritom on pada u anahronizam, prepostavljajući da prvobitni ribari i prvobitni lovci kod procjene svojih oruđa za rad konsultuju anuitetne tablice koje su cirkulisale na londonskoj berzi 1817. godine. Izgleda da su »Paralelogrami g. Ovina« bili jedini društveni oblik koji je on poznavao pored buržoaskog. Mada skuchen ovim buržoaskim horizontom, Rikardo analizira buržoasku ekonomiju, koja je u dubini sasvim drukčija nego što izgleda na površini, s tolikom teoretskom oštrinom, da je lord Brum mogao o njemu reći: »Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from another planet« [Izgledalo je da je mister Rikardo pao s neke druge planete]. U direktnoj polemici s Rikardom, Sismondi ističe ne samo specifično društveni karakter rada koji stvara razmjensku vrijednost³³ nego kao »karakteristiku našeg ekonomskog progresa« označava to što se veličina vrijednosti svodi na *potrebno* radno vrijeme, na »srazmjeru između potrebe cijelog društva i količine rada koja je dovoljna da se ta potreba zadovolji«.³⁴ Sismondi nije više sputan Boagilberovom predstavom da se rad koji stvara razmjensku vrijednost falsificuje novcem, ali optužu-

³² Ricardo, David, »On the Principles of Political Economy and Taxation«, 3. édition, London 1821, p. 3.

³³ Sismondi, »Etudes sur l'économie politique«, t. 2, p. 162, Bruxelles 1837. »Trgovina je svela cijelu stvar na suprotnost između upotrebine i razmjenске vrijednosti« itd.

³⁴ Sismondi, 1. c, p. 163—166 seq.

je krupni industrijski kapital, kao što Boagilber optužuje novac. Ako politička ekonomija u licu Rikarda bezobzirno polaže svoju krajnju konsekvencu i time završava, Sismondi dopunjuje taj završetak time što pretpostavlja njenu sumnu u samu sebe.

Pošto je Rikardo, kao dovršilac klasične političke ekonomije, najjasnije formulisao i izložio određivanje razmijenske vrijednosti radnim vremenom, prirodno je što se na njega koncentriše polemika koju su poveli ekonomisti. Ako se zanemari njena velikim dijelom naivna forma,³⁵ ta se polemika svodi na slijedeće tačke:

Prvo: sam rad ima razmijensku vrijednost i različiti radovi imaju različitu razmijensku vrijednost, činići razmijensku vrijednost mjerom razmijenske vrijednosti znači kretati se u začaranom krugu, jer je i samoj razmijenskoj vrijednosti koja mjeri potrebna mjera. Ovaj se prigovor svodi na problem: radno vrijeme kao immanentna mjera razmijenske vrijednosti je dato; treba na toj bazi izložiti platu za rad. Odgovor daje učenje o najamnom radu.

Drugo: ako je razmijenska vrijednost nekog proizvoda jednaka radnom vremenu koje je u njemu sadržano, razmijenska vrijednost jednog radnog dana jednaka je njegovom proizvodu. Ili, plata za rad mora biti jednaka proizvodu rada.³⁸ A baš je obrnuto slučaj. Ergo [dakle]. Ovaj se prigovor svodi na problem: kako proizvodnja na bazi isključivo radnim vremenom određene razmijenske vrijednosti dovodi do rezultata da je razmijenska vrijednost rada manja od razmijenske vrijednosti njegovog proizvoda? Ovaj problem ćemo riješiti kad budemo razmatrali kapital.

Treće: tržišna cijena roba pada ispod ili raste iznad njihove razmijenske vrijednosti prema tome kako se mijenja odnos između ponude i tražnje. Razmijenska vrijednost roba je stoga određena odnosom između ponude i tražnje, a ne radnim vremenom sadržanim u robama. U ovome neobičnom zaključku u stvari se samo načinje pitanje kako se na bazi razmijenske vrijednosti razvija od nje različita tržišna cijena ili, tačnije, kako se zakon razmijenske vrijednosti ostvaruje samo u svojoj sopstvenoj suprotnosti. Ovaj problem se rješava u učenju o konkurenčiji.

Cetvrti: posljednja i na izgled najfrapantnija protivrječnost, ukoliko se ne iznosi, kao obično, u obliku kurioznih primjera: ako razmijenska vrijednost nije drugo nego radno vrijeme sadržano u nekoj robi, kako mogu onda robe koje ne sadrže nikakav rad imati razmijensku vrijednost ili, drugim riječima, odakle razmijenska vrijednost pukih prirodnih sila? Ovaj se problem rješava u učenju o zemljjišnoj renti.

³⁵ Najnajnija svakako u bilješkama Ž. B. Seja uz francuski -prevod Rikarda od Konstansija i pedantski najpretenciozni u nedavno objavljenoj »Theory of Exchanges«, London 1858, g. Makleoda.

se Ovaj prigovor, učinjen Rikardu od strane buržoaskih ekonomista, prihvaćen je docnije od strane socijalista. Pretpostavivši teoretsku tačnost formule, oni su optuživali praksu da se nalazi u suprotnosti sa teorijom i pozivali buržoasko društvo da u praksi povuče tobožnju konsekvencu iz svoga teoretskog principa. Na ovaj način su bar engleski socijalisti Rikardovu formulu razmijenske vrijednosti okrenuli protiv političke ekonomije. Gospodin Prudon je ostalo ne samo da proglaši osnovni princip starog društva za princip novog društva, nego da se istovremeno proglaši pronalazačem formule u koju je Rikardo sažeо cijelokupan rezultat engleske klasične političke ekonomije. Dokazano je da je čak i utopističko izlaganje Rikardove formule već bilo isčezlo u Engleskoj kada ju je g. Prudon »otkrio« s one strane Kanala. Uporedi moj spis: »Misère de la Philosophie etc.«, Paris 1847, paragraf o la valeur constituée [konstituisanoj vrijednosti].

Glava druga

NOVAC ILI PROSTI PROMET

U parlamentarnoj debati o bankovnim zakonima Sera Roberta Pila od 1844. i 1845. godine, Gledston je primijetio da čak ni ljubav nije zaludila tolike ljudi kao mozganje o suštini novca. Govorio je Britancima o Britancima. Nasuprot tome, Holanđani koji su, i pored Petijeve sumnje, odvajkada raspolagali »nebeskim oštromljem« u novčanim spekulacijama, nisu nikad tračili to oštromlje na spekulacije o novcu.

Glavna teškoća u analizi novca savladana je čim se shvati njegovo porijeklo iz same robe. Uz tu pretpostavku radi se samo još o tome da se jasno shvate njegove specifične određenosti oblika, a to je donekle otežano time što se svi buržoaski odnosi pojavljuju pozlaćeni ili posrebreni, kao novčani odnosi, i što stoga izgleda da novčani oblik posjeduje neizmjerno raznoliku sadržinu koja je njemu samome tuda.

U daljem istraživanju treba imati u vidu da je riječ samo o onim oblicima novca koji neposredno izrastaju iz razmjene robâ, a ne o onim koji pripadaju jednom višem stupnju procesa proizvodnje, kao što je, na primjer, kreditni novac. Upršćenja radi, pod novčanom robom svuda se podrazumijeva zlato.

1. Mjera vrijednosti

Prvi proces prometa, cirkulacije, tako reći je teoretski, pripremni proces za stvarni promet. Robe koje postaje kao upotrebljiva vrijednost stvaraju sebi najprije oblik u kome se one jedna za drugu misleno pojavljuju kao razmjenske vrijednosti, kao određene količine opredmećenog *opštег* radnog vremena. Prvi nužni čin ovog procesa sastoji se, kao što smo vidjeli, u tome što robe izdvajaju jednu specifičnu robu, re-

cimo *zlato*, kao neposrednu materijalizaciju opštег radnog vremena ili opšti ekvivalent. Vratimo se začas obliku u kome robe pretvaraju zlato u novac.

1 tona gvožđa = 2 unce zlata,
1 kvarter pšenice = 1 unca zlata,
1 centa moka kave = $\frac{1}{t}$ unce zlata,
1 centa potaše = V^* unce zlata,
1 tona brazilskega drveta = P/z unca zlata,
Y robe = X unca zlata.

U ovom nizu jednačina pojedinačne robe: gvožđe, pšenica, kava, potaša itd. pojavljuju se jedna za drugu kao materijalizacija jednorodnog rada, naime u zlatu materijalizovanog rada, u kome su potpuno izbrisane sve osobnosti realnih radova predstavljenih u njihovim raznim upotrebnim vrijednostima. Kao vrijednost one su identične, materijalizacija *istoga* rada ili *ista* materijalizacija rada, zlato. Kao jednorodna materijalizacija istog rada one pokazuju samo *jednu* razliku, kvantitativnu, odnosno pojavljuju se kao različite veličine vrijednosti, jer je u njihovim upotrebnim vrijednostima sadržano *nejednako* radno vrijeme. Kao takve pojedinačne robe one se istovremeno odnose jedna prema drugoj kao opredmećeњe opštег radnog vremena time što se prema samom opštem radnom vremenu odnose kao prema jednoj izdvojenoj robi, zlatu. Taj isti odnos — a on ima karakter procesa — kroz koji se one, jedna za drugu, predstavljaju kao razmjenske vrijednosti predstavlja radno vrijeme sadržano u zlatu kao opšte radno vrijeme, čija se data količina izražava u raznim količinama gvožđa, pšenice, kave itd., ukratko u upotrebljivim vrijednostima svih roba, ili se neposredno razvija u beskonačnom nizu robnih ekvivalenata. Time što robe svestrano izražavaju svoje razmjenske vrijednosti u zlatu, zlato neposredno izražava svoju razmjensku vrijednost u svima robama. Time što robe same sebi jedna za drugu daju oblik razmjenske vrijednosti, one daju zlatu oblik opštег ekvivalenta ili novca.

Budući da sve robe mjere svoje razmjenske vrijednosti u zlatu u onom odnosu u kome određena količina zlata i određena količina robe sadrže jednaku količinu radnog vremena, zlato postaje *mjera vrijednosti*, i u prvi mah samo uslijed ove odredbe, kao mjera vrijednosti kojom se njegova sopstvena vrijednost neposredno mjeri u cijelokupnom krugu robnih ekvivalenata, ono postaje opšti ekvivalent ili novac. S druge strane, sada se razmjenska vrijednost svih roba izražava u zlatu. U ovom izrazu treba razlikovati jedan kvalitativni i je-

dan kvantitativni momenat. Razmjenska vrijednost robe postoji kao materijalizacija istog jednoobraznog radnog vremena; veličina vrijednosti robe predstavljena je iscrpno, jer u odnosu u kome su robe izjednačene sa zlatom, one su izjednačene i jedna s drugom. U njihovom zlatnom ekvivalentu pojavljuje se, s jedne strane, *opšti* karakter u njima sadržanog radnog vremena, s druge strane, kvantitet tog radnog vremena. Razmjenska vrijednost robe izražena ovako kao opšta ekvivalentnost a istovremeno i kao stepen ove ekvivalentnosti u nekoj specifičnoj robu ili u jednoj jedinoj jednačini robâ sa jednom specifičnom robom — jeste *cijena*. Cijena je pretvoreni oblik u kome se razmjenska vrijednost robâ pojavljuje u okviru procesa prometa.

Prema tome, kroz isti proces kroz koji predstavljaju svoje vrijednosti kao cijene u zlatu, robe predstavljaju zlato kao mjeru vrijednosti i stoga kao novac. Kad bi one svestrano mjerile svoje vrijednosti u srebru ili pšenici ili bakru i, prema tome, predstavljale ih kao cijene u srebru, pšenici ili bakru, mjera vrijednosti, a time i opšti ekvivalent, bili bi srebro, pšenica, bakar. Da bi se u prometu pojatile kao cijene, robe moraju prethoditi prometu kao razmjenske vrijednosti. Zlato postaje mjera vrijednosti samo zato što sve robe u njemu procjenjuju svoju razmjensku vrijednost. Svestranost ovog odnosa-procesa, iz koga baš i proizlazi karakter zlata kao mjeru, prethodila, međutim, da se svaka pojedina roba mjeri u zlatu prema radnom vremenu koje je u oboma sadržano, da je, dakle, stvarna mjera između robe i zlata sâm rad, ili da se robe i zlato neposrednom trampom međusobno izjednačuju kao razmjenske vrijednosti. Na koji način se praktično vrši ovo izjednačenje, ne može se ispitati u sferi prostog prometa. Ipak, jasno je i nesumnjivo da se u zemljama koje proizvode zlato i srebro određeno radno vrijeme neposredna utjelovljuje u određenoj količini zlata i srebra, dok se u zemljama koje ne proizvode zlato i srebro postiže isti rezultat posrednim putem, neposrednom ili posrednom razmjenom do mačih robâ, tj. određenog dijela nacionalnog prosječnog rada za određeni kvantum u zlatu i srebru materijalizovanog radnog vremena onih zemalja koje posjeduju rudnike. Da bi moglo služiti kao mjera vrijednosti, zlato mora biti potencijalno *promjenljiva* vrijednost, jer samo kao materijalizacija radnog vremena ono može da postane ekvivalent ostalih robe, a isto radno vrijeme se sa promjenom proizvodnih snaga realnog rada ostvaruje u nejednakom volumenu istih upotrebnih vrijednosti. Kao i kod predstavljanja razmjenske vrijednosti svake robe u upotreboj vrijednosti neke druge robe, pri-

procjeni svih roba u zlatu prepostavlja se samo da zlato u datom momentu predstavlja da tu količinu radnog vremena. U pogledu promjene njegove vrijednosti važi ranije izloženi zakon razmjenskih vrijednosti. Ostane li razmjenska vrijednost robâ nepromijenjena, opšti porast njihovih cijena u zlatu moguć je samo ako razmjenska vrijednost zlata pada. Ostane li razmjenska vrijednost zlata nepromijenjena, opšti porast cijena u zlatu moguć je samo ako razmjenske vrijednosti svih robâ rastu. Obrnuto važi u slučaju opšteg pada robnih cijena. Padne li ili skoči vrijednost jedne unce zlata uslijed neke promjene radnog vremena potrebnog za njenu proizvodnju, tada ona pada ili skače *ravnomjerno* za sve ostale robe, što znači da, kao i ranije, predstavlja prema svima radno vrijeme *date* veličine. Iste razmjenske vrijednosti sada se procjenjuju u većim ili manjim količinama zlata nego ranije, ali se procjenjuju u srazmjeri prema veličinama svoje vrijednosti, zadržavaju, dakle, međusobno isti odnos vrijednosti. Odnos od 2 : 4 : 8 ostaje isti kao 1 : 2 : 4 ili 4 : 8 : 16. Promijenjena količina zlata u kojoj se razmjenske vrijednosti procjenjuju kad se mijenja vrijednost zlata ne sprječava funkcioniranje zlata kao mjeru vrijednosti, kao što ni 15 puta manja vrijednost srebra prema zlatu ne sprječava srebro da potisne zlato iz te funkcije. Zato što je radno vrijeme mjeru između zlata i robe, i što zlato postaje mjeru vrijednosti samo ukoliko se sve robe u njemu mjeri, čisti je privid razmjenskog procesa da novac čini robe samjerljivim.³⁷ Naprotiv, samo

³⁷ Aristotel, doduše, uviđa da razmjenska vrijednost robe prethodi robnim cijenama: »jasno je da je... postojala razmjena prije nego što je postojao novac; jer nema nikakve razlike da li pet jastuka vrijede kao jedna kuća ili kao onoliko novca koliko vrijedi pet jastuka.« S druge strane, pošto robe jedna za drugu imaju oblik razmjenske vrijednosti tek u cijeni, one po njemu postaju samjerljive putem novca. »Sve mora imati oijenu;« jer tako će uvijek postojati razmjena, a sljedstveno tome i društvo. Novac u stvari čini, slično mjeri; stvari samjerljivim **ao(i)terpa** da bi ih potom jednu s drugom izjednačavao. Jer nema društva bez razmjene, a razmjene ne može biti bez jednakosti i jednakosti, bez samjerljivosti.« Njemu je potpuno jasno da su ove razne stvari koje se mjeru u novcu potpuno samjerljive veličine. On traži jedinstvo robâ kao razmjenskih vrijednosti, koje on kao antički Grk nije mogao naći. U neprilici on se pomaže tim što samo po sebi nesamjerljivo čini samjerljivim pomoću novca, ukoliko je to za praktičnu potrebu neophodno. »U stvari je, doduše, nemoguće da tako raznovrsne stvari budu samjerljive, ali za praktičnu potrebu to je sasvim moguće.« (Aristoteles, »Ethica Nicomachea«, L. 5, C. 8, edit, Bekkeri, Oxonii 1837.)

samjerljivost robâ kao opredmećenog radnog vremena čini zlato novcem.

Realni oblik u kome robe ulaze u proces razmjene je oblik njihovih upotrebnih vrijednosti. Stvarni opšti ekvivalent treba tek da postanu svojim otudivanjem. Određivanje njihovih cijena samo je njihovo misleno pretvaranje u opšti ekvivalent, izjednačavanje sa zlatom koje ima tek da se ostvari. Ali pošto su se robe u svojim cijenama pretvorile samo misleno u zlato ili u samo zamišljeno zlato, pošto se njihovo novčano biće još nije stvarno odvojilo od njihovog realnog bića, zlato se pretvorilo samo u misleni novac, samo je mjera vrijednosti, a određene količine zlata funkcionišu u stvari samo kao imena za određene količine radnog vremena. Od određenog načina na koji robe jedna za drugu predstavljaju svoju sopstvenu razmjensku vrijednost zavisi u svakom pojedinom slučaju određenost oblika u kome se zlato kristalizuje kao novac.

Robe se sada sučeljavaju kao dvostrukе egzistencije, stvarno kao upotreblne vrijednosti, misleno kao razmjenске vrijednosti. Dvojaki oblik rada koji je u njima sadržan one sad jedna za drugu predstavljaju na taj način što poseban realni rad kao njihova upotreblna vrijednost postoji stvarno, dok opšte apstraktne radne vrijeme dobija u njihovoј cijeni zamišljeno postojanje u kome su one jednorodna i samo kvantitativno različita materijalizacija iste supstancije vrijednosti.

Razlika između razmjenke vrijednosti i cijene pojavljuje se, s jedne strane, samo kao nominalna, ili, kao što kaže Adam Smit, rad je realna, a novac nominalna cijena robâ. Umjesto da se 1 kvarter pšenice procjenjuje sa 30 radnih dana, procjenjuje se sad 1 uncom zlata, ako je 1 unca zlata proizvod 30 radnih dana. S druge strane, ta razlika nipošto nije samo nominalna razlika, jer u-njoj su koncentrisane sve nepogode koje prijete robi u stvarnom procesu prometa. 30 radnih dana sadržano je u kvarteru pšenice i ovaj se stoga ne mora tek da predstavlja u radnom vremenu. Ali zlato je roba različita od pšenice, i samo u prometu se može pokazati da li kvarter pšenice stvarno postaje unca zlata, kao što je anticipirano u njegovoj cijeni. To zavisi od toga da li će se on pokazati kao upotreblna vrijednost ili neće, da li će se u njemu sadržana količina radnog vremena pokazati kao količina radnog vremena koju društvo nužno iziskuje za proizvodnju jednog kvartera pšenice ili neće. Roba kao takva jeste razmjenka vrijednost, ona ima cijenu. Iz ove razlike između razmjenke vrijednosti i cijene vidi se da se poseban individualni rad sadržan u robi mora tek procesom otudiva-

nja da predstavi kao svoja suprotnost, bezličan, apstraktno opšti i samo u tom obliku društveni rad, tj. novac. Stvar je slučaja da li je on sposoban za takvo predstavljanje ili nije. Mada, stoga, razmjenka vrijednost robe samo misleno dobija u cijeni egzistenciju različitu od robe pa dvojako postojanje u robi sadržanog rada egzistira samo kao različit način izražavanja, i mada, stoga, s druge strane, materijalizacija opšteg radnog vremena, zlato, istupa prema stvarnoj robi samo kao zamišljena mjera vrijednosti, u postojanju razmjenke vrijednosti kao cijene, ili zlata kao mjere vrijednosti, latentno je sadržana nužnost otudivanja robe za zvečeće zlato i mogućnost njenog neotudivanja, ukratko cijela proturječnost koja proizlazi odatle što je proizvod roba ili što se poseban rad privatne individue, da bi imao društveno dejstvo, mora predstaviti kao svoja neposredna suprotnost, kao apstraktne opšte radne vrijednosti. U nevidljivoj mjeri vrijednosti vrea u zasjedi zvečeći novac.

Ako se pretpostavi proces uslijed koga je zlato postalo mjeru vrijednosti, a razmjenka vrijednost — cijena, sve su robe u svojim cijenama samo još zamišljene količine zlata raznih veličina. Kao takve različite količine iste stvari, zlata, one liče jedna na drugu, međusobno se upoređuju i mjere; na taj način tehnički se razvija potreba da se dovedu u odnos prema određenoj količini zlata kao *jedinici mjere*, jedinici mjere koja se razvija dalje u mjerilo uslijed toga što se dijeli na alikvotne dijelove, a ovi opet, sa svoje strane, na alikvotne dijelove.³⁸ Ali količine zlata kao takve mjere se po težini. Mjerilo se, dakle, nalazi već gotovo u opštim mjerama za težinu metala, koje stoga u svakom metalnom prometu prvo bitno i služe kao mjerilo cijena. Time što se robe jedna prema drugoj više ne odnose kao razmjenke vrijednosti koje bi se mjerile radnim vremenom, već kao istoimene veličine koje treba

³⁸ Neobična okolnost da unca zlata u Engleskoj, kao jedinica mjeru novca, nije podijeljena na alikvotne dijelove, objašnjava se na slijedeći način: »Naš monetarni sistem bio je prvo bitno podešen samo za upotrebu srebra — otud se unca srebra uvijek može podijeliti na odgovarajući broj moneta; ali pošto je zlato tek U-jednom docnjem periodu uvedeno u monetarni sistem koji je bio podešen samo za Srebro, unca zlata ne može se iskovati u odgovarajući broj moneta.« (MacLaren, »History of the Currency«, p. 16, London 1858).

mjeriti u zlatu, zlato se pretvara od *mjere vrijednosti* u *mjerilo cijena*. Međusobno poredenje robnih cijena kao raznih količina zlata kristalizuje se tako u figuracijama koje se upisuju u zamišljenu količinu zlata i tu količinu predstavljaju kao mjerilo alikvotnih dijelova. Zlato kao mjera vrijednosti i kao mjerilo cijena ima potpuno različitu određenost oblika, i njihovo brkanje je izazvalo najlude teorije. Mjera vrijednosti je zlato kao opredmećeno radno vrijeme, a mjerilo cijena kao određena težina metala. Mjerom vrijednosti zlato postaje time što se kao razmijenska vrijednost dovodi u odnos prema robama kao razmijenskim vrijednostima, dok u mjerilu cijena određena količina zlata služi kao jedinica za ostale količine zlata. Mjera vrijednosti je zlato stoga što je njegova vrijednost promjenljiva, a mjerilo cijena stoga što se fiksira kao nepromjenljiva jedinica težine. Ovdje, kao i kod svih određivanja mjere istoimenih veličina, postojanost i određenost odnosa mjere postaju odlučni. Potreba, da se neka količina zlata utvrdi kao jedinica mjere, a alikvotni dijelovi kao podjela te jedinice, izazvala je predstavu kao da se određena količina zlata, koje ima, prirodno, promjenljivu vrijednost, stavљa u fiksni odnos vrijednosti prema razmijenskim vrijednostima robâ, pri čemu se previdjelo samo to da su se razmijenske vrijednosti robâ pretvorile u cijene, u količine zlata, prije nego što se zlato razvija kao mjerilo cijena. Ma kako se mijenjala vrijednost zlata, razne količine zlata predstavljaju jedna prema drugoj uvijek isti odnos vrijednosti. Kad bi vrijednost zlata pala za 1.000 odsto, 12 uncu zlata bi kao i ranije imale 12 puta veću vrijednost od jedne unce zlata, a kod cijena je u pitanju samo odnos raznih količina zlata jedne prema drugoj. Pošto, s druge strane, jedna unca zlata nipošto ne mijenja svoju težinu s padanjem ili skakanjem svoje vrijednosti, ne mijenja se ni težina njenih alikvotnih dijelova, i na taj način zlato, kao fiksno mjerilo cijena, vrši uvijek službu ma kako se mijenjala njegova vrijednost.³⁹

³⁹ »Novac može stalno da mijenja vrijednost a da ipak bude • isto tako mjera vrijednosti kao i kad bi bio potpuno nepromjenljiv. Uzmimo, na primjer, da mu se vrijednost smanjila. Prije smanjenja bi se za jednu gvineju kupila tri bušela pšenice ili rad od 6 dana; docnije bi se za nju mogla kupiti samo dva bušela pšenice ili rad od 4 dana. U oba slučaja, ako je dat odnos pšenice i rada prema novcu, može se izvesti njihov međusobni odnos; drugim riječima, mi možemo utvrditi da bušel pšenice vrijedi 2 rad-a dana. To je sve što mjerjenje vrijednosti uključuje, i ono se poslije smanjenja vrijednosti obavlja isto tako nesmetano kao i ranije. Odlika jedne stvari kao mjere vrijednosti potpuno je nezavisna od promjenljivosti njene sopstvene vrijednosti.« (*Bailev, Money and its Vicissitudes*, p. 11, London 1837.)

Jedan istorijski proces, koji ćemo docnije objasniti iz prirode metalnog prometa, doveo je do toga da je isto težinsku ime zadržano za jednu stalno promjenljivu i sve manju težinu plemenitih metala u njihovoј funkciji mjerila cijena. Tako engleska funta označava manje od jedne trećine svoje prvobitne težine, škotska funta prije ujedinjenja škotske sa Engleskom samo još '/s^c, francuska livra V74, španski maravedi manje od '/1000, a portugalski real još mnogo manji dio. Tako su se novčana imena metalnih težina istorijski odvojila od njihovih opštih imena za težine.⁴⁰ A pošto je određivanje jedinice mjere, njenih alikvotnih dijelova i njihovih imena, s jedne strane, potpuno konvencionalno, dok, s druge strane, treba u okviru prometa da ima karakter opštosti i nužnosti, ono je moralo da postane zakonsko određivanje. Ova čisto formalna operacija pripala je, dakle, vladama.⁴¹ Određeni me-

⁴⁰ »Monete, čija su imena danas samo još mislena, u stvari su kod svih, naroda najstarije i sve su bile izvjesno vrijeme realne« (ovo posljednje je u ovakovom opsegu netačno), »i baš zato što su bile realne, u njima se računalo.« (*Galiani, Della Moneta*, I. c., p. 153.)

Romantični A. Miler kaže: »Po našim shvatanjima, svaki nezavisni suveren ima pravo da imenuje metalni novac, da mu odredi društvenu nominalnu vrijednost, rang, položaj i titulu« (*A. H. Millier, Die Elemente der Staatskunst*, Berlin 1809, Band II, S. 276). Što se tiče titule, g. dvorski savjetnik ima pravo: on samo zaboravlja *sadržinu*. Koliko su njegova »shvatanja« bila konfuzna, pokazuje, na primjer, slijedeće mjesto: »Svaki čovjek uvida od kolike je važnosti tačno određivanje monetne cijene, naročito u zemlji kao što je Engleska, gdje vlasta sa *velikodušnom liberalnošću* kuje besplatno (izgleda da g. Miler vjeruje da troškove kovanja pokriva vladin personal iz sopstvenog privatnog džepa), gdje ona ne uzima nikakvu taksu itd., i, prema tome, ako bi ova znatno povisila monetnu cijenu zlata u poređenju sa tržišnom cijenom, ako bi ona, umjesto da plaća kao sada 3. f. st. 17 šilinga 10/a pensa, utvrdila za jednu uncu zlata monetnu cijenu od 3 f. st. 19 šilinga, sav bi novac strujao prema kovnicu; srebro koje bi se u njoj primilo zamijenilo bi se na tržištu za zlato jer je tu jeftinije, i onda ponovo donosilo u kovnicu, a kovanje novca bi dospjelo u nered« (p. 280, 281, 1. a.). Da bi sačuvao red u engleskoj kovnici, Miler dovodi sebe u »nered«. Dok su šiling i pens samo imena, u srebrnim i bakarnim markama predstavljena imena određenih dijelova unce zlata, on uobražava sebi da se unca zlata procjenjuje u zlatu, srebru i bakru, i tako usrećuje Engleze trostrukom *standard of value* [trostrukom valutom]. Doduše, srebro je kao novčana mjera uz zlato formalno odstranjeno tek godine 1816. zakonom dz 56. godine vladanja Đorda III, c. 68. Zakonski ono je, u stvari, bilo već odstranjeno 1734. godine zakonom iz 14. godine vladanja Đorda II, c. 42, a u praksi još mnogo ra-

tal koji je služio kao novčani materijal bio je društveno dat. U različitim zemljama je zakonsko mjerilo cijena, razumije se, različito. U Engleskoj se, na primjer, unca kao jedinica težine metala dijeli na penivejte, grejne i trojkarate, a unca zlata kao jedinica mjere novca na $3^7/8$ sovrina, sovrin na 20 šilinga, šiling na 12 pensa, tako da je 100 funti 22-karatnog zlata (1.200 unca) jednakno 4.672 sovrina i 10 šilinga. Međutim, na svjetskom tržištu, gdje iščezavaju državne granice, iščeza vaju i ovi nacionalni karakteri novčanih mjera i ustupaju mjesto opštim mjerama težine metala.

Prema tome, cijena neke robe, ili količina zlata u koju je misleno pretvorena, izražava se sada u novčanim imenima novčanog mjerila. Dakle, umjesto da se kaže da je kvarter pšenice jednak unci zlata, u Engleskoj bi se reklo da je jednak 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^{1/2}$ pensa. Na taj način sve se cijene izražavaju jednakim imenima. Specifični oblik koji robe daju svojoj razmjenskoj vrijednosti pretvoren je u *novčana imena* — u kojima one jedna drugoj kažu šta vrijede. Novac, sa svoje strane, postaje *računski novac*.⁴²

Pretvaranje robe u računski novac u glavi, na papiru, u govoru, vrši se uvijek čim se bilo koja vrsta bogatstva fiksira s gledišta razmjenske vrijednosti.⁴³ Za ovo pretvaranje potreban je materijal zlata, ali samo zamišljen. Za procjenu 1.000 bala pamuka u određenom broju unca zlata i zatim za izražavanje samog tog broja unca u računskim imenima unce, u funtamia, šilinzima, pensima, nije potreban ni jedan atom stvarnog zlata. Tako prije Bankovnog zakona Sera Roberta Pila od 1845. godine u Škotskoj nije bila u prometu ni jedna jedina unca zlata, mada je unca zlata, i to izražena kao englesko računsko mjerilo u 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^{1/2}$ pensa, služila kao zakonska mjera cijena. Tako srebro služi kao mjera cijena u robnoj razmjeni između Sibira i Kine, mada je ta trgovina u stvari prosta trampa. Za novac kao ra-

nje. Postojale su dvije okolnosti koje su A. Milera specijalno osposobljavale za takozvano više shvatanje političke ekonomije. S jedne strane, njegovo široko nepoznavanje ekonomskih činjenica, a, s druge strane, njegov čisto dilektantski zanesenjački odnos prema filozofiji.

⁴² »Kad je neko upitao Anaharsisa čemu služi novac Helenima«, on je odgovorio »za računanje«. (*Athenaeus, Deipnosophistai*, L. IV, 49, v. 2. ed. Schweighauser 1802.)

⁴³ G. Garnieru, jednom od starijih francuskih prevodilaca Adama Smita, pala je na pamet čudnovata misao da utvrdi odnos između upotrebe računskog i upotrebe stvarnog novca. Ta poracija je 10: 1 (G. Garnier, «Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus antiquité etc.», I, p. 78).

čunski novac je stoga i svejedno da li su bilo sama njegova jedinica mjere, bilo njeni dijelovi, stvarno iskovani ili nisu. Za vrijeme Viljema Osvajača postojali su u Engleskoj funta, sterlinga, tada 1 funta čistog srebra, i šiling, $1/20$ funte, samo kao računski novac, dok je ponajmanje $1/20$ funte srebra, bio najveća postojeća srebrna moneta. Obrnuto, danas u Engleskoj ne postoje ni šilinzi ni pensi, mada su to zakonska računska imena za određene dijelove jedne unce zlata. Uopšte novac kao računski novac može da postoji samo idealno, dok se stvarno postojeći novac kuje po sasvim drugom mjerilu. Tako s"è'u mnogim engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi novac u opticaju sastojao sve do kasno u XVIII vijek od španskih i portugalskih moneta, dok je računski novac svuda bio isti kao u Engleskoj.⁴⁴

Zbog toga što se zlato kao mjerilo cijena pojavljuje pod istim računskim imenima kao i robne cijene, što se, na primjer, i jedna unca zlata isto kao i jedna tonna gvozda izražava u 3 funte sterlinga, 17 šilinga i $10^{1/2}$ pensa, ova njegova računska imena nazvana su njegovom *monetnom cijenom*. Onda je nastala čudna predstava da se zlato tobože procjenjuje u svom sopstvenom materijalu i da ono, za razliku od svih ostalih roba, dobija *fiksnu* cijenu od države. Fiksiranje računskih imena za određene težine pogrešno je shvaćeno kao fiksiranje vrijednosti tih težina.⁴⁵ Kad zlato služi kao element određivanja cijena i stoga kao računski novac, ono ne samo što nema *fiksne* cijene nego uopšte nema *nikakve* cijene. Da bi moglo imati cijenu, tj. da bi se moglo izraziti u nekoj *specifičnoj* robi kao *opšti* ekvivalent, ta druga roba bi morala u procesu prometaigrati istu isključivu ulogu kao zlato. Ali dvije robe koje isključuju sve ostale robe, isključuju se i uzajamno. Gdje god srebro i zlato zakonski uporedo postoje kao novac, tj. kao mjera vrijednosti, pokušaj da se trebitaju kao *jedna i ista materija* ostao je stoga uvijek uzalu-

⁴⁴ Merilendski zakon od 1723, kojim je duvan proglašen zakonskom monetom, a njegova vrijednost svedena na engleski zlatni novac, naime jedan peni za funtu duvana, podsjeća na leges barbarorum, u kojima se, obrnuto, određene sume novca izjednacavaju sa volovima, kravama itd. U ovom slučaju stvarni materijal računskog novca nisu bili ni zlato ni srebro, nego vo i krava.

⁴⁵ Tako, na primjer, citamo u »Familiar Words« gosp. Davida Urkarta: »Vrijednost zlata mora se mjeriti samim zlatom. Ali kako može neka supstanca biti mjera svoje sopstvene vrijednosti u drugim stvarima? Vrijednost zlata mora se utvrditi njegovom sopstvenom težinom, sa pogrešnim nazivom ove težine — i jedna unca mora vrijediti toliko i toliko funti i alikvotnih dijelova funte. To je falsifikovanje mjere, a ne utvrđivanje mjerila.«

dan. Ako se pretpostavlja da se isto radno vrijeme nepromjenljivo opredmećuje u istoj proporciji srebra i zlata, onda se u stvari pretpostavlja da su srebro i zlato ista materija i da je srebro, kao metal manje vrijednosti, nepromjenljiv alikvotni dio zlata. Istorija engleskog novca od vladavine Edvarda III do vremena Đorđa II samo je niz neprestanih poremećaja koji proizlaze iz kolizije između zakonskog utvrđivanja odnosa vrijednosti zlata i srebra i njihovih stvarnih kolebanja vrijednosti. Čas je bilo precijenjeno zlato, čas srebro. Potcijenjeni metal bio je povučen iz prometa, pretopljen i izvezen. Tada bi se opet zakonski izmijenio odnos vrijednosti između ta dva metala, ali bi nova nominalna vrijednost uskoro došla u isti sukob sa stvarnim odnosom vrijednosti kao i stara. U naše vrijeme sasvim slab i prolazan pad vrijednosti zlata prema srebru, uslijed indijsko-kineske tražnje srebra, izazvao je u Francuskoj istu pojavu, i to u najvećim razmjerama, naime izvoz srebra i njegovo istiskivanje iz prometa zlatom. U toku 1855., 1856. i 1857. višak uvoza zlata u Francusku nad izvozom zlata iz Francuske iznosio je 41,580.000 f. st., dok je višak izvoza srebra nad uvozom srebra iznosio 14,704.000 f. st. U stvari, u zemljama kao što je Francuska, gdje su zakonski oba metala mjere vrijednosti i gdje se oba moraju primati pri plaćanju, ali s tim da svako može po volji da plaća bilo u jednom bilo u drugom metalu, metal čija vrijednost skače ima ažiju i mjeri svoju cijenu, kao i svaka druga roba, u precijenjenom metalu, dok jedino ovaj posljednji služi kao mjeru vrijednosti. Sva istorijska iskustva na ovom polju svode se naprosto na to da tamo gdje zakonski dvije robe vrše funkciju mjere vrijednosti faktički uvijek samo jedna ostaje kao takva na poprištu.⁴⁶

B. TEORIJE O JEDINICI MJERE NOVCA

Okolnost što su robe kao cijene samo misleno pretvorene u zlato, a zlato, prema tome, samo misleno pretvoreno u novac, dovela je do učenja o *idealnoj jedinici mjere novca*. Budući da kod određivanja cijene funkcioniše samo zamišljeno zlato ili srebro, zlato i srebro samo kao računski novac, tvr-

⁴⁶ »Novac kao mjeru u trgovini treba, kao i svaka druga mjeru, da bude što je moguće postojaniji. To je nemoguće ako se vaš novac sastoji iz dva metala čiji se odnos vrijednosti stalno mijenja.« (John Locke, »Some Considerations on the Lowering of Interest etc«, 1691; p. 65 u njegovim »Works«, 7. ed., London 1768. vol II.)

dilo se da imena funta, šiling, peni, talir, franak itd. ne označavaju težinske dijelove zlata ili srebra ili bilo kako opredmećenog rada, nego da označavaju, naprotiv, idealne atome vrijednosti. Kad bi, nćTprimjer, vrijednost jedne unce srebra skočila, tada bi ona sadržavala više takvih atoma i morala bi se stoga računati i kovati u više šilinga. Ova doktrina, koja je ponovo isticana za vrijeme posljednje trgovinske krize u Engleskoj, pa čak bila i zastupana u parlamentu u dva specijalna izvještaja koji su kao prilog dodati izvještaju Bankovnog komiteta od 1858. godine, potiče od kraja XVII vijeka. U vrijeme stupanja Viljema III na prijesto, engleska monetna cijena jedne unce srebra iznosila je 5 šilinga i 2 pensa, odnosno unce srebra nazivala se peni, a 12 ovih pensa šiling. Prema tom mjerilu, iz komada srebra teškog, na primjer, 6 unca kovao se 31 komad pod imenom šiling. Ali *tržišna cijena* unce srebra skočila je iznad njene *monetne cijene*, od 5 šilinga i 2 pensa na 6 šilinga i 3 pensa, odnosno, da bi se kupila jedna unca sirovog srebra, moralo se izbrojati 6 šilinga i 3 pensa. Kako je tržišna cijena jedne unce srebra mogla skočiti iznad njene monetne cijene kad je monetna cijena samo računsko ime zà alikvotne dijelove jedne unce srebra? Rješenje zagonetke bilo je prosto. Od 5,600.000 f. st. srebrnog novca, koliko je tada bilo u prometu, četiri miliona su bila izlizana, obrezana i krunja. Prilikom jedne probe pokazalo se da su 57.200 f. st. u srebru, koje su morale težiti 220.000 unca, težile samo 141.000 unca. Kovnica je kovala uvijek po istom mjerilu, ali laki šilinzi koji su stvarno bili u prometu predstavljali su manje alikvotne dijelove unce nego što je pokazivalo njihovo ime. Za uncu sirovog srebra morala se, sljedstveno, plaćati na tržištu veća količina ovako umanjenih šilinga. Kad se uslijed tako nastalog poremećaja pristupilo opštem prekvivanju, tvrdio je *Launds, secretarv to the treasurv [sekretar riznice]*, da je vrijednost unce srebra porasla i da stoga mora da bude ubuduće iskovana u 6 šilinga i 3 pensa, umjesto kao ranije u 5 šilinga i 2 pensa. On je, dakle, u stvari tvrdio da je vrijednost njenih alikvotnih dijelova pala, jer je vrijednost unce porasla. Međutim, njegova pogrešna teorija "bila je samo uljepšavanje praktične svrhe. Državni dugovi bili su zaključeni u lakim šilinzima, pa zar da se otplate u teškim? Umjesto da kaže: vratite 4 unce srebra, pošto ste nominalno dobili 5, a stvarno 4 unce, on je rekao obrnuto: vratite nominalno 5 unca, ali im metalnu sadržinu smanjite na 4 unce i nazovite šilingom ono što ste dosad nazivali ^{1/8}s šilinga. Launds se, dakle, faktički držao metalne sadržine, dok se xi teoriji držao i dalje računskog imena. Njegovi protivnici,

koji su se držali samo računskog imena i stoga izjavljivali da je šiling koji je bio lakši za 25 do 30 odsto identičan sa punomjernim šilingom, tvrdili su, obrnuto, da se drže samo metalne sadržine. *Džon Lok*, koji je zastupao novu buržoaziju u svim oblicima, industrijalce protiv radnika i paupera, trgovce protiv staromodnih zelenaša, finansijske aristokrate protiv državnih dužnika, i u jednom specijalnom dijelu čak dokazivao da je buržoaski razum normalni ljudski razum, prihvatio je i borbu protiv Launda. Džon Lok je pobijedio, i novac koji je pozajmljen u gvinejama od 10 ili 14 šilinga vraćen je u gvinejama od 20 šilinga.⁴⁷ *Ser Diems Stuart* rezimira ironično cijelu ovu transakciju ovako: »Vlada je znatno dobila na porezima, povjerioc nà kapitalu i kamatama, a nacija je jedina prevarena, bila savršeno zadovoljna, jer njen standard (mjerilo njene sopstvene vrijednosti) nije bio smanjen.«⁴⁸

⁴⁷ Lok, između ostalog, kaže: »Nazovite krunom ono što se ranije zvalo pola krune. Vrijednost ostaje određena metalnom sadržinom. Ako od jedne srebrne monetе možete da oduzmete $\frac{1}{so}$ njene težine a da ne smanjite njenu vrijednost, onda isto tako možete da oduzmete $\frac{1}{so}$. Ž O težine srebra koje ona sadrži. Po ovoj teoriji moralno bi se za jedan farting, ako bi se nazvao krunom, kupiti isto toliko začina, svile ili ostale robe kao za komad od krune koji sadrži 60 puta više srebra. Sve što možete učiniti jeste da manjoj količini srebra date žig i ime veće količine. Ali srebrom se, a ne imenom, plaćaju dugovi i kupuju robe. Ako vaše povišenje vrijednosti novca ne znači ništa drugo nego proizvoljno davanje imena a likovitim dijelovima komada srebra, na primer, nazivanje penijem osmog dijela unce srebra, onda stvarno možete peti vrijednost novca koliko vas je volja.« Istovremeno je Lok odgovarao Laundsu da porast tržišne cijene srebra iznad njegove monetne cijene ne potiče od »porasta vrijednosti srebra, već od smanjenja težine srebrne monetе«. 77 obrezanih i podrežanih šilinga ne bi težili ni za jutu više od 62 šilinga pune težine. Napoljetku, on je s pravom naglasio da bi, nezavisno od smanjenja srebra kod monete u opticaju, tržišna cijena sirovog srebra u Engleskoj unekoliko mogla da poraste iznad monetne cijene jer je izvoz sirovog srebra dozvoljen, a srebrne monete zabranjen. (Vidi »Some Considerations etc«, str. 54—116 passim.) Lok se neobično čuva da ne dotakne aktuelne teme državnih dugova, kao što je isto tako obazrivo izbjegavao da se upusti u delikatno ekonomsko pitanje. A to pitanje je bilo: i valutni tečaj i odnos sirovog srebra prema srebrnoj moneti dokazivali su da novac u opticaju nije bio ni izdaleka depresiran srazmjerne svome stvarnom smanjenju srebra. U odjeljku o prometnom sredstvu vratimo se u opštem obliku na ovo pitanje. *Nikolas Barbon*, u »A Discourse Concerning Coining the New Money Lighter, in Answer to Mr. Locke's Considerations etc«, London 1696, uzaludno je pokušavao da namami Loka na klizav teren.

⁴⁸ *Stuart*, 1. c, t. II, p. 154.

Stuart je mislio da će se nacija, sa daljim ekonomskim razvojem, pokazali lukavijom. On se prevario. Otprilike 120 godina docnije ponovio se isti qui pro quo [isto brkanje].

Bilo je u redu što je episkop *Berkli*, predstavnik jednog mističnog idealizma u engleskoj filozofiji, dao učenju o idealnoj jedinici mjere novca teoretsku verziju, što je praktični »secretary to the treasury« bio propustio. On pita: »Zar se nazivi livra, funta sterlinga, kruna itd. nemaju smatrati pukim imenima odnosa?« (naime, odnosa apstraktne vrijednosti kao takve). »Zar zlato, srebro ili hartija nisu puki tiketi ili marke za računanje, registrovanje i kontrolisanje (odnosa vrijednosti)? Zar moć komandovanja tudom radinošću (društvenim radom) nije bogatstvo? Zar je novac u stvari nešto drugo do tiket ili znak za prenošenje ili registrovanje takve moći, i zar je od velike važnosti od kakvog se materijala prave ovi tiketi?«⁴⁹ Ovdje postoji, s jedne strane, brkanje mjere vrijednosti sa mjerilom cijena, a, s druge strane, brkanje zlata ili srebra kao mjere vrijednosti i kao prometnog sredstva. Pošto se plemeniti metali u aktu prometa mogu zamijeniti markama, Berkli zaključuje da ove marke sa svoje strane ne predstavljaju ništa, naime da predstavljaju apstraktne pojmove vrijednosti.

Učenje o idealnoj jedinici mjere novca je kod ser *Džemsa Stjarta* tako potpuno razvijeno da njegovi sljedbenici — nesvesni sljedbenici jer ga ne poznaju — ne nalaze ni novu verziju, pa čak ni neki nov primjer. »Računski novac, veli on, nije drugo do proizvoljno mjerilo s jednakim dijelovima, pronađeno radi mjerjenja relativne vrijednosti stvari za prodaju. Računski novac je potpuno različit od kovanog novca (money coin), koji je cijena,⁵⁰ i on bi mogao postojati i onda kad u svijetu ne bi postojala nikakva supstancija koja bi bila proporcionalan ekvivalent za sve robe. Računski novac vrši za vrijednost stvari istu službu koju vrše stepeni, minuti, sekundi itd. za uglove, ili mjerila za geografske karte itd. Kod svih ovih pronađenih u uvijek se kao jedinica uzima ista denominacija. Kao što je korisnost svih takvih pomagala ograničena jedino na označavanje proporcije, tako i korisnost novčane jedinice. Stoga ona i ne može imati nepromjenljivo određenu

⁴⁹ »The Querist«, 1. c. Uostalom, »Queries on Money« su oštrom. Između ostalog, Berkli s pravom primjećuje da baš razvoj sjevernoameričkih kolonija »pokazuje jasno kao dan da za bogatstvo jedne nacije zlato i srebro nisu tako neophodni kao što to neposvećeni svih staleža zamišljaju«.

⁵⁰ Cijena znači ovdje realni ekvivalent, kao kod engleskih ekonomskih pisaca XVII vijeka.

proporciju prema bilo kome dijelu vrijednosti, tj. ne može biti fiksirana za bilo koju određenu količinu zlata, srebra ili bilo koje druge robe. Ako je jedinica jednom data, množenjem se može doći do najveće vrijednosti. Pošto vrijednost robâ zavisi od opštег sticaja okolnosti koje na njih djeluju i od čeća ljudi, razmjenske vrijednosti robâ moraju se posmatrati samo kao promjenljive u njihovom uzajamnom odnosu. Sve što ometa i remeti utvrđivanje promjene proporcija pomoću jednog opštег određenog i nepromjenljivog mjerila, mora da na trgovinu štetno djeluje. Novac je samo *idealno mjerilo* jednakih dijelova. Na pitanje šta treba da bude jedinica mjere vrijednosti nekog dijela, odgovaram drugim pitanjem: šta je normalna veličina jednog stepena, jednog minuta, jednog sekunda? Oni je nemaju, ali čim je jedan dio određen, moraju po prirodi mjerila svi ostali da ga u proporciji slijede. Primjeri ovog idealnog novca su amsterdamski bankovni novac i angolski novac na afričkoj obali.⁵¹

Stuart se naprsto ograničava na *pojavu* novca u prometu kao *mjerila cijena* i kao *računskog novca*. Ako je u nekom cjenovniku jedna roba iskazana sa 15 šilinga, druga sa 20 šilinga, treća sa 36 šilinga, tada me u stvari za poređenje njihovih veličina vrijednosti ne interesuje ni srebrna sadržina ni ime šilinga. Brojčani odnosi 15, 20, 36 tu kazuju sve, a broj 1 je postao jedina jedinica mjere. Uopšte, čisto apstraktan izraz proporcije je jedino sama apstraktna proporcija brojeva. Da bi bio konsekventan, Stuart je stoga morao da ignoriše ne samo zlato i srebro, već i njihova zakonska krštena imena. Ne razumijevajući pretvaranje mjere vrijednosti u mjerilo cijena, on misli, naravno, da se određena količina zlata koja služi kao jedinica mjere ne odnosi kao mjera na druge količine zlata, nego na vrijednosti kao takve. Budući da se robe pretvaranjem svojih razmjenских vrijednosti u cijene pojavljuju kao istoimene veličine, on poriče kvalitet mjeri koji ih čini istoimenim, a jer je u ovom poređenju raznih kvantuma zlata veličina onog kvantuma zlata koji služi kao jedinica mjere konvencionalna, on poriče da se ona uopšte mora da fiksira. Umjesto da Vaoo dio kruga nazove stepenom, on može stepenom da nazove Viso dio; pravi ugao bi se tada mjerio sa 45 umjesto sa 90 stepeni, analogno tome oštiri i tupi uglovi. Ali i pored toga mjeri za uglove ostala bi kao i ranije, prvo, kvalitativno određena matematička figura, naime krug i, drugo, kvantitativno određeni odsječak kruga, što se pak tiče Stuartovih ekonomskih primjera, on jednim pobija sam sebe, a drugim ništa ne dokazuje. Amsterdamski bankovni

» *Steuart*, i. c. t. II, p. 154, 299.

novac bio je u stvari samo računsko ime za španske dublone koji su lješkarenjem u podrumu banke sačuvali u cijelosti svoje salo, dok je marljiva kurentna moneta omršavila u grubom dodiru sa spoljnim svijetom. A što se tiče afričkih idealista, moramo ih prepustiti njihovoj sudbini dok nas kritički putopisci detaljnije ne obavijeste o njima.⁵² Kao približno idealan novac u Stuartovom smislu mogao bi se označiti francuski asignat: »*Nacionalna imovina. Asignat od 100 -franaka.*« Doduše, ovdje je bila tačno navedena upotrebna vrijednost koju je asignat imao da predstavlja, naime konfiskovano zemljište, ali kvantitativna odredba jedinice mjere bila je zaboravljena i »franak« je stoga bio riječ bez ikakvog smisla. Koliko je zemljišta predstavljao jedan asignatski franak zavisilo je, naime, od ishoda javne licitacije. Međutim, u praksi je asignatski franak bio u prometu kao vrijednosni znak za srebrni novac i stoga se njegova depresijacija mjerila ovim srebrnim mjerilom.

Period obustave gotovinskih isplata Engleske banke jedva da je bio plodniji ratnim izyeštajima nego teorijama novca. Depresijacija banknota i porast tržišne cijene zlata iznad njegove monetne cijene ponovo su oživjeli kod nekih branilaca Banke doktrinu o idealnoj mjeri novca. Klasično konfuzni izraz za ovo konfuzno shvatanje našao je lord *Kasli*, definisanu jedinicu mjere novca kao »a sense of value in reference to currency as compared with commodities« [osjećaj vrijednosti koji proizlazi iz upoređenja novaca sa robama]. Kad su nekoliko godina poslije Pariškog mira prilike, ponovo omogućile plaćanja u gotovu, postavilo se u jedva izmijenjenom obliku isto pitanje koje je Launds bio pokrenuo pod Viljem III. Ogroman državni dug i masa privatnih dugova, fiksnih obveznica itd., nagomilanih u toku više od 20 godina, bili su kontrahirani u depresiranim banknotama. Da li ih je trebalo vratiti u banknotama, od kojih je 4.672 f. st. i 10 šilinga predstavljalo ne nominalno, već stvarno 100 funti 22-karatnog zlata? *Tomas Atvud*, bankar iz Birmingama, pojавio se kao Launds redivivus. Povjeroci bi nominalno imali da dobiju onoliko šilinga koliko je normalno bilo kontrahirano, ali (ako se) unce zlata prema staroj stopi kovanja zvala

⁵² Prilikom posljednje trgovinske krize emfatički je hvaljen u Engleskoj, sa izvjesne strane, afrički idealni novac, pošto mu je boravište ovoga puta pomjereno sa obale u srce Berberije. Nepostojanje trgovinskih i industrijskih kriza kod Berbera objašnjavano je idealnom jedinicom mjere njihovih bara [metalnih poluga]. Nije li bilo jednostavnije reći da su trgovina i industrija conditio sine qua non trgovinskih i industrijskih kriza?

šiling, sada bi se šilingom morala krstiti recimo ¹/90 unce. Atvudove pristalice poznate su kao birmingemska škola »of little shillingmen« [pristalica malog šilinga]. Prepirka oko idealne mjere novca, zametnuta 1819. godine, trajala je u 1845. godini još uvijek između Sera Roberta Pila i Atvuda, čija je sopstvena mudrost, ukoliko se odnosi na funkciju novca kao mjere, iscrpno sadržana u slijedećem citatu: »ser Robert Pil, u polemici sa birmingemskom trgovinskom komorom, pita: Šta će predstavljati vaša novčanica od jedne funte? Šta je jedna funta? ... Šta se onda ima, obrnuto, razumijevati pod sadašnjom jedinicom mjere vrijednosti?... Znaće li 3 f. st., 17 šilinga, IOV2 pensa jednu *uncu zlata* ili njenu vrijednost? Ako znaće samo *uncu*, zašto onda ne nazvati stvari svojim imenom i umjesto funta sterlinga, šiling, peni, radije reći *uncia*, penivejt i grejn? Tada se vraćamo na sistem neposredne trampe. Ili znaće vrijednost? Ako je jedna' *unca* = 3 f. st., 17 šilinga, IOV2 pensa, zašto je ona u razna vremena vrijedila čas 5 f. st., 4 šilinga, čas 3 f. st., 17 šilinga i 9 pensa? Izraz funta (£) odnosi se na vrijednost, ali ne na vrijednost fiksne **Tanu** u nekom nepromjenljivom težinskom dijelu zlata. Funta je *idealna jedinica...* Rad je supstancija na koju se razlazu troškovi proizvodnje i on daje zlatu njegovu relativnu vrijednost kao i gvožđu. *Ma koje se, dakle, posebno računsko ime upotrijebilo da bi se označio dnevni ili sedmični rad jednog čovjeka, to ime izražava vrijednost proizvedene robe.*⁵³

U ovim posljednjim riječima iščezava maglovita predstava o idealnoj mjeri novca i izbija njena prava idejna sadržina. Računska imena zlata: funta sterlinga, šiling, itd., treba da budu imena za određene količine radnog vremena. Pošto je radno vrijeme supstancija i imanentna mjera vrijednosti, ta bi imena u stvari predstavljala samu proporciju vrijednosti. Drugim riječima, tvrdi se da je radno vrijeme istinska jedinica mjere novca. Time napuštamo birmingemsку školu, ali usput još primjećujemo da je doktrina o idealnoj mjeri novca ponovo postala značajna u sporu o konvertibilnosti ili nekonvertibilnosti banknota. Ako hartija dobija svoju •denominaciju od zlata i srebra, ostaje konvertibilnost novčanice, tj. njena zamjenljivost za zlato ili srebro, ekonomski zakon, bez obzira na to kakav je pravni zakon. Tako bi pruski papirni talir, iako zakonski nekonvertibilan, bio odmah depresiran ako bi u običnom prometu vrijedio manje od jednog talira u srebru, ako, dakle, praktički ne bi bio konvertibilan. Dosljedni pobornici nekonvertibilnog papirnog novca u En-

⁵³ »The Currency Question, The Gemini letters«. London 1844, p. 260—272 passim.

pleskoj pribjegli su, stoga, idealnoj mjeri novca. Ako su računska imena novca, funta sterlinga, šiling itd., imena za jedan određeni iznos, atomi vrijednosti od kojih neka roba u razmjeni s drugim robama upija ili izbacuje čas više čas manje, jedna engleska banknota od 5 funti, na primjer, isto je tako nezavisna od svog odnosa prema zlatu kao i od odnosa prema gvožđu i pamuku. Budući da bi njen naziv prestao da je teoretski izjednačava s određenom količinom zlata ili "bilo koje druge robe, zahtjev za njenom konvertibilnošću, tj. njenim praktičnim izjednačenjem sa određenom količinom neke specifične stvari, bio bi isključen samim pojmom te banknote.

Učenje o radnom vremenu kao neposrednoj jedinici mjeere novca prvi je sistematski razvio *Dion Grej*. Po njemu bi Nacionalna centralna banka preko svojih filijala potvrđivala radno vrijeme koje se utroši u proizvodnji raznih roba. U zamjenu za robu proizvođač dobija zvanični pismenu potvrdu •vrijednosti, tj. priznanicu na toliko radnog vremena koliko ga sadrži njegova roba,⁵⁴ i ove banknote od 1 radne nedelje, 1 radnog dana, 1 radnog časa, itd. istovremeno služe kao uputnica na ekvivalent u svim ostalim robama koje su smještene **M** stovarišta banke.⁵⁵ To je osnovni princip koji je brižljivo razrađen u detaljima i koji se u svemu oslanja na postojeće engleske institucije. Pod takvim sistemom, veli Grej, »bilo bi u svako doba isto tako lako za novac prodavati kao što je

⁵⁴ John Gray, »The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange«, Edinburgh 1831. Uporedi od istog pisca. »Lectures on the Nature and Use of Money« Edinburgh 1848. Poslije "Februarske revolucije" Grej je dostavio francuskoj Privremenoj vladi memorandum u kome je poučava da Francuskoj nije potrebna «organisation of labour» [organizacija rada], već «organisation of exchange» [organizacija razmjene], čiji je plan potpuno razrađen u novčanom sistemu koji je on izmislio. Dobri Džon nije slutio da je šesnaest godina po izlasku »Social System«-a invenciozni Prudon uzeo patent na isto otkriće.

⁵⁵ Gray, »The Social System etc.« Str. 63. »Novac bi imao *la bude samo potvrda, svjedočanstvo da je njegov imalac ili doprino postojićem nacionalnom bogatstvu (to the national stock Of wealth) izvjesnu vrijednost ili da je na pomenutu vrijednost stekao pravo od onoga ko je tu vrijednost doprinio.«*

⁵⁰ »Kad je određena vrijednost već opredmećena u proizvodu, ona se može deponovati u banku i na prvo traženje uzeti nazad, ali samo pod opštepriznatim uslovom da onaj ko je bilo kakvu imovinu uložio u projektovanu Nacionalnu banku može iz nje uzeti nazad jednaku vrijednost u ma kom drugom vidu umjesto da bude obavezan uzeti istu stvar koju je deponovao.« (Gray, »The Social System etc.« (l. c. str. 68.)

sada lako novcem kupovati; proizvodnja bi bila jednoobrazan i nepresušiv izvor tražnje«.⁵⁷ Plemeniti metali izgubili bi svoju »privilegiju« prema ostalim robama i »zauzeli bi na tržištu mjesto koje im pripada pored maslaca, jaja, sukna i cica, a njihova vrijednost nas ne bi interesovala više od vrijednosti dijamanata«.⁵⁸ »Da li da zadržimo našu zamišljenu mjeru vrijednosti, zlato, i tako sputamo proizvodne snage zemlje, ili ćemo se privoljeti prirodoj mjeri vrijednosti, radu, i oslobođuti proizvodne snage zemlje?«⁵⁹

Pošto je radno vrijeme imanentna mjera vrijednosti, čemu pored nje neka druga spoljna mjera? Zašto se razmjenska vrijednost razvija u cijenu? Zašto sve robe procjenjuju svoju vrijednost u jednoj isključivoj robi, koja se na taj način pretvara u adekvatno postojanje razmijenske vrijednosti, u novac? To je bio problem koji je Grej imao da riješi. Umjesto da ga riješi, on uobražava da se robe mogu jedna prema drugoj neposredno odnositi kao proizvodi društvenog rada. Ali, one se mogu jedna prema drugoj odnositi samo kao ono što jesu. Robe su neposredno proizvodi izolovanih nezavisnih, privatnih radova koji se svojim otudivanjem u procesu privatne razmijene moraju potvrditi kao opšti društveni rad ili, drugim riječima, rad na bazi robne proizvodnje postaje društveni rad tek⁶⁰ svestranim otudivanjem individualnih radova. Pretpostavljajući radno vrijeme sadržano u robama kao *neposredno društveno*, Grej ga pretpostavlja kao zajedničko radno vrijeme ili kao radno vrijeme neposredno udruženih individua. Na taj način neka specifična roba, kao zlato i srebro, u stvari ne bi mogla stati nasuprot ostalim robama kao inkarnacija opštег rada, razmijenskâ *Vrijednost p.e.; bi* postala cijena, ali ni upotrebljena vrijednost ne⁶¹ podala razmijensku vrijednost, proizvod ne bi postao roba⁶² a kć⁶³ Miza za buržuazke proizvodnje bila ukinuta. Alijoj 3Jpj0Štp⁶⁴ ije, — Grejova mišljenje. *Proizvodi se imaju kao robe* da proizvode, ali da se *ne razmjenjuju* kao robe. Ispunjene ove skromne želje Grej prenosi na Nacionalnu banku. S jedne strane, društvo u obliku banke čini individue nezavisnim od uslova privatne razmijene, a, s druge strane, pušta ih da i dalje proizvode na tazzi privatne razmijene. Unutrašnja dosljednost, međutim, nagoni Greja da negira jedan uslov buržoaske proizvodnje za drugim, mada hoće samo da »reformiše« novac koji proizlazi iz robne razmijene. Tako on pretvara kapital u nacionalni ka-

⁵⁷ L. c, p. 16.

⁵⁸ Gray, »Lectures on Money etc.«, p. 182.

⁵⁹ L. c, p. 169.

pital,⁶⁰ zemljišnu svojinu u nacionalnu svojinu,⁶¹ i ako se dobro pogleda šta radi njegova banka, vidi se da ona ne samo što jednom rukom prima robu, a drugom izdaje pismene potvrde za isporučeni rad, nego i reguliše i samu proizvodnju. U svom posljednjem spisu *Lectures on Money*, u kome bojažljivo nastoji da svoj radni novac prikaže kao čisto buržoasku reformu, Grej se zapliće u još goru besmislicu.

Svaka roba je neposredno novac. To je bila Grejova teorija, izvedena iz njegove nepotpune i stoga pogrešne analize robe. »Organska« konstrukcija »radnog novca« i »Nacionalne banke« i »robnih stovarišta« samo je prividjenje u kome se dogma lažno predstavlja kao sveopšti zakon koji vlada svijetom. Dogma po kojоj je roba neposredno novac, ili u njoj sadržani posebni rad privatne individue neposredno društveni rad, ne postaje, razumije se, istinita time što jedna banka vjeruje u nju i prema njoj postupa. U takvom slučaju bi, šta više, bankrotstvo preuzele ulogu praktične kritike. Ono što je kod Greja skriveno i što i za njega samog ostaje tajna, naime da je radni novac ekonomski zvučna fraza za skromnu želju da se odbaci novac, s novcem razmijenska vrijednost, s razmijenskom vrijednošću robe, a s robom buržoaski oblik proizvodnje, to otvoreno kaže nekolicina engleskih socijalista koji su pisali djelimično prije a djelimično poslije Greja.⁶² A gospodinu *Prudonu* i njegovoj školi ostavljeno je da degradaciju *novca* i vaznesenje *robe* ozbiljno propovijedaju kao jezgro socijalizma i da tako socijalizam svedu na elementaran nesporazum u pogledu nužne veze između robe i novca.*

2. Prometno sredstvo

Pošto je roba u procesu određivanja cijene dobila svoj oblik sposoban za promet, a zlato dobilo svoj karakter novca, promet će istovremeno i predstavljati i rješavati protivrječnosti koje je uključivao proces razmijene robâ. Stvarna raz-

»Poslovi svake zemlje trebalo bi da se obavljaju na osnovu nacionalnog kapitala.« (John Gray, »The Social System etc.« p. 171.)

»Zemljište treba da bude pretvoreno u nacionalnu svojinu.« (I. c, p. 298.)

Vidi, na primjer, W. Thompson, »An Inquiry into the Distribution of Wealth etc.«, London 1827; Bray, »Labours Wrongs and Labours Remedy«, Leeds 1839.

Kao kompendijum ove melodramske teorije o novcu može se smatrati: Alfred Darimon, »De la réforme des banques*. Paris 1856.

mjena robâ, tj. društvena izmjena materije, vrši se u vidu promjene oblika u kojoj se razvija dvostruka priroda robe kao upotrebe vrijednosti i razmijenske vrijednosti, ali u kojoj se istovremeno promjena oblika same robe kristalizuje u određenim oblicima novca. Predstaviti ovu promjenu oblika znači predstaviti promet. Kao što smo vidjeli da je roba samo razvijena razmijenska vrijednost ako se pretpostavi jedan svijet robâ i samim tim stvarno razvijena podjela rada, tako promet pretpostavlja akte svestrane razmijene i stalni tok njihovog obnavljanja. Druga je pretpostavka da robe ulaze u proces razmijene kao *robe s određenim cijenama* ili da se unutar toga procesa jedna za drugu *pojavljuju* kao dvostrukе egzistencije, realno kao upotrebe vrijednosti, misljeni – u cijeni – kao razmijenske vrijednosti.

U najživljim ulicama Londona tiska se magazin do magazina, a iz njihovih šupljih staklenih očiju pokazuju se u svom sjaju sva bogatstva svijeta, indijski šalovi, američki revolveri, kineski porcelan, pariški korzeti, ruska krvna i tropiske mirodije, ali sve ove primamljive stvari nose na čelu fatalne bjeličaste, papirne marke na kojima su napisani arapski brojevi lakovskim oznakama £, s, d. [funta sterlinga, šiling, peni]. To je slika robe koja se pojavljuje u prometu.

a) Metamorfoza robâ

Pri bližem posmatranju proces prometa pokazuje dva razna oblika kružnih tokova. Ako robu označimo sa R, novac sa N, onda možemo ova dva oblika da izrazimo kao:

$$\begin{array}{c} R-N-R \\ \quad N-R-N \end{array}$$

U ovom odjeljku zanima nas isključivo prvi oblik ili neposredni oblik robnog prometa.

Kružni tok R–N–R razlaže se u kretanje R–N, razmjenjivanje robe za novac ili *prodavanje*; u suprotno kretanje N–R, razmjenjivanje novca za robu ili *kupovanje*, i u jedinstvo obaju kretanja R–N–R, razmjenjivanje robe za novac radi razmijene novca za robu ili *prodavanje radi kupovanja*. A kao rezultat u kome se proces gasi, dobija se R–R, razmijena robe za robu, stvarna izmjena materije.

Ako se pođe od krajnje tačke koju čini prva roba, R–N–R predstavlja njen pretvaranje u zlato, i njen ponovno pretvaranje iz zlata u robu, ili kretanje u kome roba najprije postoji kao posebna upotreba vrijednost, potom na-

pušta tu egzistenciju, dobija egzistenciju kao razmijenska vrijednost ili opšti ekvivalent, koja je potpuno napustila svaku vezu sa svojom prirodnom egzistencijom, ovu opet napušta i konačno ostaje kao stvarna upotreba vrijednost za individualne potrebe. U ovom posljednjem obliku izlazi iz prometa i ulazi u potrošnju. I kao cjelina, promet R–N–R je, dakle, prije svega niz svih metamorfoza kroz koje prolazi svaka pojedina roba da bi postala neposredna upotreba vrijednost za svog imaoce. Prva metamorfoza vrši se u prvoj polovini prometa R–N, druga u drugoj polovini N–R, a tio promet predstavlja curriculum vitae [životni put] robe. Ali promet R–N–R je cjelokupna metamorfoza pojedine robe samo time što je istovremeno zbir određenih jednostranih metamorfoza drugih roba, jer je svaka metamorfoza prve robe njen pretvaranje u neku drugu robu, dakle pretvaranje druge robe u nju, dakle dvostrano pretvaranje koje se vrši u istom stadijumu prometa. Moraćemo da najprije izolovano razmotrimo svaki od ta dva procesa razmijene u koje se raspada promet R–N–R.

R–N ili *prodaja*: R, roba, ulazi u proces prometa ne samo kao posebna upotreba vrijednost, na primjer kao tona gvožđa, već kao upotreba vrijednost s određenom cijenom, recimo od 3 f. st., 17 šilinga, IOV2 pensa ili jedne unce zlata. Dok je ova cijena, s jedne strane, eksponent količine radnog vremena sadržanog u gvožđu, tj. veličine njegove vrijednosti, ona u isti mah izražava skromnu želju gvožđa da postane zlato, tj. da radnom vremenu koje ono samo sadrži dade oblik opšteg društvenog radnog vremena. Ako ova transsupstancija ne pade za rukom, onda tona gvožđa prestaje da bude ne samo roba već i proizvod, jer ona je roba samo zato što je ne-upotreba vrijednost za svog imaoce, odnosno njegov je rad stvaran rad samo kao koristan rad za druge, a za njega je koristan samo kao apstraktno opšti rad. Stoga je zadatak gvožđa ili njegovog imaoce da u robnom svijetu nađe onu tačku gdje gvožđe privlači zlato. Ova teškoća, salto mortale [opasan skok] robe, savladana je ako se prodaja, kao što se ovdje u analizi prostog prometa pretpostavlja, stvarno izvrši. Time što se otuđenjem, tj. prelaskom iz ruku u kojima je neupotreba vrijednost u ruke u kojima je upotreba vrijednost, ostvaruje kao upotreba vrijednost, tona gvožđa istovremeno realizuje svoju cijenu i od same zamišljenog zlata postaje stvarno zlato. Na mjesto imena unca zlata, ili 3 f. st., 17 šilinga, IOV2 pensa, stupila je sada unca stvarnog zlata, ali tona gvožđa je napustila svoje mjesto. Prodajom R–N ne pretvara se samo roba, koja je u svojoj cijeni misljeni bila

prevorena u zlato, realno u zlato, već se istim procesom zlato, koje je kao mjera vrijednosti bilo samo misleno zlato i iigurisalo u stvari samo kao novčano ime samih roba, pretvara u stvaran novac.⁶⁴ Kao što je prije postalo misleni opšti ekvivalent zato što su sve robe svoje vrijednosti mjerile u njemu, zlato sad postaje, kao proizvod svestranog otudivanja robâ za njega — a prodaja R—N je proces ovog opštег otudivanja — apsolutno otudiva roba, realan novac. Ali zlato postaje realan novac u prodaji samo zato što su razmjenke vrijednosti robâ u svojim cijenama već misleno bile zlato.

U prodaji R—N, isto kao i u kupovini N—R, stoje jedna prema drugoj dvije robe, jedinstva razmjenke i upotrebe vrijednosti, ali na robi postoji njena razmjenka vrijednost samo misleno kao cijena, dok na zlatu, mada je ono stvarna upotrebita vrijednost, njegova upotrebita vrijednost postoji samo kao nosilac razmjenke vrijednosti i, prema tome, samo kao formalna upotrebita vrijednost koja se ne odnosi ni na kakvu stvarnu individualnu potrebu. Suprotnost upotrebitne i razmjenke vrijednosti raspodjeljuje se, dakle, polarno na obje krajnje tačke R—N, tako da je roba prema zlatu upotrebita vrijednost koja svoju mislenu razmjenku vrijednost, cijenu, mora da realizuje tek u zlatu, dok je zlato prema robi razmjenka vrijednost koja svoju formalnu upotrebitu vrijednost materijalizuje tek u robi. Samo ovim udvostručavanjem robe u robu i zlato i, dalje, dvostrukim suprotstavljanjem u kome je svaka krajnja tačka misleno ono što je njena suprotnost realno, a realno ono što je njena suprotnost misleno, dakle, samo predstavljanjem robâ kao dvostrano polarnih suprotnosti rješavaju se protivrječnosti sadržane u njihovom procesu razmjene.

Dosad smo posmatrali R—N kao prodaju, pretvaranje robe u novac. Ali ako se postavimo na stranu druge krajnje tačke, onda se, naprotiv, isti proces prikazuje kao N—R, kao kupovina, kao pretvaranje novca u robu. Prodaja je nužno u isti mah svoja suprotnost, kupovina; prvo je ako se proces posmatra s jedne strane, a drugo ako se on posmatra s druge strane. Odnosno, u stvarnosti se proces razlikuje samo zato što kod R—N inicijativa potiče od robe ili prodavca, a kod N—R od novca ili kupca. Time, dakle, što prvu metamor-

»Novac je dvovrstan, idealan i realan, i upotrebljava se na dva različita načina, za procjenu stvari i za njihovu kupovinu. Za procjenu je podesan idealni novac isto kao i realni, a možda još više. Druga upotreba novca sastoji se u kupovini onih stvari koje on procjenjuje... Cijene i ugovori procjenjuju se u idealnom novcu a ostvaruju u realnom.« (Galiani, I. c, p. 112 seq.)

fozu robe, njeno pretvaranje u novac, predstavljamo kao rezultat prevajivanja prvog stadijuma prometa R—N, prepostavljamo istovremeno da se neka druga roba već pretvorila u novac, da se, dakle, nalazi već u drugom stadijumu prometa N—R. Na taj način upadamo u začaran krug prepostavki. Taj začarani krug je sam promet. Ako N u R—N ne posmatramo kao već izvršenu metamorfozu neke druge robe, izuzimamo akt razmjene iz procesa prometa. Ali izvan njega nestaje oblik R—N, i tada stoje jedan prema drugome samo još dva razna R, recimo gvožđe i zlato, čija razmjena nije poseban akt prometa, već akt neposredne trampe. Na izvoru svoje proizvodnje zlato je roba kao i svaka druga roba. Njegova relativna vrijednost i relativna vrijednost gvožđa ili ma koje druge robe predstavlja se ovđje u kvantitetima u kojima se one uzajamno razmjenjuju. Ali u procesu prometa ova operacija je prepostavljena; u robnim cijenama šopstvena vrijednost zlata je već data. Stoga nije ništa toliko pogrešno kao predstava da unutar procesa prometa zlato i roba stupaju u odnos neposredne trampe i da se stoga njihova relativna vrijednost iznalazi njihovom razmjenom kao prostih roba. Ako se pričinjava da se zlato u procesu prometa razmjenjuje za robe kao puka roba, to pričinjavanje potiče naprosto odatle što je u cijenama određena količina robe već izjednačena s određenom količinom zlata, tj. dovedena u odnos sa zlatom već kao novcem, opštim ekvivalentom i zbog toga s njime neposredno razmjenljiva. Ukoliko se cijena neke robe realizuje u zlatu, roba se za njega razmjenjuje kao za robu, kao za posebnu materijalizaciju radnog vremena, ali ukoliko je ono njena cijena koja se u njemu realizuje, roba se razmjenjuje za njega kao za novac, a ne kao za robu, tj. za njega kao opštu materijalizaciju radnog vremena. Ali ni u jednom od tih dvaju odnosa ne određuje se razmjenom količina zlata za koju se roba unutar procesa prometa razmjenjuje, već se razmjena određuje cijenom robe, tj. njenom razmjenском vri⁶⁵ jednošću procijenjenom u zlatu.

Unutar procesa prometa zlato se u svačoj ruci pojavljuje kao rezultat prodaje R—N. Ali pošto je R—N, prodaja, istovremeno N—R, kupovina, vidi se da dok R, roba od koje polazi taj proces, izvršava svoju prvu metamorfozu, druga roba, koja стоји nasuprot N-u kao krajnja tačka, vrši svoju

«⁵ Naravno da to ne sprječava da tržišna cijena robâ može biti iznad ili ispod njihove vrijednosti. Ali obaziranje na ovo je strano prostom prometu i Spada u sasvim drugu oblast, koju ćemo docnije razmatrati i gdje ćemo istraživati odnos vrijednosti i tržišne cijene.

drugu metamorfozu i stoga prevljuje drugu polovinu cirkulacije, prometa, dok se prva roba nalazi još na prvoj polovini svoga puta.

Kao rezultat prvog procesa prometa, prodaje, dobija se polazna tačka drugog procesa, novac. Na mjesto robe u njem prvom obliku stupio je njen zlatni ekvivalent. Ovaj rezultat može, u prvi mah, predstavljati tačku mirovanja, jer roba u ovom drugom obliku ima sopstvenu izdržljivu egzistenciju. Roba, koja u ruci svoga imaoča nije upotrebljena vrijednost, postoji sada u stalno upotrebljivom obliku, jer je u vazda razmjenljivom obliku, a od okolnosti zavisi kad će i na kojoj tački površine robnog svijeta stupiti opet u promet. Njeno učaurivanje u zlato čini samostalan period u njem životu u kome može da proboravi kraće ili duže vrijeme. Dok je razmjena neke posebne upotrebljene vrijednosti u trampi neposredno vezana za razmjenu neke druge posebne upotrebljene vrijednosti, opšti karakter rada koji stvara razmjensku vrijednost pojavljuje se u odvojenosti i indiferentnoj nekoincidenciji akata kupovine i prodaje.

N-R, kupovina, jeste obrnuto kretanje od R-N i istovremeno druga ili završna metamorfoza robe. Kao zlato, odnosno u svom postojanju kao opšti ekvivalent, roba je neposredno predstavljiva u upotrebnim vrijednostima svih drugih roba, koje u svojim cijenama teže za zlatom kao za svojim onostranim postojanjem, ali istovremeno ukazuju na notu kojom ono mora da zazvoni da bi njihova tijela, upotrebljene vrijednosti, prešla na stranunovca, a njihova duša, razmjenska vrijednost, ušla u samo zlato. Opšti produkt otudivanja robâ je apsolutno otudiva roba. Za pretvaranje zlata u robu' ne postoji nikakva kvalitativna, nego samo kvantitativna granica, naime, granica njegove sopstvene količine ili veličine vrijednosti. »Za gotov novac može se sve dobiti.« Dok u kretanju R-N roba realizuje, svojim otuđenjem kao upotrebljena vrijednost, svoju sopstvenu cijenu i upotrebljenu vrijednost tuđeg novca, u kretanju N-R realizuje, svojim otuđenjem kao prometna vrijednost, svoju sopstvenu upotrebljenu vrijednost i • cijenu druge robe. Ako roba realizovanjem svoje cijene istovremeno pretvara zlato u stvaran novac, ona svojim pretvaranjem nazad u robu pretvara zlato-u svoje sopstveno čisto prolazno novčano postojanje. Pošto robni promet pretpostavlja razvijenu podjelu rada, dakle mnogostranost potreba pojedinca u obrnutoj srazmjeri sa jednostranošću njegovog proizvoda, kupovina N-R će se čas ispoljiti u jednačini sa jednim robnim ekvivalentom, a čas rasparčati na niz robnih ekvivalenata koji će sad biti ograničen krugom potreba kupca.

i veličinom novčanog iznosa kojim raspolaže. — Kao što je prodaja istovremeno kupovina, tako je kupovina istovremeno prodaja, N-R istovremeno R-N, samo što inicijativa ovdje pripada zlatu ili kupcu.

Ako se sad vratimo na cjelokupan promet R-N-R, počitaće se da u njemu jedna roba prolazi kroz cjelokupan niz svojih metamorfoza. Ali istovremeno dok ona počinje prvu polovinu prometa i vrši prvu metamorfozu, neka druga roba stupa u drugu polovinu prometa, vrši svoju drugu metamorfozu i ispada iz prometa; i obrnuto, prva roba stupa u drugu polovinu prometa, vrši svoju drugu metamorfozu i ispada iz prometa, dok neka treća roba ulazi u promet, prevljuje prvu polovinu svoga puta i vrši prvu metamorfozu. Prema tome, cjelokupan promet R-N-R kao cjelokupna metamorfoza neke robe uvijek je istovremeno kraj cjelokupne metamorfoze neke druge i početak cjelokupne metamorfoze neke treće robe, dakle jedan niz bez početka i kraja. Jasnoće radi, da bismo razlikovali robe, označimo R na obje krajnje tačke različito, npr. kao R'-N-R". U stvari, prvi član R'-N pretpostavlja N kao rezultat nekog drugog R-N, što znači da je i sâm samo posljednji član od R-N-R', dok je drugi član N-R" u svom rezultatu R"-N, dakle i sam se predstavlja kao prvi član R"-N-R'" itd. Dalje, pokazuje da se posljednji član N-R, mada je N rezultat samo jedne prodaje, može prikazati kao N-R'+N-R"+N-R'" + itd., da se, dakle, može rasparčati na mnoštvo kupovina, tj. na mnoštvo prodaja, tj. na mnoštvo prvih članova novih cjelokupnih metamorfoza robâ. Ako se, dakle, cjelokupna metamorfoza pojedine robe predstavlja ne samo kao član jednog lanca metamorfoza bez početka i kraja nego mnogih takvih lanaca, prometni proces robnog svijeta predstavlja se kao beskrajno zamršen splet ovog kretanja koje se na beskrajno raznim tačkama uvijek završava i uvijek iznova započinje uslijed toga što svaka pojedina roba prolazi kroz promet R-N-R. Ali svaka pojedina prodaja ili kupovina postoji istovremeno kao indiferentan i izolovan akt čiji dopunski akt može da bude od njega vremenjski i prostorno odvojen, zbog čega mu se ne mora neposredno priključiti kao njegovo produženje. Time što svaki posebni prometni proces R-N ili N-R, kao pretvaranje jedne robe u upotrebljenu vrijednost a druge robe u novac, kao prvi i drugi stadijum prometa, obrazuje tačku mirovanja samostalnu na obje strane, a što, s druge strane, sve robe počinju svoju drugu metamorfozu u obliku opštег ekvivalenta koji im je zajednički, zlata, i što se postavljaju na polaznu tačku druge polovine prometa, u stvarnom prometu se bilo koje N-R na-

dovezuje na bilo koje R—N, drugo poglavlje životnog toka jedne robe na prvo poglavlje životnog toka druge robe. A, na primjer, proda gvožđe za 2 f. st., vrši, dakle, R—N ili prvu metamorfozu robe gvožđa, ali kupovinu odlaže za docnije vrijeme. Istovremeno B, koji je 14 dana ranije prodao 2 kvartera pšenice za 6 f. st., kupuje sa tih istih 6 f. st. od »Mozes i sina« kaput i pantalone, vrši, dakle, N—R ili drugu metamorfozu robe pšenice. Oba ova akta N—R i R—N pojavljuju se ovdje samo kao članovi jednog lanca, jer u N, naime u zlatu, jedna roba izgleda kao i druga, i na zlatu se ne može prepoznati da li je ono metamorfozirano gvožđe ili metamorfozirana pšenica. U stvarnom procesu prometa predstavlja se, dakle, R—N—R kao beskrajno slučajna koincidencija i sukcesija razbacanih članova raznih cjelokupnih metamorfoza. Stvarni prometni proces ne *pojavljuje* se, dakle, kao cjelokupna metamorfoza robe, kao njeno kretanje kroz suprotne faze, već kao prost agregat mnogih kupovina i prodaja koje se slučajno vrše uporedo ili slijede jedna za drugom. Na taj način je određenost oblika ovog procesa izbrisana, i to tim potpunije što je svaki pojedini akt prometa, na primjer prodaja, istovremeno svoja suprotnost, kupovina, i obrnuto. S druge strane, proces prometa *jesti* kretanje metamorfoza robog svijeta i zato ga mora odražavati i u svome cjelokupnom kretanju. Kako ga on odražava, razmotrićemo u narednom odjeljku. Ovdje neka bude samo još napomenuto da u R—N—R obje krajnje tačke R ne stoje prema N, sa gledišta oblika, u istom odnosu. Prvo R odnosi se kao posebna roba prema novcu kao opštoj robi, dok se novac kao opšta roba odnosi prema drugom R kao pojedinačnoj robi. R—N—R se može, dakle, apstraktno logički svesti na silogizam P—O—Pj, gdje je posebnost prvi krajnji član, opštost srednji spojni član, a pojedinačnost krajnji član.

Imaoci robe stupili su u proces prometa prosto kao čuvare robe. Unutar tog procesa oni istupaju jedan prema drugome u suprotnom obliku kupca i prodavca, jedan kao personifikovana glava šećera, drugi kao personifikovano zlato.⁶⁶ I kao što glava šećera postaje zlato, tako prodavač postaje kupac. Ovi određeni socijalni karakteri ne izviru, dakle, iz ljudske individualnosti uopšte, već iz odnosa razmjene između ljudi koji proizvode svoje proekte u određenom obliku robe. Odnosi koji između kupca i prodavca dolaze do izražaja toliko malo su čisto individualni odnosi da ova dvojica stupaju u taj odnos samo ukoliko se njihov individualni rad negira, naime ukoliko kao reč-individualni rad postaje novac. Prema tome, isto toliko je glupo ove ekonomski buržoaske

karaktere — kupca i prodavca — shvatiti kao vječne društvene oblike ljudske individualnosti koliko je pogrešno oplakivati u njima ukidanje individualnosti.⁶⁶ Oni su nužno ispoljavanje individualnosti na bazi određenog stupnja društvenog procesa proizvodnje. Pored toga, u suprotnosti kupca i prodavca izražava se antagonistička priroda buržoaske proizvodnje još toliko površinski i formalno da ova suprotnost pripada i preburžoaskim društvenim oblicima, jer iziskuje samo to da individue dođu u međusoban odnos kao imaoci roba.

Ako sad posmatramo rezultat od R—N—R, vidimo da se svodi na izmjenu materije R—R. Roba se razmjenila za robu, upotrebljena vrijednost za upotrebljnu vrijednost, a postajao je robe novcem, ili roba kao novac, služi samo za posredovanje u ovoj izmjeni materije. Novac se tako pojavljuje kao puko sredstvo razmjene robâ, ali ne kao sredstvo razmjene uopšte, nego kao prometnim procesom okarakterisano sredstvo razmjene, tj. *prometno sredstvo*.⁶⁷

Otuda što se prometni proces robâ gasi u R—R, te izgleda kao da je posredstvom novca izvršena samo trampa, ili *èto* se uopšte R—N—R ne samo raspada u dva izolovana procesa već istovremeno predstavlja njihovo procesno jedinstvo, — otuda zaključivati da između kupovine i prodaje postoji samo jedinstvo, a ne i podvojenost, manir je mišljenja čije kritikovanje spada u logiku, a ne u ekonomiju. Odvajanje

⁶⁶ Kako čak i sasvim površan oblik antagonizma, koji se ispoljava u kupovini i prodaji, duboko pogoda blagorodne duše, pokazuje slijedeći izvod iz djela g. Isaaca Péreirea, »Lecons sur l'industrie et les finances«, Paris 1832. činjenica da je taj isti Isaac "kao osnivač i direktor Crédit mobilier-a ozloglašeni vuk Pariške berze pokazuje istovremeno koliki značaj ima ova sentimentalna kritika političke ekonomije. Gospodin Pereire, tada još apostol "Sen-Simona, kaže: »Pošto su pojedinci izolovani, jedni od drugih •odvojeni kako u svome radu tako i u potrošnji, među njima postoji razmjena proizvoda njihove radinosti. Iz nužnosti razmjene nastala je nužnost određivanja relativne vrijednosti predmeta. Ideje o vrijednosti i razmjeni su, dakle, usko povezane i obje ti svom sadašnjem obliku izražavaju individualizam i antagonizam ... Vrijednost proizvoda mora se određivati samo zato jer postoji prodaja i kupovina, drugim riječima antagonizam između raznih članova društva. Za cijenu i vrijednost moraju se ljudi interesovati samo ondje gdje postoji kupovina i prodaja, tj. gdje je svaki pojedinac prisiljen da se *bori* kako bi sebi obezbjedio predmete potrebne za održanje egzistencije.« (l. c., p. 2, 3, passim).

⁶⁷ »Novac je samo sredstvo i način, dok su robe, korisne za život, konačni oilj.« Boisguillebert, »Le détail de la France«, 1697, u zborniku Ežena Dera: «Economistes financiers du XVIII ième siècle», vol. I, p. 210, Paris 1843.

kupovine i prodaje u procesu razmjene, razbijajući lokalna izvorne, tradicionalno skromne i naivno budalaste barijere člruštvene izmjene materije, istovremeno je opšti oblik raskidanja njenih međusobno povezanih momenata i fiksiran;. jednog nasuprot drugom, jednom riječju opšta mogućnost trgovinskih kriza, ali samo zato što je suprotnost između robe i novca apstraktni i opšti oblik svih suprotnosti koje buržoaski rad u sebi sadrži. Stoga novčanog prometa može da bude bez kriza, ali kriza ne može da bude bez novčanog prometa. A ovo znači samo to da tamo gdje se na privatnoj razmjeni, zasnovani rad još nije razvio ni do obrazovanja novca, on, razumije se, ne može da izazove ni fenomene koji pretpostavljaju puni razvitak buržoaskog procesa proizvodnje. Otuda se može mjeriti sva dubina kritike koja želi da odstrani »nepri-

like« buržoaske proizvodnje ukidanjem »privilegija« plemenitih metala i zavodenjem takozvanog »racionalnog novčanog, sistema«. Kao uzorak ekonomističke apogetike biće, s druge strane, dovoljna jedna teorija koja je razglašena kao izvanredno oštroumna. *Džems Mil*, otac poznatog engleskog ekonoma Džona Stjuarta Mila, veli: »Nikad ne može postojati.

nedostatak kupaca za sve robe. Ko god nudi jednu robu na; prodaju, želi da za nju dobije drugu robu u zamjenu i stoga. je kupac zbog same činjenice što je prodavač. Stoga kupci i prodavci svih roba uzeti zajedno metafizičkom nužnošću moraju da održavaju ravnotežu. Ako, dakle, postoji više prodavača nego kupaca jedne robe, mora biti više kupaca nego prodavača neke druge robe.«^{es} Mil uspostavlja ravnotežu na taj način što proces prometa pretvara u neposrednu trampu, da bi zatim u neposrednu trampu opet prokrijumčario figure

os Novembra 1807. pojavio se u Engleskoj spis Viljema Spensa pod naslovom: »Britain independent of commerce« [»Engleska, nezavisna od trgovine«], čiju je osnovnu ideju Viljem Kobet dalje razvio u svom »Political Register« pod drastičnijim naslovom »Perish Commerce« [»Dole s trgovinom«]. Nasuprot tome Džems Mil je 1808. objavio svoju »Defence of Commerce« [»Odbrana trgovine«], u čijem se tekstu već nalazi argument pozajmljen iz njegovih »Elements of Political Economy«. U svojoj polemici sa Sismondijem i Maltusom o trgovinskim krizama, Ž. B. Scj prisvojio je sebi ovaj rijedak pronalazak i pošto bi bilo nemoguće reći sa kojom bi novom misli ovaj komični »prince de la science« [»princ nauka«] obogatio političku ekonomiju — njegova se zasluga sastojala, naprotiv, u nepristrasnosti sa kojom je svoje savremenike, Maltusa, Sismondiju i Rikarda podjednako pogrešno razumio — njegovi kontinentalni obožavaoci rastrubili su njegovu slavu kao pronalazača tog blaga, tj. ideje o metafizičkoj ravnoteži kupovina i prodaja.

kupca i prodavca pozajmljene iz procesa prometa. Govoreći njegovim smušenim jezikom, u onim momentima kad se nijedna roba ne može prodati, kao što je bilo, na primjer, u Londonu i Hamburgu u izvjesnim momentima trgovinske krize 1857—58. godine, u stvari ima više kupaca nego prodavača jedne robe, naime *novca*, a više prodavača nego kupaca *svih drugih oblika novca*, naime robâ. Metafizička ravnoteža kupovina i prodaja ograničava se na to da je svaka kupovina prodaja i svaka prodaja kupovina, a to nije naročita utjeha za čuvare robe koji ne uspiju da dođu do prodaje, dakle ni do kupovine.⁶⁹

Odvajanje prodaje od kupovine omogućava u pravoj trgovini masu prividnih transakcija prije definitivne razmjene između proizvođača i potrošača robe. Ono na taj način omogućava masi parazita da se uguraju u proces proizvodnje i da se koriste tim odvajanjem. A to opet ne znači drugo nego da je novcem kao opštim oblikom buržoaskog rada data mogućnost razvoja protivrječnosti ovog posljednjeg.

b) Opticaj novca

Stvarni promet predstavlja se najprije kao masa kupovina i prodaja koje se slučajno zbivaju uporedno. U kupovini kao i u prodaji roba i novac stoje uvijek u istom međusobnom odnosu, prodavač na strani robe, kupac na strani novca. Novac kao prometno sredstvo pojavljuje se stoga uvijek kao *kupovno sredstvo*, uslijed čega su druge njegove odredbe u suprotnim fazama robne metamorfoze postale neprimjetne.

Novac prelazi u ruke prodavca u istom aktu u kome roba prelazi u ruke kupca. Roba i novac kreću se, dakle, u sup-

◦ Način na koji, ekonomisti prikazuju različne odredbe oblika robe može se vidjeti iz slijedećih primjera:

»Ako raspolazemo novcem, potrebno je da izvršimo samo jednu razmjenu da bismo dobili željeni predmet, dok sa viškovima ostalih proizvoda moramo izvršiti dvije, od kojih je prva (pribavljanje novca) neizmjerno teža od druge.« (*G. Opdyke, A Treatise on Political Economy*, New York 1851, p. 277—278.)

„Veća sposobnost novca za otuđivanje je direktni rezultat ili prirodna posljedica manje sposobnosti, za otuđivanje kod roba.« (*Th. Corbet, An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.* London 1841, p. 117.) »Svojstvo novca je u tome što je uvijek razmjenljiv za ono što mjeri.« (*Basanquet: Metallic, Paper and Crédit Currency etc.* London 1842, p. 100.)

»Novac može uvijek kupiti druge robe, dok druge robe ne mogu uvijek kupiti novac.« (*Th. Tooke, An Inquiry into the Currency Principle*. 2 ed. London 1844, p. 10.)

rotnom smjeru i ova promjena mjesta, u kojoj roba stupa na jednu, a novac na drugu stranu, vrši se istovremeno na neodređeno mnogim tačkama po cijelokupnoj površini buržoaskog društva. Ali prvi korak koji roba čini u prometu istovremeno je njen posljednji korak.⁷⁰ Da li se ona pomjera s mjestom zato što privlači zlato (R—N) ili zato što zlato privlači nju (N—R), tim jednim pomjeranjem, tom jednom promjenom mesta, ona ispada iz prometa i ulazi u potrošnju. Promet je neprestano kretanje robâ, ali uvijek drugih roba, a svaka se roba kreće samo jedanput. Svaka roba počinje drugu polovinu svoga prometa ne kao ista roba, već kao neka druga roba, kao zlato. Kretanje metamorfozirane robe je, dakle, kretanje zlata. Isti komad novca ili istovjetni zlatni individuum koji je u aktu R—N jednom promijenio mjesto s nekom robom pojavljuje se, obrnuto, opet kao polazna tačka u N—R i tako mijenja mjesto po drugi put s nekom drugom robom. Kao što iz ruke kupca B prelazi u ruke prodavca A, sada prelazi iz ruke A-a, koji je postao kupac, u ruke C-a. Kretanje oblika neke robe, njen pretvaranje u novac i njeno pretvaranje iz novca nazad u robu ili kretanje cijelokupne metamorfoze robe predstavlja se, dakle, kao spoljašnje kretanje istog komada novca koji dva puta mijenja mjesto sa dvjema različitim robama. Ma koliko rascjepkano i slučajno proticale kupovine i prodaje jedna pored druge, u stvarnom prometu nasuprot nekom kupcu vazda stoji neki prodavač, i novac koji stupa na mjesto prodate robe morao je prije nego što je došao u ruke kupca već jedanput da promijeni mjesto s nekom drugom robom. S druge strane, novac prije ili poslije opet prelazi iz ruke prodavca koji je postao kupac u ruke nekog novog prodavca, i u ovom čestom ponavljanju svog mijenjanja mesta izražava verženje metamorfoza robe. Isti komadi novca pomjeraju se, dakle, uvijek u suprotnom smjeru od smjera koji ima kretanje robe, jedan češće, drugi rijede, s jednog mesta prometa ka drugom, i na taj način opisuju duži ili kraći prometni luk. Ova različita kretanja istog komada novca mogu da slijede samo jedno za drugim **M** vremenu, kao što se, obrnuto, mnogobrojnost i rascjepkanost kupovina i prodaja pojavljuju u istovremenim jednokratnim mijenjanjima mesta robâ i novca koja u prostoru teku jedno pored drugog.

Robni promet R—N—R, u svom prostom obliku, vrši se u prelaženju novca iz ruke kupca u ruke prodavca i iz

⁷⁰ Ista se roba može više puta kupiti i ponovo prodati. Ona ne cirkuliše tada kao puka roba, nego u jednoj odredbi koja ne postoji sa stanovišta prostog prometa, proste suprotnosti robe i novca.

ruku prodavca koji je postao kupac u ruke nekog novog prodavca. Time je metamorfoza robe završena, a sljedstveno i kretanje novca ukoliko je ono njen izraz. Ali pošto se nove upotrebljene vrijednosti moraju stalno da proizvode kao robe i stoga stalno iznova ubacuju u promet, ponavlja se i obnavlja R—N—R od strane istih imalaca robe. Novac koji oni izdaju kao kupci vraća se u njihove ruke čim se ponovo pojave kao prodavci robe. Tako se neprekidno obnavljanje robnog prometa ogleda u tome što novac ne samo neprekidno prelazi iz ruke u ruke preko cijele površine buržoaskog društva, već što istovremeno opisuje niz raznih malih kružnih tokova, polazeći s beskrajno različitih tačaka i vraćajući se na iste tačke, da bi opet ponovio isto kretanje.

Mijenjanje oblika robâ pojavljuje se kao puka promjena mesta novca, i kontinuitet prometnog kretanja nalazi se potpuno na strani novca, jer roba uvijek čini samo jedan korak u suprotnom smjeru od novca, dok novac uvijek čini drugi korak za robu i kaže B gdje je roba rekla A; zato se čini kao da cijelo kretanje polazi od novca, mada roba pri prodaji vuče novac s njegovog mesta, dakle promeće ga isto tako kao što i novac pri kupovini promeće nju. Budući da novac, osim toga, uvijek istupa nasuprot robi u istom odnosu kao *kupovno sredstvo*, a kao takvo on pokreće robe samo realizovanjem njihove cijene, pojavljuje se cijelo kretanje prometa tako da novac mijenja mjesto s robama realizujući njihove cijene bilo u istovremeno uporednim posebnim aktima prometa, bilo suksesivno, kad isti komad novca realizuje redom razne robne cijene. Posmatramo li, na primjer, R—N—R'—N—R"—N—R'" itd. ne osvrćući se na kvalitativne momente koji u stvarnom procesu prometa postaju neprimjetni, vidimo samo istu monotonu operaciju. N, pošto je realizovao cijenu R-a, realizuje redom cijene R'-a do R'"-a itd., a robe R', R", R'" itd. uvijek stupaju na mjesto koje novac napušta. Prema tome, izgleda da novac promeće robe time što realizuje njihove cijene. U ovoj funkciji realizovanja cijena sam se novac stalno promeće čas samo mijenjajući mjesto, čas praveći prometni luk, čas opisujući mali krug gdje se polazna tačka i tačka vraćanja poklapaju. Kao prometno sredstvo, novac ima svoj sopstveni promet. Kretanje oblika robâ koje se nalaze u procesu prometa pojavljuje se stoga kao sopstveno kretanje novca koje posreduje razmjenu po sebi nepokretnih roba. Kretanje prometnog procesa robâ predstavlja se, dakle, u kretanju novca kao prometnog sredstva — u *opticaju novca*.

Kao što su imaoći roba predstavljali proizvode svojih privatnih radova kao proizvode društvenog rada time što su

jednu stvar, zlato, pretvarali u neposredno postojanje opštег radnog vremena i stoga u novac, tako se sad njihovo sopstveno svestrano kretanje kojim posreduju izmjenu materije svog rada njima suprotstavlja kao specifično kretanje jedne stvari, kao opticaj zlata. Sâmo društveno kretanje je za imaoča roba, s jedne strane, spoljna nužnost, s druge strane, čisto formalan posredujući proces koji svakoj individui omogućuje da za upotrebnu vrijednost koju ubacuje u promet izvuče iz njega druge upotrebljive vrijednosti istog obima vrijednosti. Upotrebljiva vrijednost robe počinje s njenim ispadanjem iz prometa, dok je upotrebljiva vrijednost novca kao prometnog sredstva sâmo njegovo prometanje. Kretanje robe u prometu samo je prolazan momenat, dok neumorno vrzmanje u prometu postaje funkcija novca. Ova njegova specifična funkcija unutar procesa prometa daje novcu kao prometnom sredstvu novu određenost oblika, koju sad treba pobliže izložiti.

Prije svega, očigledno je da je opticaj novca beskrajno rascjepkano kretanje, jer se u njemu odražava beskonačno cjepljanje procesa prometa na kupovine i prodaje i indiferentno raspadanje komplementarnih faza metamorfoze robâ. U malim kružnim tokovima novca, gdje se polazna tačka i tačka vraćanja poklapaju, pokazuje se, doduše, kretanje koje savija unatrag, stvarno kružno kretanje, ali tu prije svega postoji isto tâliko polaznih tačaka koliko i roba, pa se već samim svojim neodređenim mnoštvom ovi kružni tokovi izvlače od svake kontrole, mjerena i izračunavanja. Isto tako vrijeme između udaljavanja i vraćanja na polaznu tačku nije određeno. Uostalom, sasvim je svejedno da li se u nekom datom slučaju takav kružni tok opisuje ili ne. Nijedna ekonomska činjenica nije opštije poznata od činjenice da neko može jednom rukom da izdaje novac, a da ga drugom ponovo ne prima. Novac polazi s beskrajno raznih tačaka i vraća se na beskrajno razne tačke, ali poklapanje polazne tačke s tačkom vraćanja je slučajno, jer u kretanju R—N—R ponovno pretvaranje kupca u prodavca nije nužno uslovljeno. Još manje predstavlja opticaj novca kretanje koje šeširi iz jednog središta prema svima tačkama periferije i koje se sa svim tačkama periferije vraća u isto središte. Takozvani kružni tok novca, kakav kao slika lebdi pred očima, ograničava se na to što se na svima tačkama vidi njegovo pojavljivanje i njegovo nestajanje, njegovo neumorno mijenjanje mjesta. U jednom višem posredujućem obliku novčanog prometa, na primjer u prometu banknota, vidjećemo da uslovi izdavanja novca uk-

ijučuju uslove njegovog vraćanja. Naprotiv, za prost novčani promet je slučajnost što isti kupac postaje opet prodavač. Gdje se u prostom novčanom prometu stvarna kružna kretanja stalno javljaju, ona su puki odraz dubljih procesa proizvodnje. Na primjer, fabrikant uzme u petak novac od svog bankara, njime u subotu isplati svoje radnike, ovi ga najvećim dijelom odmah potroše kod bakala itd., a ovi ga u ponedjeljak vrate bankaru.

Vidjeli smo da novac u prostornom šarenilu raznih uporednih kupovina i prodaja istovremeno realizuje datu masu cijena i samo jedanput mijenja mjesto s robama. Ali, s druge strane, ukoliko se u njegovom kretanju pojavljuje kretanje cjelokupnih metamorfoza robâ i veriženje ovih metamorfoza, isti komad novca realizuje cijene raznih roba i na taj način vrši veći ili manji broj opticaja. Uzmemo li, dakle, proces prometa neke zemlje u datom vremenskom razmaku, na primjer u jednom danu, masa zlata potrebna za realizovanje cijena i, prema tome za promet roba, biće određena dvostrukim momentom: s jedne strane, ukupnom sumom ovih cijena, a, s druge strane, prosječnim brojem opticaja istih zlatnika. Ovaj broj opticaja, ili brzina novčanog opticaja, određen je sa svoje strane prosječnom brzinom (ili samo izražava prosječnu brzinu) kojom robe prolaze kroz razne faze svoje metamorfoze, — brzinom kojom se ove metamorfoze nastavljaju kao verige i brzinom kojom se robe koje su prošle kroz svoje metamorfoze zamjenjuju u procesu prometa novim robama. Dok se, dakle, pri određivanju cijena razmjenska vrijednost svih roba misleno pretvorila u količinu zlata iste veličine vrijednosti i dok je u oba izolovana akta prometa, N—R i R—N, ista suma vrijednosti postojala dvostruko, s jedne strane u robi, a s druge u zlatu, postojanje zlata kao prometnog sredstva nije određeno njegovim izolovanim odnosom prema pojedinim nepokretnim robama, već njegovim pokretnim postojanjem u svijetu roba koji se kreće; njegovom funkcijom da u mijenjaju svog mesta prikaže mijenjanje oblika robâ, dakle, brzinom mijenjanja svog mesta brzinu mijenjanja njihovog oblika. Njegovo stvarno postojanje u procesu prometa, tj. stvarna masa zlata koja je u prometu, određena je, dakle, njegovim funkcionalnim postojanjem u samom procesu kao cjelini.

Prepostavka novčanog prometa je robni promet, što znači da novac promeće robe koje imaju cijene, tj. koje su misleno već izjednačene s određenim količinama zlata. Pri određivanju cijena tih roba, veličina vrijednosti one količine zlata koja služi kao jedinica mjere, odnosno vrijednost zlata,

prepostavlja se kao data. Pod ovom prepostavkom količina zlata potrebna za promet određena je prije svega ukupnom sumom robnih cijena koje se imaju realizovati. A sama ta ukupna suma određena je: 1) nivoom cijena, relativno visokim ili niskim nivoom razmjenskih vrijednosti robâ procijenjenih u zlatu, i 2) masom robâ koje se pomeću po određenim cijenama, dakle masom kupovina i prodaja po datim cijenama.⁷¹ Ako kvarter pšenice stoji 60 šilinga, onda je za njegovo prometanje ili za realizovanje njegove cijene potrebno dvaput toliko zlata koliko je potrebno kad on stoji samo 30 šilinga. Za prometanje 500 kvartera po 60 šilingu potrebno je dvaput toliko zlata koliko za prometanje 250* kvartera po istoj cijeni. Najzad, za prometanje 10 kvartera po 100 šilinga potrebna je samo polovina od količine zlata potrebne za prometanje 40 kvartera po 50 šilingu. Iz toga slijedi da količina zlata potrebna za prometanje robe može opadati i pored rastenja cijena ako se masa prometanih roba smanjuje u većoj srazmjeri nego što raste ukupna suma cijena i da, obrnuto, masa prometnih sredstava može da raste ako masa prometanih roba pada, ali suma njihovih cijena raste u većoj srazmjeri. Tako su, na primjer, lijepa engleska detaljna istraživanja dokazala da u Engleskoj u prvim stadijumima poskupljenja žita masa novca u opticaju raste, jer je suma cijena smanjene količine žita veća nego što je bila suma cijena veće količine žita, dok se ujedno, za izvjesno vrijeme, promet ostale robne mase nastavlja nesmetano po nekim starim cijenama. Međutim, u docnjem stadijumu poskupljenja žita opada masa novca u opticaju, bilo zato što se pored žita prodaje manje robâ po starim cijenama, bilo zato što se prodaje isto toliko robâ po nižim cijenama.

Ali, kao što smo vidjeli, količina novca u prometu određena je ne samo ukupnom sumom robnih cijena koje se imaju da realizuju nego istovremeno i brzinom kojom novac optiče ili kojom u datom vremenskom razmaku obavlja posao te realizacije. Ako isti sovrin istog dana izvrši deset kupovina robe, svaki put po cijeni od jednog sovrina, dakle*

⁷¹ Masa novca je indiferentna »pourvu qu'il y en ait assez, pour maintenir les prix contractés par les denrees« [»samo neka ga bude dovoljno da održi cijene koje odgovaraju robama«]. Bois-guillbert, 1. c, p. 209. »Ako promet roba od 400 miliona f. st. iziskuje masu zlata od 40 miliona, i ako bi ova proporcija od 1/10 bila adekvatan nivo, tada bi, ako bi vrijednost roba u prometu iz prirodnih razloga porasla na 450 miliona, masa novca morala da poraste na 45 miliona da bi ostala na svom nivou.« W. Blake, «Observations on the Effects Produced by the Expenditure of Government etc.« London 1823, p. 42.

deset puta mijenja ruke, on izvrši tačno isti posao kao deset sovrina od kojih svaki optiče samo jedanput u toku jednog dana.⁷² Brzina opticaja zlata može, dakle, da nadoknadi njegovu količinu, odnosno postojanje zlata u procesu prometa određeno je ne samo njegovim postojanjem kao ekvivalentu pored robe, nego i njegovim postojanjem u okviru kretanja robne metamorfoze. Ipak brzina opticaja novca nadoknađuje njegovu količinu samo do izvjesnog stepena, jer se neizmerno rascjekane kupovine i prodaje u svakom datom momentu prostorno vrše uporedo.

Ako ukupne cijene prometanih robâ rastu, ali u manjoj srazmjeri nego što raste brzina novčanog opticaja, padaće masa prometnih sredstava. Obrnuto, ako brzina opticaja pada srazmjerno više nego ukupna cijena prometane mase robâ, rašće masa prometnih sredstava. Rastenje količine prometnih sredstava uz opšte padanje cijena, smanjivanje količine prometnih sredstava uz opšte skakanje cijena — jedna je **od** najtačnije utvrđenih pojava u istoriji robnih cijena. Ali uzroci koji izazivaju porast nivoa cijena i istovremeno još veći porast brzine opticaja novca, kao i obrnuto kretanje, ne spadaju u razmatranje prostog prometa. Primjera radi može se navesti da, pored ostalog, u periodima kada prevlađuje kredit, brzina novčanog opticaja raste brže od robnih cijena, dok pri sužavanju kredita cijene robâ padaju sporije od brzine opticaja. Površinski i formalan karakter prostog novčanog prometa ispoljava se baš u tome što svi momenti koji određuju količinu prometnih sredstava, kao što su masa prometanih robâ, cijene, skok ili pad cijena, broj istovremenih kupovina i prodaja, brzina novčanog opticaja, zavise od procesa metamorfoze robnog svijeta, koji opet zavisi od cjelokupnog karaktera načina proizvodnje, broja stanovništva, odnosa između grada i sela, razvitka transportnih sredstava, **od** veće ili manje podjele rada, kredita itd., ukratko od okolnosti koje se sve nalaze *izvan* prostog novčanog prometa, a koje se u njemu samo odražavaju.

Uz određenu brzinu prometa, masa prometnih sredstava je, dakle, određena naprsto cijenama robâ. Nisu, dakle, cijene visoke ili niske zato što je više ili manje novca u opticaju, već više ili manje novca optiče zato što su cijene visoke ili niske. To je jedan od najvažnijih ekonomskih zakona čije je detaljno dokazivanje pomoću istorije robnih cijena možda jedina zasluga engleske ekonomije posle Rikarda. Ako, da-

⁷² »Mala količina moneta dovoljna je zahvaljujući brzini opticaja novca, a ne zahvaljujući količini metalala.« (Galiant, 1. c, p. 99.)

. Icle, iskustvo pokazuje da je nivo metalnog prometa, ili masa zlata i srebra u prometu, u nekoj zemlji, doduše, izložen pri-vremenim plimama i osekama, a ponekad i veoma jakim plimama i osekama,⁷³ ali da za duže vremenske periode uglav-nom ostaje isti, pa se odstupanja od prosječnog nivoa kreću samo u granicama slabih oscilacija, ovaj se fenomen objaš-njava naprosto suprotnom prirodnom okolnosti koje određuju masu novca u opticaju. Njihova istovremena modifikacija parališe njihovo dejstvo i ostavlja sve po starom.

Zakon da je uz datu brzinu opticaja novca i datu sumu robnih cijena količina prometnog medijuma određena, može se izraziti i tako da količina zlata u prometu zavisi od nje-ove sopstvene vrijednosti ako su razmjenske vrijednosti ro-ba i prosječna brzina njihovih metamorfoza date. Ukoliko bi, dakle, rasla ili padala vrijednost zlata, tj. radno vrijeme potrebno za njegovu proizvodnju, rasle bi ili padale u obrnutoj srazmjeri robne cijene, i ovom opštem porastu ili padu cijena, uz nepromijenjenu brzinu opticaja, odgovarala bi veća ili manja količina zlata koje bi bilo potrebno za prometanje iste robne mase. Ista promjena bi nastala kad bi stara mjera vrijednosti bila potisнутa metalom veće ili manje vrijednosti. Kad je Holandija, iz nježnih obzira prema državnim povje-riocima i iz straha od dejstva kalifornijskih i australijskih otkrića, zamjenila zlatan novac srebrnim, njoj je bilo potrebno 14 do 15 puta više srebra nego ranije zlata da bi mogla da pomeće istu robnu masu.

Iz zavisnosti količine zlata u prometu od promjenljive sume robnih cijena i od promjenljive brzine opticaja slijedi da masa metalnih prometnih sredstava mora da bude spo-sobna da se smanjuje i povećava, ukratko — da u skladu sa potrebama prometnog procesa zlato mora čas da ulazi u taj

" Primjer izuzetnog pada metalnog prometa ispod njegovog prosječnog nivoa pružila je Engleska u 1858. godini, kao što se vidi iz slijedećeg izvoda iz londonskog »Economist«-a: »Po prirodi stvari (naime rascjepkanom karakteru prostog prometa) ne mogu se dobiti sasvim tačni podaci o količini gotovog novca koji fluk-tuiru na tržištu i u rukama klasa koje se ne bave bankarskim poslovima. Ali je, možda, aktivnost ili neaktivnost kovnica velikih trgovinskih nacija jedna od najtačnijih indikacija za promjene te količine. Više će se novca kovati ako su potrebe velike, a manje ako su potrebe male... U engleskoj kovnici iskovano je u godini 1855: 9,245.000 f. st., 1856: 6,476.000 f. st., 1857: 5,293.858 f. st. U toku 1858. godine kovnica jedva da je imala šta da radi.« (»Economist«, 10. jula 1858.) A u isto vrijeme u podrumima banke ležalo je oko 18 miliona funti sterlinga zlata.

proces kao prometno sredstvo, a čas opet da ga napušta. Docnije ćemo vidjeti kako sam prometni proces ostvaruje ove uslove.

c) Moneta. Znak vrijednosti

U svojoj funkciji prometnog sredstva, zlato dobija posebnu faziju, ono postaje *moneta*. Da mu se opticaj ne bi za-državao uslijed tehničkih teškoća, ono se kuje prema mjerilu računskog novca. Komadi zlata čiji žig i lik pokazuju da sadrže one težinske dijelove zlata koji su predstavljeni u račun-skim imenima novca: funti sterlinga, šilingu itd. — jesu mo-nete. I određivanje monetne cijene i tehnički posao kovanja pripadaju državi. Kao i računski novac, tako i novac kao mo-neta dobija *lokalni i politički karakter*, govori jezicima raznih zemalja i nosi razne nacionalne uniforme. Stoga se oblast u kojoj novac optiče kao moneta odvaja kao *unutrašnji*, gra-nicama države ograničeni robni promet, od *opšteg* prometa robnog svijeta.

Međutim, zlato u polugama i zlato kao moneta ne razli-kuje se međusobno više nego njegovo monetno i njegovo te-žinsko ime. Ono što je u posljednjem slučaju razlika u imenu, pojavljuje se sada kao puka razlika u liku. Zlatna moneta može da se baci u topionički tiganj i tako opet pretvoriti u zlato sans phrase [naprosto zlato], kao što je, obrnuto, do-voljno da se zlatna poluga pošalje u kovnicu da bi dobila oblik monete. Pretvaranje i vraćanje iz jednog lika u drugi ispoljava se kao čisto tehnička operacija.

Za 100 funti ili 1.200 unca monetnog 22-karatnog zlata dobija se od engleske kovnice 4.672/i f. st. ili zlatna sovrina; ako se ovi sovrini stave na jednu stranu vase, a 100 funti zlata u polugama na drugu, obje strane su podjednako teške, i tako je pružen dokaz da sovrin nije ništa drugo do određen težinski dio zlata koji je tim imenom označen u engleskoj monetnoj cijeni, s naročitim likom i naročitim žigom. **4.672V2** zlatna sovrina bacaju se sa raznih tačaka u promet i zahvaćeni od njega vrše u toku jednog dana određeni broj opticaja, jedan sovrin više, a drugi manje. Ako bi prosječan broj dnevnih op-ticaja svake pojedine unce bio 10, tada bi 1.200 unca zlata rrealizovalo ukupnu sumu robnih cijena u iznosu od 12.000 unca ili 46.725 sovrina. Ma koliko vrtjeli i obrtali jednu uncu zlata, ona nikada neće težiti 10 unca zlata. Ali ovdje u pro-cesu prometa 1 unca zlata teži u stvari 10 unca. Postojanje monete unutar procesa prometa jednak je količini u njoj sadržanog zlata množenoj brojem njenih opticaja. Osim svog

stvarnog postojanja kao pojedinačan zlatnik određene težine, moneta dobija, dakle, misleno postojanje koje proizlazi iz njene funkcije. Međutim, izvršio jedan ili deset opticaja, sovrin u svakoj pojedinoj kupovini ili prodaji djeluje samo kao jedan sovrin. On je nalik na generala koji tim što se na dan bitke pojavljuje blagovremeno na 10 raznih mjesta nadoknađuje 10 generala, iako je na svakom mjestu uvijek jedan isti general. Idealizacija prometnog sredstva koja u novčanom opticaju potiče iz nadoknađivanja kvantiteta brzinom, odnosi se samo na funkcionalno postojanje monete unutar prometnog procesa, ali se ne tiče postojanja pojedinog komada novca.

Međutim, opticaj novca je spoljašnje kretanje, i sovrin, mada non olet [ne smrdi], vrti se u šarenom društvu. Tarući se o svakovrsne ruke, kese, torbe, novčanike, čemere, vrećice, škrinje i ormane, moneta se liže, ostavi ovdje jedan, tama drugi atom zlata i tako, trčeći po svijetu, gubi lizanjem sve više i više od svoje unutrašnje sadržine. Ona se troši upotrebom. Uzmimo jedan sovrin u momentu kad je njegov prvo bitno čist karakter po izgledu još sasvim neznatno načet. »Pekar koji je danas primio od banke nov novcati sovrin pa ga sutra isplati mlinaru ne isplaće isti istinski (véritable) sovrin; on je lakši nego što je bio u vrijeme kad ga je pekar primio.«⁷⁴ »Jasno je da moneta po prirodi same stvari mora malo pomalo da se depresira samim dejstvom običnog i neizbjježnog lizanja. Fizički je nemoguće za neko vrijeme, pa manakar samo i za jedan dan, potpuno isključiti iz prometa lake monetne.«⁷⁵ Džekop cijeni da je od 380 miliona funti sterlinga, koliko ih je 1809. godine bilo u Evropi, 1829. godine, dakle u vremenskom intervalu od 20 godina, 19 miliona funti sterlinga potpuno nestalo uslijed lizanja.⁷⁶ Dakle, kao što roba pri prvom koraku koji učini stupajući u promet isпадa iz njega, tako moneta predstavlja poslije nekoliko koraka u prometu veću metalnu sadržinu nego što je ima. što moneta duže optiče pri istoj brzini prometa ili što življili postaje njen promet u istom vremenskom intervalu, to se više odvaja nje-

⁷⁴ Dodd, »Curiosities of Industry etc.« London 1854.

⁷⁵ »The Currency Question Reviewed etc., by a Banker.« Edinburgh 1845, p. 69 i dalje. »Kad bi nešto istrošeni talir vrijedio nešto manje od sasvim novog talira, tada bi se promet stalno zadržavao [...]«⁷⁷ »Jednog plaćanja koje ne bi postalo predmet sporu.« (G. Garmer, I. c. t. I, p. 24.)

⁷⁸ W. Jacob, »An Historical Inquiry into the Production and Consumption« of the Precious Metals.« London 1831, vol. II, ch. A & VI,

no postojanje kao monete od njenog zlatnog ili srebrnog postojanja. Ono što preostaje jeste magni nominis umbra [sjenka velikog imena]. Tijelo monete je još samo sjenka. Dok ona prvo bitno kroz proces postaje teža, sad postaje kroz njega lakša, ali i dalje važi u svakoj pojedinačnoj kupovini ili prodaji kao prvo bitna količina zlata. Sovrin nastavlja da vrši kao prividni sovrin, kao prividno zlato, funkciju legitimnog zlatnika. Dok ostala bića u dodiru sa spoljnim svijetom gube svoj idealizam, moneta se praksom idealizuje, pretvara u puko prividno postojanje svog zlatnog ili srebrnog tijela. Ovo drugo, samim prometnim procesom izazvano idealizovanje metalnog novca, ili odvajanje njegove nominalne sadržine od njegove realne sadržine, iskorišćavaju djelimično vlade, a djelimično privatni avanturisti u najrazličitijim falsifikovanjima monete. Sva istorija kovanja novca od početka Srednjeg vijeka pa do duboko u XVIII vijek svodi se na istoriju ovih dvostranih i antagonističkih falsifikovanja, i Kustodijev mnogotomni zbornik italijanskih ekonomista velikim dijelom vrti se oko te tačke.

Međutim, prividno postojanje zlata unutar njegove funkcije dolazi u sukob s njegovim stvarnim postojanjem. Jedna zlatna moneta je u opticaju izgubila više, a druga manje od svoje metalne sadržine, i stoga jedan sovrin u stvari vrijedi više od drugog. Ali pošto oni u svom funkcionalnom postojanju, kao moneta važe jednak, i sovrin koji stvarno sadrži Vi unce ne važi ništa više od sovrina koji samo prividno sadrži ⁷⁹ Unce, pojedini nesavjesni imaoči vrše na punovažnim sovrinima hirurške operacije i vještački vrše na njima ono što je sam opticaj izvršio prirodnim putem na njihovoј lakoj braći. Oni se obrezuju i podrezuju, a suvišno zlatno salo svršava u tiganju za topljene. Ako se 4.672/! zlatna sovrina stave na jednu stranu vase i prosječno teže samo 800 unca umjesto 1.200 unca, oni će, izneseni na tržište zlata, kupiti samo još 800 unca zlata, odnosno tržišna cijena zlata skočila bi iznad njegove monetne cijene. Svaki komad novca važio bi, onda kad bi imao punu težinu, u svom monetnom obliku manje nego u obliku poluge. Sovrini pune težine ponovo bi se pretvorili u poluge, u kojima više zlata ima veću vrijednost nego manje zlata. Cim bi ovo padanje ispod metalne sadržine zahvatilo dovoljan broj sovrina da bi se izazvao trajan porast tržišne cijene zlata iznad njegove monetne cijene, računskaa imena monete ostala bi ista, ali bi ubuduće označavala manju količinu zlata. Drugim riječima, mjerilo novca bi se izmijenilo, i zlato bi se ubuduće kovalo prema ovom novom mjerilu. Svojom idealizacijom kao prometno sredstvo, zlato

"*bi* putem dejstva sa svoje strane izmijenilo zakonski utvrđene odnose u kojima je bilo mjerilo cijena. Poslije izvjesnog vremenskog intervala ponovila bi se ista revolucija, i tako bi zlato bilo podvrgnuto i u svojoj funkciji mjerila cijena i u svojoj funkciji prometnog sredstva stalnim promjenama, tako da bi promjena u jednom obliku izazivala promjenu u drugom obliku, i obrnuto. Time se objašnjava ranije pomenuti fenomen da se u istoriji svih savremenih naroda isto novčano ime državalo za metalnu sadržinu koja se stalno smanjivala. Protivrečnost između zlata kao monete i zlata kao mjerila cijena postaje isto tako protivrečnost između zlata kao monete i zlata kao opštег ekvivalenta, u kome svojstvu ono optiče ne samo u granicama neke zemlje nego i na svjetskom tržištu. Kao mjeru vrijednosti, zlato je bilo uvijek punovažno, jer je služilo samo kao misleno zlato. Kao ekvivalent u izolovanom aktu R—N ono se vraća iz svog pokretnog postojanja odmah u svoje mirno postojanje, ali kao moneta njegova prirodna supstancija dolazi u neprestani sukob s njegovom funkcijom. Pretvaranje zlatnog sovrina u prividno zlato ne može se potpuno izbjegći, ali zakonodavstvo nastoji da sprječi njegovo ustaljivanje kao monete time što ga odstranjuje pri određenom stepenu nedostatka supstancije. Po engleskom zakonu, na primjer, sovrin koji je izgubio na težini više od 0,747 grama zlata nije više zakonski sovrin. Engleska banka, koja je samo između 1844. i 1848. godine premjerila 49 miliona zlatnih sovrina, posjeduje u Kotonovoj vagi za zlato mašinu koja ne samo što osjeća razliku od Vijo grana između dva sovrina, nego kao razumno biće izbacuje sovrin nepotpune težine na jednu dasku, odakle dospijeva pod drugu mašinu koja ga presijeca sa orijentalnom okrutnošću.

Međutim, pod takvim okolnostima zlatna moneta ne bi uopšte mogla opticati ako se njen opticaj ne bi ograničio na izvjesne krugove prometa gdje se ona sporije troši. Ukoliko zlatna moneta u prometu važi kao četvrtina unce dok teži samo još Vs **unce**, ona je, u stvari, za V20 **unce** zlata postala puki znak ili simbol, i tako se svaka zlatna moneta kroz sam prometni proces manje ili više pretvara u puki znak ili simbol svoje supstancije. Ali nijedna stvar ne može da bude svoj sopstveni simbol. Naslikano grožđe nije simbol stvarnog grožđa, već prividno grožđe. Još manje može laki sovrin da bude simbol punovažnog sovrina; kao što ni izmršavjeli konj ne može da bude simbol ugojenog konja. Pošto, dakle, zlato postaje simbol samoga sebe, a ne može da služi kao simbol samoga sebe, orio dobija u krugovima prometa gdje se najbliže troši, tj. u krugovima gdje se kupovine i prodaje stalno

obnavljaju u najmanjim srazmjerama, od svog zlatnog postojanja odvojeno simbolično, srebrno ili bakarno postojanje. Iako ne baš isti zlatnici, uviјek bi odredena proporcija cijelokupnog zlatnog novca morala cirkulisati u tim krugovima kao moneta. U toj proporciji se zlato nadoknađuje srebrnim ili bakarnim markama. Dok, dakle, samo jedna specifična roba može u granicama neke zemlje da funkcioniše kao mjeru vrijednosti i zato kao novac, mogu, pored novca, razne robe da služe kao moneta. Ova pomoćna prometna sredstva, na primjer srebrne ili bakarne marke, predstavljaju unutar prometa određene dijelove zlatne monete. Njihova sopstvena sadržina srebra ili bakra ne određuje se, dakle, vrijednosnim, odnosom između srebra i bakra prema zlatu, već se utvrđuje-proizvoljno zakonom. Ona se smiju izdavati samo u onim količinama u kojima bi od njih predstavljeni sitni dijelovi zlatne monete stalno optimali, bilo radi razmjene krupnijih zlatnih moneta, bilo radi realizovanja odgovarajuće sitnih robnih cijena. U okviru robnog prometa na malo srebrne i bakarne marke će opet pripadati posebnim krugovima. Po prirodi stvari, njihova brzina optičaja stoji u obrnutoj srazmjeri prema cijeni koju one u svakoj pojedinačnoj kupovini i prodaji realizuju, ili prema veličini onog dijela zlatne monete koji predstavljaju. Ako se uzme u obzir ogroman obim dnevнog prometa na malo u zemlji kao što je Engleska, relativno neznačajna srazmjeru ukupne količine pomoćnih moneta u optičaju ukazuje na brzinu i postojanost njihovog optičaja. Iz jednog nedavno objavljenog parlamentarnog izvještaja vidi se, na primjer, da je 1857. godine Engleska kovnica iskovala zlata u iznosu od 4,859.000 f. st., srebra u nominalnoj vrijednosti od 733.000 f. st., a u metalnoj vrijednosti od 363.000 f. st. Ukupan iznos iskovanih zlata u deceniju koji se završio 31. decembra 1857. iznosio je 55,239.000 f. st., a samo 2,434.000 f. st. u srebru. Iskovanih bakra bilo je 1857. godine u nominalnoj vrijednosti od samo 6.720 f. st., sa vrijednošću bakra od 3.492 f. st., od čega 3.136 f. st. u pensima, 2.464 f. st. u polupensima i 1.120 f. st. u fartinzima. Ukupna nominalna vrijednost iskovanih bakra za posljednjih 10 godina iznosila je 141.477 f. st., sa vrijednošću metala od 73.503 f. st. Kao što se zakonskim određivanjem onog procenta gubitka metala koji demonetizuje zlatnu monetu sprečava da se ona ustali u svojoj funkciji kao moneta, tako se, obrnuto, sprečava da srebrne i bakarne marke predu iz svojih prometnih sfera u sferu prometa zlatne monete i da se ustale kao novac time što se određuje visina cijene koju oni zakonski realizuju. Tako se, na primjer, u Engleskoj bakar mora primati na ime plaćanja

samo do iznosa od 6 pensa, a srebro samo do iznosa od 40 šilinga. Kad bi se srebrne i bakarne marke izdavale u većim količinama od onih koje iziskuju potrebe njihovih prometnih sfera, robne cijene ne bi uslijed toga skočile, već bi nastala akumulacija tih maraka kod prodavača na malo, koji bi konično bili prinuđeni da ih prodaju kao metal. Tako su se 1798. godine engleske bakarne monete, izdate od privatnika, nagomilale kod maloprodavaca u iznosu od 20.350 funti sterlinga, pa su ovi uzalud nastojali da ih ponovo stave u opticaj i napisljeku morali kao robu baciti na tržiste bakra.⁷⁷

Srebrne i bakarne marke, koje u određenim sferama unutrašnjeg prometa predstavljaju zlatnik, imaju zakonom utvrđenu sadržinu srebra i bakra, ali zahvaćene prometom ližu se isto kao i zlatnici i idealizuju, tj. pretvaraju, srazmjerno brzini i postojanosti svog opticaja, još brže u puke sjenke svoga tijela. Kad bi se sad opet povukla granica demetalizovanja gdje srebrne i bakarne marke gube karakter monete, one bi se u granicama izvjesnih krugova svoje sopstvene sfere prometa morale zamijeniti drugim simboličkim novcem, recimo, gvožđem i olovom, i ovo predstavljanje simboličkog novca drugim simboličkim novcem bio bi proces bez kraja. Stoga u svim zemljama s razvijenim prometom potreba samog novčanog opticaja prisiljava da se monetni karakter srebrnih i bakarnih maraka učini nezavisnim od svakog stupnja njihovog gubitka metala. Time dolazi do izražaja ono što je ležalo u prirodi same, stvari, naime da su one simboli zlatne monete ne zato što su simboli napravljeni od srebra ili bakra, ne zato što imaju neku vrijednost, već ukoliko nemaju vrijednosti.

Kao simboli zlatnog novca mogu, prema tome, da funkcionišu relativno bezvrijedne stvari, kao što je *papir*. Postojanje pomoćne monete od metalnih maraka: srebra, bakra itd., potiče velikim dijelom otuda što su u većini zemalja optičali kao novac manje dragocjeni metali, kao srebro u Engleskoj, bakar u staroj Rimskoj republici, u švedskoj, u škotskoj itd., prije nego što ih je prometni proces degradirao na stepen sitne monete i na njihovo mjesto stavio plemenitiji metal. Uostalom, u prirodi je same stvari da novčani simbol koji neposredno izrasta iz metalnog prometa bude i sam u prvi mah opet neki metal. Kao što se dio zlata koji bi uvijek morao biti u prometu kao sitan novac zamjenjuje metalnim markama, može se i onaj dio zlata koji se stalno u sferi unu-

⁷⁷ David Buchanan, «Observations on the Subjects Treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations etc.» Edinburgh 1814, p. 3.

trašnjeg prometa apsorbuje kao moneta, koji, dakle, mora stalno da optiče, zamijeniti bezvrijednim markama. Nivo ispod koga masa monete u opticaju nikad ne pada dat je za svaku zemlju iskustvom. Prvobitno neprimjetna razlika između nominalne sadržine i metalne sadržine metalne monete može, dakle, ići do potpunog odvajanja. Monetno ime novca odvaja se od njegove supstancije i postoji izvan nje u bezvrijednim papirnim ceduljama. Kao što se razmjenska vrijednost robâ kroz proces njihove razmjene kristalizuje u zlatnom novcu, tako se zlatan novac sublimira u opticaju do svog srodnog simbola, najprije u obliku izlizanog zlatnika, zatim u obliku pomoćnih metalnih moneta i, konačno, u obliku bezvrijedne marke, papira, pukog znaka vrijednosti.

Međutim, zlatna moneta je proizvela prvo svoje metalne, a zatim papirne zamjenike samo zato što je i pored gubitka metala produžila da funkcioniše kao moneta. Ona nije cirkulisala zato što se izlizala, već se izlizala do simbola zato što je dalje cirkulisala. Samo ukoliko unutar procesa prometa sam zlatni novac postane puki znak svoje sopstvene vrijednosti, mogu ga zamijeniti puki znaci vrijednosti.

Ukoliko je kretanje R—N—R procesno jedinstvo dvaju momenata koji neposredno prelaze jedan u drugi, R—N i N—R, ili ukoliko roba prolazi kroz proces svoje cijelokupne metamorfoze, ona razvija svoju razmjensku vrijednost u cijeni i u novcu, da bi taj oblik odmah opet napustila, postala opet roba ili, štaviše, upotrebljena vrijednost. Roba, dakle, postiže *samo prividno osamostaljenje* svoje razmjenske vrijednosti. S druge strane, vidjeli smo da zlato, ukoliko funkcioniše samo kao moneta ili ukoliko se stalno nalazi u opticaju, predstavlja u stvari samo veriženje metamorfoza robâ i *njihovo samo prolazno postojanje*, realizuje cijenu jedne robe samo zato da bi realizovalo cijenu druge, ali se nigdje ne pojavljuje kao mirno postojanje razmjenske vrijednosti ili kao sama roba koja miruje. Realitet koji razmjenska vrijednost robâ dobija u ovom procesu — koju predstavlja zlato u svom opticaju — samo je realitet električne iskre. Zlato, iako je stvarno, ipak funkcioniše samo kao prividno zlato i stoga može u toj funkciji da se zamijeni znacima samoga sebe.

Vrijednosni znak koji funkcioniše kao moneta, recimo papir, znak je količine zlata izražene u njegovom monetnom imenu, dakle *znak zlata*. Kao što ni određena količina zlata sama za sebe ne izražava nikakav odnos vrijednosti, tako ga ne izražava ni znak koji stupa na njeno mjesto. Ukoliko određena količina zlata, kao opredmećeno radno vrijeme, po-

sjeduje izvjesnu veličinu vrijednosti, znak zlata predstavlja vrijednost. Ali vrijednost koju on predstavlja zavisi uvijek od vrijednosti količine zlata koju predstavlja. Prema robama vrijednosni znak predstavlja *realnost njihove cijene*, on je *signum pretii [znak cijene]* i znak njihove vrijednosti samo zato jer je njihova vrijednost izražena u njihovoj cijeni. U procesa R—N—R, ukoliko se ovaj predstavlja samo kao procesno jedinstvo ili kao neposredno prelaženje obiju metamorfoza jedne u drugu — a takvim se on predstavlja u prometnoj sferi u kojoj vrijednosni znak funkcioniše — razmjenjska vrijednost roba dobija u cijeni samo mislenu, u novcu samo predstavljenu, simboličnu egzistenciju. Tako se razmjenjska vrijednost pojavljuje *satno* kao zamišljena ili predstavljena u predmetu, ali ona ne posjeduje nikakvu *stvarnost* osim u samim robama ukoliko je u njima opredmećen izvjestan kvantum radnog vremena. Stoga se čini kao da vrijednosni znak *neposredno* predstavlja vrijednost robâ time što se predstavlja ne kao znak zlata, nego kao znak u cijeni samo izražene, ali isključivo u robi postojeće razmjenjske vrijednosti. Ali taj privid vara. Vrijednosni znak je neposredno samo *znak cijene*, dakle *znak zlata*, a samo zaobilazno znak vrijednosti robe. Zlato nije, kao Peter Šemil, prodalo svoju sjenku, već svojom sjenkom kupuje. Vrijednosni znak djeluje stoga samo ukoliko unutar procesa prometa *predstavlja* cijenu jedne robe prema drugoj robi, ili *zlato* prema svakome imaoču robe. Izvjesna relativno bezvrijedna stvar: parče kože, papirna cedulja itd., postaje najprije po navici znak novčanog materijala, ali se kao takva održava samo time što se njeno postojanje kao simbola garantuje opštrom voljom imalaca robe, tj. time što zakonski dobija konvencionalno postojanje i stoga prinudni tečaj. Državni papirni novac s prinudnim tečajem je završeni oblik *vrijednosnog znaka* i jedini oblik papirnog novca koji neposredno izrasta iz metalnog prometa ili iz samog prostog robnog prometa. *Kreditni novac* pripada jednoj višoj sferi društvenog procesa proizvodnje i njega regulišu sasvim drugi zakoni. Simbolični papirni novac u stvari se ni po čemu ne razlikuje od pomoćne metalne monete, jedino što djeluje u široj prometnoj oblasti. Pošto su čisto tehnički razvoj mjerila cijena ili monetne cijene i, dalje, spoljašnja prerada zlata u polugama u zlatnu monetu već izazivali miješanje države uslijed kojeg se unutrašnji promet vidno odvojio od opštег robnog prometa, ovo odvajanje završava se razvojem monete u vrijednosni znak. Kao puko prometno sredstvo, novac se uopšte može osamostaliti samo u sferi unutrašnjeg prometa.

Naše izlaganje je pokazalo da monetno postojanje zlata kao vrijednosnog znaka odvojenog od same zlatne supstan-

čije proističe iz samog prometnog procesa, a ne iz sporazuma, ili miješanja države. Rusija pokazuje frapantan primjer prirodnog nastanka vrijednosnog znaka. U vrijeme kad su тамо kao novac služile kože i krvna, protivrječnost između ovog nepostojanog i nespretnog materijala i njegove funkcije kao prometnog sredstva stvorila je naviku njegovog zamjenjivanja parćićima žigosane kože, koji su tako postali uputnice-plative u kožama i krvnima. Doinje su one pod imenom kopljaka postale puki znaci za dijelove srebrne rublje i mjestimično su se u takvoj upotrebi održale do 1700. godine, kad je Petar Veliki naredio da se zamijene sitnom, od države: izdatom bakarnom monetom.⁷⁸ Antički pisci, koji su mogli, da posmatraju samo fenomene metalnog prometa, shvataju, zlatnik već kao simbol ili vrijednosni znak. Tako Platon⁷⁹ i Aristotel.⁸⁰ U zemljama gdje se uopšte nije razvio kredit, kao-

⁷⁸ Henry Storch, »Cours d'économie politique etc. avec des notes par J. B. Say«. Paris 1823, t. IV p. 179. Storch je objavio* svoje djelo u Petrogradu na francuskom jeziku. 2. B. Sej ga je odmah preštampao u Parizu, dodavši mu tobožnje »napomene« koje, u stvari, ne sadrže ništa osim opštih mjesta. Storch (vidi njegove »Considérations sur la nature du revenu national«. Paris 1824) nije nimalo učitivo primio ovu dopunu svog djela od strane tog »prince de la science«.

⁷⁹ Plato, »De Rep.« L. II: „vojnoga *aoj|3oXov* *r̄fj̄c* *ā̄AaYfj̄c*“ [»moneta je simbol razmjene«]. Opera omnia etc., ed. Stallbaumius. London 1850, p. 304. Platon razvija pojam novca samo u dvjema odredbama, tj. kao mjeru vrijednosti i kao znak vrijednosti, ali zahtijeva, pored znaka vrijednosti koji služi za unutrašnji promet jedan drugi znak vrijednosti za promet sa Grčkom i s inozemstvom. (Upor. takođe V knjigu njegovih »Zakona«.)

⁸⁰ Aristoteles, »Ethica Nicomachea«, 1. 5, ch. 8, L. c. »Opšte sredstvo razmijene novac je postao po sporazumu. Ime *vojnoga* i nosi zato što ne postoji po prirodi, već po zakonu (vôiko), i u našoj je vlasti da ga promijenimo i učinimo neupotrebљivim.« Aristotel je novac shvatio neuporedivo mnogostrani je i dublje nego Platon. Evo mjesta gdje on lijepe razlaže kako iz trame: između raznih zajednica proizlazi potreba da se jednoj specifičnoj robi, dakle supstanciji koja i sama ima vrijednost, dade karakter novca. »Jer kad se međusobno pomaganje uvozom onoga što nedostaje i izvozom onoga što pretiče proteglo na veće Udaljenosti, upotreba novca nastala je *iz nužde...* Ljudi su se sporazumjeli da se, pri obostranoj razmjeni, daje i prima nešto što je i *samo vrijedno* i što je zgodno za upotrebu... kao gvožđe i srebro ili nešto drugo slično.« (Aristoteles, »De Rep.« lib. I, c. 9, 1. c.) Ovo mjesto citira Mišel Ševalje, koji Aristotela ili nije čitao ili ga nije razumio, da bi dokazao da bi se po Aristotelovu mišljenju prometno sredstvo moralno da sastoji iz supstancije koja i sama ima vrijednost. Naprotiv, Aristotel izričito kaže da se čini

što je Kina, javlja se već rano papirni novac s prinudnim tečajem.⁸¹ Stariji pobornici papirnog novca takođe izričito ukazuju na pretvaranje metalne monete u vrijednosni znak kao na pojavu koja proističe iz samog prometnog procesa. Ovamo spadaju Bendžamin Franklin^{*} i episkop Berkli.⁸³

Koliko risova papira može, isječeno na cedulje, da bude u prometu kao novac? Ovako postavljeno, pitanje bi bilo apsurdno. Bezvrijedne marke su znaci vrijednosti samo ukoliko zastupaju zlato unutar prometnog procesa, a zastupaju ga samo ukoliko bi ono sâmo kao moneta ulazilo u prometni proces, tj. u količini koju određuje njegova sopstvena vrijednost ako su date razmjenске vrijednosti roba i brzina njihovih metamorfoza. Cedula sa denominacijom od 5 f. st. moglo bi da bude u prometu samo u pet puta manjem broju od cedulja s oznakom od 1 f. st., a kad bi se sva plaćanja vršila u

da novac kao puko prometno sredstvo ima samo konvencionalno ili zakonsko postojanje; to pokazuje već njegovo ime **vodova**, a takođe i to što on u stvari dobija svoju upotrebnu vrijednost kao moneta samo od svoje funkcije, a ne od neke njemu svojstvene upotrebne vrijednosti. »Novac izgleda kao nešto što ne zaslzuje pažnju, kao nešto konvencionalno čemu u prirodi ne odgovara ništa, jer ako ga oni koji se njime služe stave van optičaja, on nema nikakve vrijednosti i neupotrebljiv je u bilo koju korisnu svrhu.«

⁸¹ Sir John Mandeville, »Voyages and Travels«, London, ed. 1705, p. 105: »Ovaj car (Kitaja ili Kine) može trošiti koliko ga je volja, bez ikakvog ograničenja. Jer on nije zavisan, i pravi novac od kože sa žigom ili od papira. A kad je taj novac već optičao toliko da se počinje raspadati, ljudi ga donose u carevu blagajnu i tamo umjesto starog dobijaju novi. I taj novac optiče, u cijeloj zemlji i u svim njenim pokrajinama... on se ne pravi ni od zlata ni od srebra« i, kako misli Mandevile, »car ga zbog toga može trošiti bezogranično i kako ga volja.«

⁸² Benjamin Franklin, »Remarks and Facts relative to the American Paper Money«, 1764, p. 348, 1. c: »Danas čak srebrni novac u Engleskoj duguje dio svoje vrijednosti svojoj ulozi zakonskog platežnog sredstva: to je onaj dio vrijednosti koji predstavlja razliku između njegove realne težine i njegove nominalne vrijednosti. Veći dio šilinga i moneta od šest pensa koji sada optiču postao je lakši uslijed trošenja za 5, 10 i 20%, a pojedine monete od šest pensa čak za 50%. Ovoj razlici između *realne* i *nominalne* sadržine ne odgovara nikakva unutrašnja vrijednost: njoj ne odgovara čak ni papir, njoj ne odgovara ništa. Srebrna moneta u vrijednosti od 3 pensa optiče kao 6 pensa samo zato što je zakonsko platežno sredstvo, pa svako zna da je može lako dati dalje po istoj vrijednosti.«

⁸³ Berkeley, 1. c: »Ako se denominacija monete bude sačuvala i onda kad njen metal zadesi sudbina svih tjelesnih stvari, zar trgovinski promet neće i dalje postojati?«

ceduljama od jednog šilinga, moralo bi biti u prometu 20 puta više cedulja od 1 šilinga, nego cedulja od 1 funte sterlinga. Kad bi zlatne monete bile predstavljene ceduljama različite denominacije, na primjer, ceduljama od 5 f. st., ceduljama od 1 f. st., ceduljama od 10 šilinga, količina tih raznih vrsta vrijednosnih znakova određivala bi se ne samo količinom zlata potrebnom za cjelokupni promet, već i količinom zlata potrebnom za prometni krug svake posebne vrste. Kad bi 14 miliona funti sterlinga (to je pretpostavka engleskog bankovnog zakonodavstva, ali ne za monetu, već za kreditni novac) bila granica ispod koje promet neke zemlje nikad ne pada, moglo bi biti u prometu 14 miliona papirnih cedulja od kojih bi svaka bila vrijednosni znak za 1 f. st. Kad bi vrijednost zlata pala ili porasla jer se smanjilo ili povećalo radno vrijeme potrebno za njegovu proizvodnju, tada bi uz nepromijenjenu razmjensku vrijednost iste robne mase broj cedulja od po 1 f. st. u prometu rastao ili padao u obrnutoj сразmjeri prema promjeni vrijednosti zlata. Ako bi se zlato kao mjera vrijednosti zamijenilo srebrom, ako bi odnos vrijednosti srebra i zlata bio 1 : 15 i ako bi ubuduće svaka cedula predstavljala istu količinu srebra kao ranije zlata, ubuduće bi umjesto 14 miliona moralno biti u prometu 210 miliona cedulja od po 1 f. st. Količina papirnih cedulja određuje se, prema tome, količinom zlatnog novca koji one zastupaju u prometu, a pošto su one vrijednosni znaci samo ukoliko zastupaju zlato, njihova je vrijednost napростo određena njihovom *količinom*. Dok, dakle, količina zlata u prometu zavisi od robnih cijena, vrijednost papirnih cedulja u prometu zavisi, obrnuto, isključivo od njihove sopstvene količine.

Miješanje države koja izdaje papirni novac s prinudnim, tečajem — a mi ovdje govorimo samo o toj vrsti papirnog, novca — izgleda kao da ukida ekonomski zakon. Država, koja je u monetnoj cijeni dala određenoj količini zlata samo kršteno ime, a kovanjem samo udarila svoj žig na zlato, sada kao da magijom svog žiga pretvara papir u zlato. Pošto papirne cedulje imaju prinudni tečaj, niko državu ne može spriječiti da nagura u promet koliko joj je volja takvih cedulja i da na njima naštampa monetna imena kakva želi: 1 f. st., 5 f. st., 20 f. st. Cedula koje se jednom nadu u prometu nemoguće je više izbaciti, jer njihov tok zadržavaju granični stubovi zemlje, a izvan prometa gube svaku vrijednost, upotrebu i razmjensku. Odvojene od svog funkcionalnog postojanja, one se pretvaraju u ništavne krpe papira. Međutim,, ova moć države je puki privid. Ona može u promet da ubaci papirnih cedulja koliko god želi s bilo kakvim monetnim imenima, ali s tim mehaničkim aktom prestaje njena kontrola.

• Zahvaćen od prometa, vrijednosni znak ili papirni novac pot-pada pod svoje imanentne zakone.

Kad bi **14** miliona funti sterlinga bilo ona suma zlata koja je potrebna za robni promet i kad bi država bacila u promet **210** miliona cedulja, svaku pod imenom **1 f. st.**, tada bi se tih **210** miliona pretvorilo u predstavnike zlata u iznosu od **14** miliona funti sterlinga. To bi bilo isto kao kad bi država cedulje od funte sterlinga učinila predstavnicima nekog **15** puta jtnanje vrijednog metala ili jednog **15** puta manjeg dijela težine zlata nego ranije. Ništa se ne bi promijenilo osim davanja imena mjerilu cijena, a to davanje imena je, naravno, konvencionalno, bilo da se vrši neposredno izmjenom monetne stope, bilo posredno umnožavanjem broja papirnih cedulja u srazmjeri koju iziskuje novo, niže mjerilo. Pošto bi sadaime f. st. označavalo **15** puta manju količinu zlata, sve bi robe cijene skočile za **15** puta, i sad bi u stvari bilo isto tako neophodno **210** miliona f. st. kao ranije **14** miliona. U istoj mjeri u kojoj bi se ukupan iznos vrijednosnih znakova povećao, smanjila bi se količina zlata koju svaki pojedini znak predstavlja. Skok cijena bi bio samo reakcija prometnog procesa koji nasilno izjednačava vrijednosne znake sa onom količinom zlata koju bi imali da zamjenjuju u opticaju.

U istoriji engleskih i francuskih falsifikovanja novca od -strane vlada nailazimo ne jedanput da cijene nisu rasle u onoj srazmjeri u kojoj je srebrna moneta bila falsifikovana. A to prosto zato što odnos u kome je moneta umnožavana nije odgovarao odnosu u kome je bila falsifikovana, tj. zato što s nižim metalnim sastavom nije bila izdavana odgovarajuća količina moneta koja bi bila potrebna da se razmještke vrijednosti roba ubuduće procjenjuju u njoj kao mjerivrijednosti i realizuju monetama koje odgovaraju ovoj nižoj jedinici mjere. Time se rješava teškoća koja ^e u dvoboju između Loka i Launda ostala neriješena- ©dnos u kome vrijednosni znak, bilo papir bilo pogoršano zlato i srebro, zastupa težinske količine zlata i srebra izračunate prema monetnoj cijeni, ne zavisi od njegovog sopstvenog materijala, već od njegove količine u prometu. Teškoća da se ovaj odnos shvati potiče otuda što je novac u objema funkcijama, kao mjeru vrijednosti i kao prometno sredstvo, podložan ne samo obrnutim zakonima, već zakonima koji na izgled protivrječe suprotnosti tih dviju funkcija. Za njegovu funkciju kao mjere vrijednosti, gdje novac služi samo kao računski novac, a zlato samo kao misleno zlato, odlučan je samo prirodni materijal. Procijenjene u srebru, ili kao cijena u srebru, razmjenske vrijednosti se, naravno, predstavljaju sasvim drugčije nego

procijenjene u zlatu, ili kao cijene u zlatu. Obrnuto, u svojoj funkciji kao prometno sredstvo, gdje novac nije samo zamišljen, nego mora da postoji kao stvaran predmet pored ostalih roba, njegov materijal postaje indiferentan i sve zavisi od njegove količine. Za jedinicu mjere je odlučno da li je ona funta zlata, srebra ili bakra; obrnuto, puki broj moneta, ma kakav bio njihov sopstveni materijal, čini ih odgovarajućim ostvarenjem svake od ovih jedinica mjere. Međutim, protivno je zdravom ljudskom razumu da kod samo zamišljenog novca sve zavisi od njegove materijalne supstancije, a da kod čulno postojeće monete sve zavisi od idealnog brojčanog odnosa.

Prema tome, rastenje ili padanje robnih cijena s rastenjem ili padanjem mase papirnih cedulja — ovo posljednje kad papirne cedulje predstavljaju isključivo prometno sredstvo — samo je prometnim procesom nasilno prouzrokovano ostvarivanje zakona, mehanički narušenog spolja, po kome je količina zlata u prometu određena cijenama roba, a količina vrijednosnih znakova u prometu količinom zlatne monete koju u prometu zamjenjuju. Stoga, s druge strane, proces prometa apsorbuje i tako reći svaruje svaku količinu papirnih cedulja, jer vrijednosni znak, ma pod kojom zlatnom titulom ulazio u promet, biva u njemu sveden na znak one količine zlata koja bi umjesto njega mogla da cirkuliše.

U prometu vrijednosnih znakova pojavljuju se svi zakoni stvarnog novčanog prometa preokrenuti i postavljeni na glavu. Dok je zlato u prometu zato što ima vrijednost, papir ima vrijednost zato što je u prometu. Dok pri datoј razmjenskoj vrijednosti robā količina zlata u prometu zavisi od njegove sopstvene vrijednosti, vrijednost papira zavisi od njegove količine u prometu. Dok količina zlata u prometu raste ili pada sa rastenjem ili padanjem robnih cijena, izgleda da robne cijene rastu ili padaju s promjenom količine papira u prometu. Dok robni promet može da apsorbuje samo određenu količinu zlatne monete, i prema tome se naizmjenična kontrakcija i ekspanzija novca u prometu prikazuje kao nužan zakon, izgleda da papirni novac ulazi u promet u bilo kojoj proizvoljnoj količini. Dok država kvari zlatnu i srebrnu monetu i stoga remeti njihovu funkciju kao prometnog sredstva, makar izdala monetu i samo za **V100** grana ispod njene nominalne sadržine, ona vrši potpuno ispravnu operaciju izdavanjem bezvrijednih papirnih cedulja koje od metala nemaju ničeg osim monetnog imena. Dok zlatna moneta očigledno reprezentuje samo vrijednost robā ukoliko je ta vrijednost procijenjena u zlatu ili predstavljena kao cijena, izgleda da vrijednosni znak neposredno predstavlja vrijednost robe. Sto-

ga je jasno zašto su posmatrači koji su fenomene novčanog prometa proučavali jednostrano na prometu papirnog novca sa prinudnim tečajem morali pogrešno shvatiti sve imanentne zakone novčanog prometa. Faktički, u prometu vrijednosnih znakova ti zakoni ne samo da se pojavljuju preokrenuti nego i ugašeni, jer papirni novac, ako je i dat u pravilnoj količini, vrši kretanja koja mu nisu svojstvena kao vrijednosnom znaku, dok njegovo svojstveno kretanje, umjesto da potiče neposredno iz metamorfoze robe, izvire iz povrede njegove pravilne proporcije u odnosu na zlato.

3. Novac

Novac za razliku od monete, rezultat prometnog procesa u obliku R—N—R, čini polaznu tačku prometnog procesa u obliku: N—R—N, tj. razmjene novca za robu radi razmjene robe za novac. U obliku R—N—R čini robu, a u obliku N—R—N čini novac polaznu i završnu tačku kretanja. U prvom obliku novac-posreduje razmjenu robe, u drugom obliku robe posreduje da novac postane novac. Novac, koji se u prvom obliku pojavljuje kao puko sredstvo, pojavljuje se u drugom obliku kao konačna svrha prometa, dok se robe, koja se u prvom obliku javlja kao konačna svrha, pojavljuje u drugom obliku kao puko sredstvo. Budući da je sam novac već rezultat prometa R—N—R, to se u obliku N—R—N rezultat prometa pojavljuje istovremeno i kao njegova polazna tačka. Dok je u R—N—R stvarna sadržina izmjena materije, u drugom procesu N—R—N stvarna sadržina je samo postojanje oblika robe koje proističe iz tog prvog procesa.

U obliku R—N—R obje krajnje tačke su robe iste veličine vrijednosti, ali u isti mah su kvalitativno različite upotrebljene vrijednosti. Njihova razmjena R—R je stvarna izmjena materije. Nasuprot tome, u obliku N—R—N su obje krajnje tačke zlato, i to zlato iste veličine vrijednosti. Razmjenjivati zlato za robu da bi se roba razmijenila za zlato ili, posmatrajući rezultat N—N, razmjenjivati zlato za zlato izgleda apsurdno. No, ako se N—R—N prevede na formulu: *kupovanje radi prodavanja*, što ne znači drugo nego kroz jedno posredujuće kretanje razmijeniti zlato za zlato, tada se odmah raspoznae vladajući oblik buržoaske proizvodnje. Ali u praksi se ne kupuje da bi se prodavalо, već se jeftino kupuje da bi se skuplje prodavalо. Novac se razmjenjuje za robu da bi se ista roba ponovo razmijenila za veću količinu novca, tako da su krajnje tačke N—N, ako ne kvalitativno, a ono kvantitativno različite. Takva kvantitativna razlika prepostavlja

razmjenu neekvivalenta, dok su roba i novac kao takvi samo suprotni oblici same robe, dakle različiti načini postojanja iste veličine vrijednosti. Kružni tok N—R—N skriva, dakle, pod oblicima novca i robe dalje razvijene produkcione одноse, i unutar prostog prometa on je samo refleks jednog višeg kretanja. Stoga moramo novac, za razliku od prometnog sredstva, razviti iz neposrednog oblika robnog prometa R—N—R.

Zlato, tj. specifična roba koja služi kao mjera vrijednosti i kao prometno sredstvo, postaje novac bez daljeg sudjelovanja društva. Srebro, koje u Engleskoj nije ni mjera vrijednosti ni vladajuće prometno sredstvo, ne postaje novac, baš kao što je i zlato u Holandiji, čim je bilo svrgnuto s prijestola mjere vrijednosti, prestalo da bude novac. Neka roba postaje, dakle, najprije novac kao jedinica mjere vrijednosti i prometno sredstvo, odnosno jedinica mjere vrijednosti i prometno sredstvo je novac. Ali kao takva jedinica zlato opet posjeduje samostalnu i od svog postojanja u objema funkcijama različitu egzistenciju. Kao mjera vrijednosti ono je samo mislen novac i misленo zlato; kao puko prometno sredstvo ono je simbolički novac i simboličko zlato; ali u svojoj prostoj metalnoj tjelesnosti zlato je novac ili novac je stvarno zlato.

Posmatrajmo sada za momenat mirujuću robu zlato, koja je novac, u njenom odnosu prema ostalim robama. Sve robe predstavljaju u svojim cijenama određenu sumu zlata, one su, dakle, samo zamišljeno zlato ili zamišljeni novac, *predstavnici zlata*, kao što se, obrnuto, novac u vrijednosnom znaku pojavljivao kao puki predstavnik robnih cijena.⁸⁴ Budući da su tako sve robe samo predstavljeni novac, jedino je novac stvarna roba. Za razliku od robâ, koje samo predstavljaju samostalno postojanje razmijenske vrijednosti, opšteg društvenog rada, apstraktnog bogatstva, zlato je *materijalno postojanje apstraktnog bogatstva*. Sa strane upotrebe vrijednosti svaka roba izražava samo jedan momenat materijalnog bogatstva svojim odnosom prema određenoj potrebi, dakle samo pojedinu stranu bogatstva. Novac pak zadovoljava svaku potrebu ukoliko se može neposredno pretvoriti u predmet svake potrebe. Njegova sopstvena upotrebsna vrijednost reailizovana je u beskonačnom nizu upotrebnih vrijednosti koje sačinjavaju njegov ekvivalent. U svojoj čistoj metalnosti on krije cjelokupno materijalno bogatstvo koje je razvijeno u svijetu robâ. Ako, dakle, robe u svojim cijenama predstavljaju

⁸⁴ »Nisu samo plemeniti metali znaci stvari..., nego i, obinuto, stvari su ... znaci zlata i srebra« A. Genovesi: »Lezioni di Economia Civile« (1765), p. 281 u Custodi, Parte Moderna, t. VIII.

ju opšti ekvivalent ili apstraktno bogatstvo, zlato, onda zlato predstavlja u svojoj upotreboj vrijednosti upotrebe vrijednosti svih roba. Zlato je *stoga materijalni predstavnik materijalnog bogatstva*. Ono je »precis de toutes les choses« [smisao svih stvari] (Boagilber), kompendijum društvenog bogatstva. Po obliku, ono je u isti mah neposredna inkarnacija opšteg rada, a po sadržini cjelokupnost svih realnih radova. Ono je opšte bogatstvo kao posebna individua.⁸⁵ U svom obliku kao posrednik prometa doživjelo je svakojake nedaće, obrezivano je i čak istanjeno do čisto simbolične krpe papira. Kao novcu vraća mu se njegova zlatna uzvišenost. Od sluge postaje gospodar.⁸⁶ Od pukog pomoćnika postaje bog robâ.⁸⁷

a) Obrazovanje blaga

Zlato se kao novac najprije odvojilo od prometnog sredstva time što je roba prekinula proces svoje metamorfoze i zadрžala se u svojoj zlatnoj čauri. Ovo se dešava uvijek čim prodaja ne pređe odmah u kupovinu. Osamostaljenje zlata kao novca je, dakle, u prvom redu upadljiv izraz raspadanja prometnog procesa ili metamorfoze robe u dva odijeljena, indiferentno uporedno postojeća akta. Sama moneta postaje novac čim se prekine njen tok. U rukama prodavca koji je

⁸⁵ Petty: *Zlato i srebro su »universal wealth«. »Political Arithmetic«*, 1. c, p. 242.

⁸⁶ E. Misselden, »Free Trade or the Means to make Trade florish etc«, London 1662: »Prirodna materija trgovine jeste merchandize [trgovačka roba], koju su trgovci iz poslovnih razloga nazvali commodities [upotrebna roba]. Vještačka materija trgovine je novac, koji je dobio naziv of sinewes of warre and of state [nerv rata i države]. Iako se novac i po prirodi stvari i po vremenu pojavljuje poslije merchandize, ipak jè, ukoliko je sada u upotrebi, postao glavna stvar.« (p. 7.) Robu i novac on upoređuje »sa dva sina starog Jakova koji je stavio svoju desnu ruku na mladeg, a lijevu na starijeg.« (L. c.) Boisguillebert, »Dissertation sur la nature des richesses etc.« L. c. (p. 395 399): »Ovdje je, dakle, rob trgovine postao njen gospodar ... Bijeda naroda dolazi samo otuda što su bivšeg roba učinili gospodarom, šta više tira-ninom.«

⁸⁷ Boisguillebert, 1. c: »Iz ovih metala (zlata i srebra) načinjen je idol i oni su pošto su napuštene svrha i namjena radi Itojih su bili uvedeni u trgovinu — to jest da služe kao zaloga u razmjeni i recipročnoj predaji — gotovo oslobođeni od ove službe i učinjeni božanstvima kojima je žrtvovano i još uvijek se žrtvuje više bogatstava, dragocjenosti, pa čak i ljudskih života, nego što je slijepo staro doba ikada žrtvovalo svojim lažnim bogovima.« (L. c, p. 395.)

dobija za svoju robu ona je novac, a ne moneta, a čim napusti njegove ruke postaje opet moneta. Svako je prodavač jednostrane robe koju proizvodi, ali kupac svih ostalih roba koje su mu potrebne za društvenu egzistenciju. Dok njegovo pojavljivanje kao prodavca zavisi od radnog vremena koje njegova roba iziskuje za svoju proizvodnju, njegovo pojavljivanje kao kupca uslovljeno je stalnim obnavljanjem životnih potreba. Da bi mogao kupiti a da ne proda, on mora da je prodao a da nije kupio. U stvari, promet R—N—R je procesno jedinstvo prodaje i kupovine samo ukoliko je istovremeno stalni proces njihovog odvajanja. Da bi novac kao moneta mogao stalno da teče, moneta mora stalno da se taloži u novac. Stalni opticaj monete uslovljen je njenim stalnim zastajanjem u većim ili manjim količinama u obliku rezervnih fondova monetne koji svestrano unutar prometa i nastaju i taj promet uslovjavaju, a čije se obrazovanje, raspodjela, iščezavanje i ponovno obrazovanje stalno mijenja, čije postojanje neprestano nestaje, čije nestajanje neprestano postoji. Adam Smit je ovo neprestano pretvaranje monete u novac i novca u monetu izrazio riječima da svaki imalac robe, pored posebne robe koju prodaje, uvijek mora da drži u zalihi izvjesnu sumu opšte robe kojom kupuje. Vidjeli smo da se u prometu R—N—R drugi član N—R razbija na niz kupovina koje se ne vrše odjednom, već sukcesivno u vremenu, tako da jedan dio N-a optiče kao moneta, dok drugi dio miruje kao novac. Novac je ovdje u stvari samo suspendirana moneta, i pojedini sastavni dijelovi monetne mase koja je u opticaju vazda se pojavljuju naizmjence čas u jednom, čas u drugom obliku. Stoga ovo prvo pretvaranje prometnog sredstva u novac predstavlja samo tehnički momenat samog novčanog optičaja.⁸⁸

Prvi, prirodno nastali oblik bogatstva je oblik obilja ili suviška, onaj dio proizvoda koji nije neposredno potreban kao upotrebljiva vrijednost, ili pak posjedovanje takvih proizvoda čija se upotrebljiva vrijednost nalazi van kruga najnužnijih potreba. Prilikom razmatranja prelaza robe u novac vi-

⁸⁸ Boagilber naslućuje već u prvom imobilisanju *perpetuum mobile-a*, tj. u negiranju njegovog funkcionalnog postojanja kao prometnog sredstva, njegovo osamostaljenje prema robama. »Novac — veli on — treba da bude u stalnom kretanju, a to on može da bude samo ukoliko je pokretan; čim postane nepokretan, sve je propalo.« »Le détail de la France«, p. 231. On previda da je ovo mirovanje novca uslov njegovog kretanja. On u stvari hoće da se oblik vrijednosti robâ pojavljuje samo kao iščezavajući oblik njihove izmjene materije, ali da se nikad ne fiksira kao svrha samom sebi.

djeli smo da baš ovo obilje ili suvišak proizvoda na nerazvijenom stepenu proizvodnje obrazuje sferu robne razmjene. Suvišni proizvodi postaju razmjenljivi proizvodi ili robe. Adekvatni oblik postojanja ovog obilja je zlato i srebro, prvi oblik u kome se bogatstvo fiksira kao apstraktno društveno bogatstvo. Ne samo da se robe mogu čuvati u obliku zlata i/ili srebra, tj. u materijalu novca, nego su zlato i srebro bogatstvo u konzerviranom obliku. Svaka upotrebljena vrijednost kao takva služi time što se troši, tj. uništava. Međutim, upotrebljena vrijednost zlata kao novca jeste da bude nosilac razmjenske vrijednosti, da kao bezoblična sirovina bude materijalizacija opšteg radnog vremena. Kao bezobličan metal razmjenska vrijednost posjeduje neprolazan oblik. Zlato ili srebro imobilisano kao novac jeste *blago*. Kod naroda sa čisto metalnim prometom, kao, na primjer, kod starih naroda, obrazovanje blaga se ispoljava kao svestran proces od pojedinca pa do države koja čuva svoje državno blago. U drevnija vremena, u Aziji i Egiptu, ta blaga pod okriljem kraljeva i sveštenika pojavljuju se više kao svjedoci njihove moći. U Grčkoj i Rimu obrazovanje državnog blaga kao stalno obezbijedenog i stalno upotrebljivog oblika suviška postaje politika. Brzo prenošenje takvih blaga iz zemlje u zemlju od strane osvajača i njihovo djelimično naglo izlivanje u promet predstavljaju specifičnost antičke ekonomije.

Kao *opredmećeno radno vrijeme* zlato jemči za svoju sopstvenu veličinu vrijednosti, a pošto je ono materijalizacija *opšteg radnog vremena*, prometni proces jemči mu za njegovo stalno djelovanje kao razmjenske vrijednosti. Samom činjenicom što imalac robe može robu da zadrži u njenom obliku razmjenske vrijednosti, ili samu razmjensku vrijednost kao robu, razmjena robâ u cilju da se one ponovo dobiju u pretvorenom obliku zlata postaje motiv samog prometa. Metamorfoza robe R—N vrši se radi njene metamorfoze, kako bi se ona iz posebnog prirodnog bogatstva pretvorila u opšte društveno bogatstvo. Umjesto izmjene materije, izmjena oblika postaje sama sebi svrha. Iz pukog oblika razmjenska vrijednost se preobraća u sadržinu kretanja. Kao bogatstvo, kao roba, roba se održava samo ukoliko se održava u sferi prometa, a u ovom tečnom stanju ona se održava samo utolikom ukoliko se očekava u obliku srebra i zlata. Ona ostaje u tom toku kao kristal prometnog procesa. Ali zlato i srebro se sami fiksiraju kao novac samo utolikom ukolikom nisu prometna sredstva. Kao *ne-prometna sredstva* oni postaju novac. Izvlačenje robe iz prometa u obliku zlata je, dakle, jedino sredstvo da se ona stalno drži u prometu.

Imalac robe može od prometa da dobije kao novac samo ono što mu daje kao robu. Stalno prodavanje, neprestano bacanje robâ u promet je stoga prvi uslov obrazovanja blaga sa gledišta robnog prometa. S druge strane, novac stalno ne staje kao prometno sredstvo u samom procesu prometa, ostvarujući se neprestano u upotrebnim vrijednostima i rastvarajući se u prolazna uživanja. On se, dakle, mora istrgnuti iz vrtloga prometa ili se roba mora zadržati u svojoj prvoj metamorfozi tako što će se spriječiti da izvrši svoju funkciju kao kupovno sredstvo. Imalac robe koji je sada postao zgrtač blaga mora što više da prodaje, a što manje da kupuje, kao što je još stari Katon učio: patrem familias vendace, non emacem esse [otac porodice mora da prodaje, ne da kupuje]. Kao što je radinost pozitivan, tako je štedljivost negativan uslov obrazovanja blaga. Što se manje ekvivalent robe izvlači iz prometa u posebnim robama ili upotrebnim vrijednostima, to se više iz njega izvlači u obliku novca ili razmjenske vrijednosti.⁸⁹ Prisvajanje bogatstva u njegovom čistom obliku uslovjava, dakle, odricanje od bogatstva u njegovoj materijalnoj stvarnosti. Zivi podstrek za stvaranje blaga je, stoga, škrtost, kojoj nije potrebna roba kao upotrebljena vrijednost, već razmjenska vrijednost kao roba. Da bi se steklo obilje u njegovom opštem obliku, moraju se posebne potrebe tretirati kao luksuz i eksces. Tako su godine 1593. koratori podnjeli Filipu II predstavku u kojoj se, pored ostalog, kaže: »Kortesi Valjadolida od 1586. godine zamolili su Vaše Veličanstvo da ubuduće u kraljevinu ne dozvoli uvoz svijeća, staklene robe, nakita, noževa i sličnih stvari. Naime, ove za ljudski život tako nekorisne stvari dolaze iz inostranstva da bi se ovdje razmjenjivale za zlato, kao da su španci *Indijanci*. Zgrtač blaga prezire zemaljska, vremenska i prolazna uživanja" da bi težio za vječnim blagom koje ne izjedaju ni moljci ni rđa, koje je potpuno nebesko i potpuno zemaljsko. »Opšti daleki uzrok oskudice u zlatu, veli Miselden u navedenom spisu, jeste velika preteranost ove kraljevine u trošenju roba branih zemalja koje se za nas umjesto kao commodities (korisne robe), pokazuju kao discommodities (suvišne trice), pošto nam oduzimaju isto toliko blaga koliko bi se inače uvozilo umjesto ovih igračaka (toys). Mi kod kuće trošimo suviše n?nogo vina iz Španije, Francuske, sa Rajne, iz Levanta; rozine iz Španije, suvo grožđe iz Levanta, batist i kambrik iz Enoa, svilu iz Italije, šećer i duvan iz Zapadne Indije, začine iz Istočne Indije: sve to za nas nije nikakva *absolutna potreba*.

⁸⁹ »Što zaliha robe više raste, to se više smanjuje ona koja postoji kao blago (in treasure).« (E. Misselden, 1. c., p. 23.)

ba, a ipak se te stvari kupuju zvečećim zlatom.⁹⁰ U obliku zlata i srebra bogatstvo je neprolazno ne samo zato što razmjenjska vrijednost postoji u neuništivom metalu, već naročito zato što se sprečava da zlato i srebro kao prometna sredstva postanu samo prolazni novčani oblik robe. Tako se prolazna sadržina žrtvuje neprolaznom obliku. »Ako se putem poreza novac oduzme onome ko ga pojede i popije i dade onome ko ga upotrijebi za poboljšanje zemljišta, ribolov, rudarstvo, manufakturu ili čak kupovinu odijela, uvijek postoji korist za zajednicu, jer čak ni odijela nisu tako prolazna kao hrana i piće. Ako se upotrijebi za kupovinu pokućstva, korist je utoliko veća, a ako za gradnju kuća – još veća itd., a najveća je ako se u zemlju unosi zlato i srebro, jer ove stvari ne samo što nisu prolazne već se u svim vremenima i na svim mjestima cijene kao bogatstvo; sve ostalo je bogatstvo samo pro hic et nunc [za ovđje i za sada].⁹¹ Izvlačenje novca iz struje prometa i spašavanje od društvene izmjene materije dolazi i na spoljašnji način do izražaja u *zakopavanju*, taka da se društveno bogatstvo kao podzemno neprolazno blago dovodi u potpuno tajni privatan odnos prema vlasniku robâ. Doktor Bernije, koji je neko vrijeme boravio u Delhiju na dvoru Aurengzeba, priča kako trgovci svoj novac potajno zakopavaju duboko u zemlju, a naročito nemuslimanski pagani, u čijim se rukama nalazi skoro sva trgovina i sav novac, »op-sjednuti vjerovanjem da će im zlato i srebro koje za života skriju služiti poslije smrti na drugom svijetu«.⁹² Uostalom, zgrtač blaga je, ukoliko je njegov asketizam spojen sa aktivnom radinošću, po religiji u suštini protestant, i još više – puritanac. »Ne može se poreći da je kupovanje i prodavanje potrebna stvar koje se ne možemo lišiti, a koja se hrišćanski može upotrijebiti naročito u stvarima koje služe za nuždu i čast, jer tako su i patrijarsi prodavali i kupovali stoku, vunu, žito, maslac, mlijeko i ostala dobra. To su darovi boga, koji ih daje iz zemlje i dijeli ljudima. Ali trgovina, koja vrši kupovine u inostranstvu i koja dobavlja iz Kalkute i Indije i sličnih zemalja robu kao što su skupocjena svila, predmeti od zlata i začini, koja služi samo za raskoš, a ni za kakvu korist, koja isisava novac i zemlji i ljudima, ne bi se smjela dozvoliti ukoliko bi kod nas bilo vlasti i zakona. Ali o tome neću. sada da pišem, jer smatram da će na kraju krajeva, kad više

⁹⁰ L. c, p. 11–13 passim.

⁹¹ Petty, »Political Arithmetric«, 1. c, p. 196.

⁹² François Bernier, »Voyages contenant la description des états du »Grand Mogoul«. Pariško izdanje 1830, t. I, conf. p. 312–14.

ne budemo imali novca, ova trgovina sama od sebe prestati, kao i kinđurenje i žderanje: jer nikakvo pisanje i učenje neće pomoći dok nas na to ne prisile nužda i siromaštvo.⁹³

U vremenima kad u društvenoj izmjeni materije dolazi do potresa pojavljuje se čak i u razvijenom buržoaskom društву zakopavanje novca kao blaga. Društvena veza u svom kompaktnom obliku – za imaoča roba ova veza se sastoji u robi, a adekvatno postojanje robe je novac – spašava sc od društvenog kretanja. Društveni nervus rerum [nerv stvari] zakopava se pored tijela čiji je nerv.

Blago bi bilo samo beskoristan metal, njegova novčana duša bi ga napustila i ono bi ostalo kao izgorjeli pepeo prometa, kao njegov caput mortuum [mrтvi ostaci] kad i dalje ne bi stalno težilo ka prometu. Novac ili osamostaljena razmjenjska vrijednost je po svom kvalitetu postojanje apstrakt-nog bogatstva, ali, s druge strane, svaka data suma novca je kvantitativno ograničena veličina vrijednosti. Kvantitativna

⁹³ Dr. Martin Luther, »Biicher vom Kaufhandel und Wucher«, 1524. Na istom mjestu Luter kaže: »Nas Nijemce je bog osudio da naše zlato i srebro moramo davati stranim zemljama, da cio svijet bogatimo, a sami da ostajemo prosjaci. Engleska bi imala manje zlata ako bi joj Njemačka ostavila njeno sukno, a i portugalski kralj takođe bi ga imao manje ako bismo mu ostavili njegove začine. Izračunaj koliko novca iz njemačke zemlje izbaciti sajam u Frankfurtu bez potrebe i razloga: tada ćeš se čuditi kako se desilo da je u njemačkoj zemlji ostala i jedna para. Frankfurt je srebrni i zlatni otvor kroz koji iz njemačke zemlje otice sve što teče i raste, što se kod nas kuje i prekiva u monetu: da je otvor zatvoren, sad se ne bi slušalo kukanje da su svuda samo dugovi i da nema novaca, da su sve oblasti i gradovi ispljačkani od zelenasa. Ali neka, ići će i takо: mi Nijemci moramo ostati Nijemci! Mi nećemo prestati, mi moramo tako.«

Misetden u gorepomenuta spisu želi da zlato i srebro zadrži bar u krugu hrišćanskih zemalja: »Novac se smanjuje trgovinom sa nehrisćanskim zemljama: Turskom, Persijom i Istočnom Indijom. Ova trgovina vodi se većim dijelom gotovim novcem, ipak sasvim drukčije nego trgovina između samih hrišćanskih zemalja. Jer, iako se trgovina između hrišćanskih zemalja vodi gotovim novcem, ipak novac stalno ostaje u granicama hrišćanskog svijeta. Tu u stvari postoji strujanje i protivstrujanje, plima i oseka novca u trgovini koja se vodi u granicama hrišćanskog svijeta, jer ga ponekad ima više u jednom, a manje u drugom dijelu, prema tome da li u jednoj zemlji vlada oskudica, a u drugoj izobilje; novac dolazi, odlazi i vrti se u krugu hrišćanskih zemalja, ali uvijek ostaje u svojim granicama. Međutim, novac koji kroz trgovinu izlazi iz granica hrišćanskog svijeta u gorepomenute zemlje zauvjek je izdat i više nikad se ne vraća.«

granica razmijenske vrijednosti protivrječi njenoj kvalitativnoj opštosti, i zgrtač blaga osjeća tu granicu kao barijeru koja se u stvari istovremeno pretvara u kvalitativnu barijeru ili čini blago samo ograničenim predstavnikom materijalnog bogatstva. Novac kao opšti ekvivalent predstavlja se, kao što smo vidjeli, neposredno u jednačini u kojoj sám sačinjava jednu stranu, dok drugu stranu sačinjava beskonačan niz roba. Od veličine razmijenske vrijednosti zavisi u kojoj mjeri se novac približno realizuje kao takav beskonačni niz, tj. odgovara svom pojmu razmijenske vrijednosti. Kretanje razmijenske vrijednosti kao razmijenske vrijednosti, kao automata, može uopšte da se sastoji samo u izlaženju van svoje kvantitativne granice. Ali prekoračenjem jedne kvantitativne granice blaga stvara se nova barijera, koja se opet mora savladati. Kao barijera se ne pojavljuje određena granica blaga, već svaka njegova granica. Zgrtanje blaga, dakle, nema nikakve imanentne granice, nikakvu mjeru u sebi, već je to beskrajan proces koji u svakom svom rezultatu nalazi motiv svog početka. Ako se blago povećava samo ukoliko se čuva, ono se, međutim, i čuva samo ukoliko se povećava.

Novac nije samo jedan od predmeta žudnje za bogaćenjem, već je baš taj njen predmet. Ta je žudnja u suštini auri sacra famés [prokleta glad za zlatom], žudnja za bogaćenjem, za razliku od žudnje za posebnim prirodnim bogatstvom ili upotrebnim vrijednostima kao što su haljine, nakit, stada itd., moguća je čim se opšte bogatstvo kao takvo individualizuje u nekoj posebnoj stvari i stoga može da čuva kao pojedinačna roba. Novac se, dakle, pojavljuje isto toliko kao predmet koliko i kao izvor žudnje za bogaćenjem.⁹⁴ Ovo se, u stvari, zasniva na tome što razmijenska vrijednost kao takva, a time i njen povećanje, postaje svrha. Škrrost čuva blago tako što novcu ne dozvoljava da postane prometno sredstvo, ali požuda za zlatom održava njegovu novčanu dušu, njegovo stalno stremljenje prometu.

Djelatnost kojom se blago stvara je, s jedne strane; izvlačenje novca iz prometa stalnim ponavljanjem prodaja, a/s druge strane, prosto zgrtanje, akumuliranje. I zaista, akumulacija bogatstva kao takvog vrši se samo u sferi prostog prometa, i to u obliku obrazovanja blaga, dok, kao što ćemo docnjije vidjeti, ostali takozvani oblici akumulacije važe za akumulaciju samo uslijed zloupotrebe tog pojma, samo uslijed sjećanja na prostu novčanu akumulaciju. Sve ostale robe

⁹⁴ »U novcu leži porijeklo škrrosti... postepeno se ovdje razgara jedna vrsta ludila koje više nije škrrost, već pohlepa za zlatom.« (*Plinius*, »Historia naturalis«, 1. XXXIII, c. 14.)

gomilaju se ili kao upotrebljene vrijednosti, i tada je način njihovog nagomilavanja određen posebnošću njihove upotrebljene vrijednosti. Nagomilavanje žita, na primjer, iziskuje naročite uređaje. Nagomilavanjem ovaca postajem pastir, nagomilavanje robova i zemljišta čini nužnim odnose gospodstva i potičenjenosti itd. Stvaranje zaliha posebnog bogatstva iziskuje posebne procese, različite od prostog akta samog nagomilavanja, i razvija posebne strane individualnosti. Ili se pak bogatstvo nagomilava u obliku robâ kao razmijenska vrijednost, i tada je nagomilavanje trgovčaka ili specifično ekonomski operacija. Njen subjekt postaje trgovac žitom, trgovac stokom itd. Zlato i srebro nisu novac uslijed bilo koje djelatnosti individue koja ih nagomilava, već kao kristali prometnog procesa koji se zbiva bez njegovog sadještva. On ne treba da radi drugo osim da ih odlaže i da gomila težinu na težinu, što predstavlja potpuno besadržajnu djelatnost koja bi, primijenjena na bilo koju drugu robu, tu robu lišavala vrijednosti.⁹⁵

Naš zgrtač blaga pojavljuje se kao mučenik razmijenske vrijednosti, sveti asket na vrhu metalnog stuba. Njemu je samo do bogatstva u njegovom društvenom obliku, i zato ga zakopavanjem sklanja od društva. On teži za robom u onom njenom obliku koji je uvijek sposoban za promet, i zato je izvlači iz prometa. On se oduševljava razmijenskom vrijednošću, i zato ne vrši razmjenu. Likvidni oblik bogatstva i njegova okamenotina, eliksir života i kamen mudraca ganjaju se alhimistički mahnito. U svojoj uobraženoj bezograničnoj pohlepi za uživanjem, on se odriče svih uživanja. Želeći da

⁹⁵ Horacije se, dakle, ništa ne razumije u filozofiju obrazovanja blaga kada kaže (»Satire«, knjiga II, satira III.):

Ako ko kupuje kitare da ih na gomilu slaže,
a naklonjen sviranju kitare nije i nijednoj Muzi,
dli kad neko, cipelar što nije, kalup i šilo
kupuje, a treći jedra, dok ploviti uopšte ne snuje. —
s pravom takvoga svi će ludim i bezumnim zvati.
Zar je različit od tih sabirač pak zlata i srebra,
koji baš ne zna skupljeno da upotrijebi blago,
jer je u strahu, ko da bi svetinju dirnuo tada?

Gospodin *Sinior* razumije stvar bolje: »Izgleda da je novac jedina stvar za kojom postoji opšta tražnja, i to zato što je novac apstraktno bogatstvo, i što ljudi kad ga posjeduju mogu da zadovolje sve svoje potrebe ma koje vrste one bile.« (»Principes fondamentaux de l'économie politique«, traduit par le comte Jean Arrivabene; Paris 1836, p. 221.) Ili: *Štorh*, »Budući da novac predstavlja sva ostala bogatstva, treba ga samo akumulisati da bi se mogle nabaviti sve vrste bogatstva koje postoje na svijetu.« (I. c. v. 2, p. 134.)

zadovolji sve društvene potrebe, on jedva zadovoljava prirodnu potrebu. Držeći se čvrsto bogatstva u njegovoj metalnoj tjelesnosti, on ga eterizuje do puke utvare. Ali nagomilavanje novca radi novca je u stvari varvarski oblik proizvodnje radi proizvodnje, tj. razvijanje proizvodnih snaga društvenog rada preko granica uobičajenih potreba. Što je robna proizvodnja nerazvijenija, to je važnije prvo osamostaljenje razmjenske vrijednosti kao novca, obrazovanje blaga, koje stoga igra veliku ulogu kod starih naroda, u Aziji do dana današnjeg, kao i kod savremenih seljačkih naroda kod kojih razmjenska vrijednost još nije zahvatila sve produkcione odnose. Specifičnu ekonomsku funkciju obrazovanja blaga u granicama samog metalnog prometa razmotrićemo odmah, ali prethodno ćemo pomenuti još jedan drugi oblik obrazovanja blaga.

Apstrahujući potpuno od njihovih estetskih osobina, srebrne i zlatne robe mogu se pretvoriti u novac ukoliko je materijal iz kojega se sastoji materijal novca, kao što se zlatan novac ili zlatne poluge mogu pretvoriti u te robe. Budući da su zlato i srebro materijal apstraktnog bogatstva, najveće demonstriranje bogatstva sastoji se u njihovoj upotrebi kao konkretnih upotrebnih vrijednosti, i ako imalac roba na izvjesnim stepenima proizvodnje skriva svoje blago, njega nešto goni da se svuda gdje se to može učiniti bez opasnosti prikazuje ostalim vlasnicima roba kao *rico hombre* (bogat čovjek). On pozlaćuje sebe i svoj dom.⁸⁶ U Aziji, a posebno u Indiji, gdje obrazovanje blaga nije, kao u buržoaskoj ekonomiji, podređena funkcija mehanizma cijelokupne proizvodnje, nego gdje se bogatstvo u tom obliku fiksira kao konačna svrha, zlatne i srebrne robe su u stvari samo estetski oblik blaga. U srednjovjekovnoj Engleskoj su se zlatne i srebrne robe smatrале po zakonu samo pukim oblikom blaga, pošto im se vrijednost dodatim grubim radom samo neznatno povećavala. Njihova je svrha bila da se ponovo bace u promet, i stoga je njihova finoća bila propisana na potpuno isti način kao za samu monetu. Porast upotrebe zlata i srebra kao luksuznih predmeta uporedo s porastom bogatstva je tako prosta stvar da je starima bila potpuno jasna,⁸⁷ dok su savremeni ekonomisti postavili pogrešno pravilo da upotreba sre-

⁸⁶ Koliko se inner man [unutrašnji čovjek] robnog individuma ne mijenja i kada se cvilizuje i postane kapitalista, dokazuje na primjer londonski predstavnik jedne kosmopolitske bankske kuće koji je kao prikladan porodični grb uokvirio i objesio banknotu od 100.000 f. st. Poenta je ovdje u tome što ta novčanica podsmješljivo i s visoka gleda na promet.

⁸⁷ Vidi mjesto iz Ksenofonta, citirano niže.

brnih i zlatnih roba ne raste srazmjerno s porastom bogatstva, već samo srazmjerno s opadanjem vrijednosti plemenitih metala. Stoga njihovi inače tačni podaci o upotretbi kalifornijskog i austfalijskog zlata pokazuju uvijek neki manjak,, pošto povećana potrošnja zlata kao sirovine nije u njihovoj glavi opravdana odgovarajućim padom njegove vrijednosti.. Zbog borbe američkih kolonija sa španijom i prekida rada u rudnicima zbog revolucija, godišnja prosječna proizvodnja, plemenitih metala smanjila se od 1810. do 1830. godine za više od polovine. Smanjenje monete koja se nalazila u prometu u Evropi iznosilo je 1829. godine, u poređenju sa 1809. godinom,, skoro Ve. Mada se, dakle, količina proizvodnje smanjila, a troškovi proizvodnje povećali, ukoliko su se uopšte izmjenili,, potrošnja plemenitih metala u obliku luksuznih predmeta, ipak je izvanredno porasta, u Engleskoj još za vrijeme rata, a na kontinentu poslije Pariškog mira. Ta potrošnja je rasla uporedo s povećanjem, opštem bogatstva.⁸⁸ Kao opšti zakon može se utvrditi da za vrijeme mira prevladava pretvaranje zlatnog i srebrnog novca u luksuzne predmete, dok, međutim, njihovo ponovno vraćanje u poluge ili u monetu pretežno nastupa samo u burnim prilikama.⁸⁹ Značenje odnosa zlatnog i srebrnog blaga koje postoji u obliku luksuzne robe prema plemenitom metalu koji služi kao novac može se vidjeti odatile što je taj odnos, prema Džejkopu, 1829. godine u Engleskoj bio 2:1, dok je u cijeloj Evropi i Americi bilo za V* više plemenitog metala u luksuznim predmetima nego u novcu.

Vidjeli smo da je novčani opticaj samo manifestacija metamorfoza robâ ili promjene oblika u kojoj se vrši društvena izmjena materije. S promjenom zbira cijena robâ u prometu ili obima njihovih istovremenih metamorfoza, s jedne strane, i s datom brzinom promjene njihovog oblika, s druge strane, morala se stoga ukupna količina zlata u prometu stalno povećavati ili smanjivati; to je moguće samo pod uslovom da ukupna količina novca koji se nalazi u nekoj zemlji neprestano bude u promjenljivom odnosu prema količini novca koji se nalazi u prometu. Ovaj se uslov ispunjava putem obrazovanja blaga. Padaju li cijene ili raste li brzina prometa, rezervoari blaga apsorbuju onaj dio novca koji se izdvojio iz prometa; rastu li cijene ili pada li brzina prometa, skrovišta

»* Jacob, I. c. v. II, ch. 25 i 26.

⁸⁹ »U vremenima velike uznemirenosti i nesigurnosti, nan> čito za vrijeme unutrašnjih potresa ili invazija, zlatni i srebrni predmeti pretvaraju se brzo u novac; u periodima mira i blagostanja, naprotiv, novac **ise** pretvara u posude od zlata i srebra i u nakit.« (I. c. v. II, p. 357.)

blaga se otvaraju i blago djelimično pritiče natrag u promet. Zamrzavanje cirkulišućeg novca-u blago i odlivanje blaga u promet je oscilatorno kretanje koje se stalno mijenja, pri čemu je prevlađivanje jednog ili drugog smjera isključivo određeno kolebanjima robnog prometa. Blaga se tako pojavljuju kao dovodni i odvodni kanali cirkulišućeg novca, tako da kao moneta uvijek cirkuliše samo ona količina novca koja je uslovljena neposrednim potrebama samog prometa. Ako se obim ukupnog prometa odjednom proširi i prevlađuje likvidno jedinstvo prodaje i kupovine, ali tako da ukupna suma cijena koje se imaju realizovati raste još brže nego brzina novčanog optičaja, skrovišta blaga se primjetno prazne; čim ukupno kretanje zastane u jačoj mjeri ili se stabilizuje razdvajanje prodaje i kupovine, prometno sredstvo se u upadljivim srazmjerama zamrzava u novcu, a rezervoari blaga punе se daleko iznad prosječnog nivoa. U zemljama sa čisto metalnim prometom ili na nerazvijenom stepenu proizvodnje blago je beskrajno rascjepkano i rasijano po cijeloj površini zemlje, dok je u razvijenim buržoaskim zemljama koncentrisano u rezervoarima banaka. Blago se ne smije brkati sa monetnom rezervom, jer je monetna rezerva sastavni dio ukupne količine novca koja se stalno nalazi u prometu, dok aktivan odnos blaga i prometnog sredstva pretpostavlja opadanje ili porast te ukupne količine. Kao što smo vidjeli, zlatne i srebrne robe predstavljaju i odvodni kanal plemenitih metala i latentni izvor priliva. U redovnim vremenima za ekonomiju »metalnog prometa važna je samo njihova prva funkcija.¹⁰⁰

100 *jj_a o v o m* mjestu Ksenofont razvija novac u njegovoj specifičnoj određenosti oblika kao novca i blaga: »Od svih poslova leoje poznajemo ovo je jedini koji ne izaziva zavist kod ostalih koji se njime bave... Jer što je rudnik srebra bogatiji i što se iz njega vadi više srebra, utoliko on privlači više ljudi. Ako je za domaćinstvo nabavljeno dovoljno posuda, rijetko će se još više Tcupovati; naprotiv, srebra niko ne posjeduje toliko da ne bi želio da ga ima još više, i ako je neko njime pretrpan, on višak zakopava i tome se ne veseli ništa manje nego kad bi ga upotrebljavao. Kad gradovi cvjetaju, tada je građanima srebro naročito potrebno. Jer ljudi žele da kupe, pored lijepog oružja, i dobre konje, raskošne kuće i pokućstvo, a žene žele svakovrsne haljine i zlatan nakit. A kad su gradovi u nevolji zbog rđave žetve ili rata, tada je novac potreban za kupovinu hrane zbog neplodnosti zemljišta ili za vrbovanje pomoćne vojske.« (*Xen.*, »De vestigalibus«, »c. IV.) Aristotel u »Republici« (c. I, 1, 1) razvija ova kretanja cirkulacije R—N—R i N—R—N u njihovoj suprotnosti pod imenom »ekonomika« i »hrematistika«. Grčki tragičari, a naročito Euripid, suprotstavljaju ova dva oblika kao *«SIKO*

(pravda)

i *«épSoS*

b) Platežno sredstvo

Dva oblika u kojima se novac dosad razlikovalo od prometnog sredstva bili su oblik *suspendovane monete* i oblik *blaga*. Prvi oblik je u prolaznom pretvaranju monete u novac odražavao okolnost da se drugi član R—N—R, kupovina. N—R, unutar određene prometne sfere mora rascjepkati u niz sukcesivnih kupovina. Međutim, obrazovanje blaga zasnivalo se prosto na izolaciji akta R—N koji nije prešao u N—R, ono je bilo samo samostalan razvoj prve metamorfoze robe, novac razvijen kao otuđeno postojanje svih roba u suprotnosti prema prometnom sredstvu kao postojanju robe u njenom vazdu otudivom obliku. Monetna rezerva i blago bili su novac samo kao ne-prometno sredstvo, a ne-prometno sredstvo samo zato što nisu bili u prometu. U odredbi u kojoj sada posmatramo novac, on cirkuliše ili stupa u promet, ali ne u funkciji prometnog sredstva. Kao prometno sredstvo novac je uvijek bio kupovno sredstvo, a sada dejstvuje kao ne-kupovno sredstvo.

Čim se novac putem obrazovanja blaga razvio kao postojanje apstraktнog društvenog bogatstva i materijalni predstavnik materijalnog bogatstva, on u ovoj svojoj određenosti kao novac dobija specifične funkcije u okviru prometnog procesa. Ako novac cirkuliše kao puko prometno sredstvo i stoga kao kupovno sredstvo, pretpostavlja se da se roba i novac istovremeno sučeljavaju, da, dakle, ista veličina vrijednosti postoji dvostruku, na jednom polu kao roba u ruci prodavaca, a na drugom polu kao novac u ruci kupca. Ova istovremena egzistencija obaju ekvivalenta na suprotnim polovima i njihova istovremena promjena mjeseta ili njihovo uzajamno otuđivanje pretpostavlja sa svoje strane da se prodavač i kupac međusobno odnose samo kao imaoce ekvivalenta koji tu postoje. Međutim, proces metamorfoze robe, koji stvara razne određenosti oblika novca, metamorfozira i imaoce robe, odnosno mijenja društvene karaktere u kojima se oni jedan drugome pojavljuju. U procesu metamorfoze robe čuvar robe isto toliko puta mijenja kožu koliko puta roba mijenja mjesto, odnosno koliko puta novac izbjiga u novim oblicima. Tako su imaoce robe prvobitno stajali jedan prema drugome samo kao imaoce robe, potom je jedan postao prodavač, a drugi kupac, onda svaki od njih naizmjenično kupac i prodavač, onda su postali zgrtači blaga i konačno bogati ljudi. Na taj način, imaoce robe ne izlaze iz prometnog procesa onakvi kakvi su u njega ušli. U stvari, razne određenosti oblika koje novac dobija u prometnom procesu* samo su kristalizovana promjena oblika samih robâ koja je, svoje strane, samo

predmetni izraz promjeni podložnih društvenih odnosa u kojima imaoči roba vrše svoju izmjenu materije. U prometnom procesu nastaju novi prometni odnosi, a imaoči roba, kao nosioci ovih izmijenjenih odnosa, dobijaju nove ekonomski karaktere. Kao što se u granicama unutrašnjeg prometa novac idealizuje i puki papir, kao reprezentant zlata, vrši funkciju novca, tako isti proces daje kupcu ili prodavcu, koji kao puki predstavnik novca ili robe ulazi u taj proces, tj. predstavlja budući novac ili buduću robu, djelotvornost stvarnog prodavca ili kupca.

Sve određenosti oblika u koje se razvija zlato kao novac samo su razvijanje odredaba sadržanih u metamorfozi roba, ali koje se u prostom optičaju novca, u pojavi novca kao monetarne ili u kretanju R—N—R kao procesnog jedinstva nisu izdvojile u samostalnu formu ili koje su se, kao, na primjer, prekidanje metamorfoze robe, pojavile samo kao puke mogućnosti. Vidjeli smo da se u procesu R—N roba kao stvarna-upotrebnica i mislena razmjenska vrijednost odnosila prema novcu kao stvarno razmjenskoj, a samo mislenoj upotreboj vrijednosti. Time što je prodavač otudio robu kao upotrebnu vrijednost, on je *realizovao* njenu sopstvenu razmjensku vrijednost i upotrebnu vrijednost novca. Obrnuto, time što je Tcupac otudio novac kao razmjensku vrijednost, on je realizovao njegovu upotrebnu vrijednost i cijenu robe. Prema tome, nastupila je promjena mjesta robe i novca. Živi proces ove dvostrano polarne suprotnosti sad se opet cijepa u svom ostvarivanju. Prodavač otuduje robu stvarno, a njenu cijenu xi prvi mah realizuje opet samo misleno. On ju je prodao po njenoj cijeni koja se, međutim, realizuje tek u jednom docnije utvrđenom vremenu. Kupac kupuje kao predstavnik budućeg novca, dok prodavač prodaje kao vlasnik sadašnje robe. Na strani prodavca roba se kao upotrebnica vrijednost stvarno otuduje a da ne biva kao cijena stvarno realizovana; na strani kupca novac se stvarno realizuje u upotreboj vrijednosti robe a da ne biva stvarno otuđen kao razmjenska vrijednost. Ovdje sam kupac simbolički predstavlja novac; njega ne predstavlja, kao ranije, znak vrijednosti. Ali kao što je ranije opšta simbolika znaka vrijednosti izazvala garanciju i prinudni tečaj od strane države, sada lična simbolika kupca izaziva među imaočima roba privatne ugovore čije se ispunjenje može postići zakonskim putem.

Obrnuto, u procesu N—R može se novac kao stvarno kupovno sredstvo otuđiti, i na taj način cijena robe realizovati prije realizovanja upotrebe vrijednosti novca ili otuđenja robe. To se, na primjer, dešava u svakidašnjem obliku pla-

danja unaprijed. Ili u obliku u kome engleska vlada kupuje opijum od seljaka u Indiji, ili u obliku u kome strani trgovci nastanjeni u Rusiji jednim velikim dijelom kupuju ruske poljoprivredne proizvode. Međutim, novac tako djeluje samo u već poznatom obliku kupovnog sredstva i, prema tome, ne dobija nikakvu novu određenost oblika.¹⁰¹ Stoga se kod ovog posljednjeg slučaja nećemo zadržavati, ali u vezi s promijenjenim oblikom u kome se ovdje pojavljuju oba procesa, N—R i R—N, primjećujemo da čisto zamišljena razlika kupovine i prodaje, kakva se neposredno pojavljuje u prometu, postaje sada stvarna razlika uslijed toga što u jednom obliku postoji samo roba, a u drugom samo novac, a u oba oblika samo ona krajnja tačka od koje potiče inicijativa. Za oba oblika je zajedničko i to da u oba jedan od ekvivalenta postoji samo u zajedničkoj volji kupca i prodavca, volji koja vezuje obojicu i koja dobija određene zakonske oblike.

Prodavač i kupac postaju povjerilac i dužnik. Dok je imalač robe kao čuvar blaga ranije igrao komičnu ulogu, on sada postaje strašan uslijed toga što shvata ne sebe samoga, nego svog bližnjega kao postojanje određene sume novca i što ne čini sebe nego njega mučenikom razmjenske vrijednosti. Od vjernika postaje povjerilac, iz religije upada u iurisprudenciju.

»I stay here on my bond!«

[»Ostajem pri obveznicu!«]

Dakle, u promijenjenom obliku R—N u kome roba postoji a novac je samo predstavljen, novac funkcioniše, prvo, kao mjera vrijednosti. Razmjenska vrijednost robe cijeni se u novcu kao svojoj mjeri, ali kao ugovorno izmjerena razmjenska vrijednost cijena postoji ne samo u glavi prodavca već istovremeno kao mjera obaveze kupca. Drugo, novac ovde funkcioniše kao kupovno sredstvo, mada pred sobom baca samo sjenku svog budućeg postojanja. On, naime, izvlači robu sa njenog mjesta, iz ruku prodavca u ruke kupca. Kada dođe rok za ispunjenje ugovora, tada novac stupa u promet, jer mijenja mjesto i iz ruku bivšeg kupca prelazi u ruke bivšeg prodavca. Ali on ne stupa u promet kao prometno sredstvo ili kao kupovno sredstvo. Kao takvo funkcioniše je prije nego što je bio tu, a pojavljuje se pošto je prestao da funkcioniše kao takvo. Naprotiv, on stupa u promet kao jedini adekvatan ekvivalent za robu, kao apsolutno postojanje razmjenske vrijednosti, kao posljednja riječ procesa razmjene,

¹⁰¹ Kapital se predujmljuje, naravno, i u obliku novca, i predujmljem novac može biti predujmljeni kapital, ali ovo gledište ne spada u horizont prostog prometa.

ukratko kao novac, i to kao novac u određenoj funkciji *opšteg platežnog sredstva*. U toj funkciji platežnog sredstva novac se pojavljuje kao absolutna roba, ali unutar samog prometa, a ne kao blago izvan njega. Razlika između kupovnog i platežnog sredstva ispoljava se veoma neugodno u periodima trgovinskih kriza.^{101*}

Prvobitno se u prometu pretvaranje proizvoda u novac pojavljuje samo kao individualna nužnost za imaoča robe ukoliko njegov proizvod nije upotrebljena vrijednost za njega, već ima to da postane tek svojim otuđenjem. Ali da bi o ugovorenom roku platilo, imalac robe mora da je prethodno prodao robu. Otud se prodaja, potpuno nezavisno od njegovih, individualnih potreba, kretanjem prometnog procesa pretvorila za njega u društvenu nužnost. Kao bivši kupac neke robe, on prinudno postaje prodavač neke druge robe ne da bi došao do novca kao kupovnog, već kao platežnog sredstva, kao absolutnog oblika razmjenske vrijednosti. Pretvaranje robe u novac kao završni akt, ili prva metamorfoza robe kao svrha samoj sebi, što je kod obrazovanja blaga izgledalo kao čef imaoča robe, postalo je sada ekonomski funkcija. Motiv i sadržina prodaje radi plaćanja jeste sadržina prometnog procesa koja proistiće iz oblika samog prometnog procesa.

U ovom obliku prodaje robe mijenja svoje mjesto, cirkuliše, dok svoju prvu metamorfozu, svoje pretvaranje u novac odlaže. Nasuprot tome, vrši se na strani kupca druga metamorfoza, tj. novac se pretvara natrag u robu prije izvršenja prve metamorfoze, tj. prije pretvaranja robe u novac. Ovdje se, dakle, prva metamorfoza vremenski pojavljuje poslije druge. I na taj način novac, oblik robe u njenoj prvoj metamorfozi, dobija novu određenost oblika. Novac ili samostalni razvoj razmjenske vrijednosti nije više posredujući oblik robog prometa, već njen završni rezultat.

Nije potrebno potanko dokazivati da ovakve *terminske: prodaje*, kod kojih oba pola prodaje postoje odvojeno u vremenu, prirodno proističu iz robnog prometa. Prije svega, razvoj prometa dovodi do toga da se isti imaoči robe stalno pojavljuju jedan u odnosu na drugog kao prodavci i kupci. Ovakva ponavljanja pojave ne ostaje samo slučajna, nega se, na primjer, roba poručuje za neki budući rok, kada se ima isporučiti i platiti. U ovom slučaju je prodaja mislena, tj. ona je ovdje pravno izvršena bez tjelesnog pojavljivanja robe i novca. Oba oblika novca, kao prometnog i kao platežnog sredstva,

«» Razlika između kupovnog i platežnog sredstva naglašena kod Lutera. [Marksova bilješka u njegovom ličnom primjerku »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.]

stva, ovdje još koïncidiraju jer, s jedne strane, roba i novac istovremeno mijenjaju mjesto, a, s druge strane, novac ne kupuje robu, već realizuje cijenu ranije prodate robe. Dalje, priroda čitavog niza upotrebnih vrijednosti dovodi do toga da se one stvarno otuđuju ne faktičnom isporukom robe, već samo njenim ustupanjem na određeno vrijeme. Na primjer, ako se upotreba kuće prodaje na mjesec dana, upotrebljena vrijednost kuće isporučena je tek po isteku mjeseca, mada kuća prelazi iz ruke u ruku u početku mjeseca. Budući da faktično ustupanje upotrebljene vrijednosti i njeno stvarno otuđenje ovdje vremenski ne koïncidiraju, realizacija njene cijene takođe se događa docnije nego njena promjena mesta. Najzad, razlika u vremenskom trajanju i vremenskom periodu proizvodnje raznih roba uzrok je što se jedan pojavljuje kao prodavač, dok se drugi još ne može pojaviti kao kupac; prema tome, pri češćem ponavljanju kupovine i prodaje između istih imalaca robe oba momenta prodaje, u skladu sa uslovima proizvodnje njihovih roba, vremenski ne koïncidiraju. Na taj način, između imalaca robe nastaje odnos povjerioca i dužnika koji predstavlja, doduše, prirodnu podlogu kreditnog sistema, ali se može potpuno razviti prije postojanja ovog posljednjeg. Međutim, jasno je da će se uporedo sa razvojem kredita, dakle buržoaske proizvodnje uopšte, funkcija novca kao platežnog sredstva proširiti za račun njegove funkcije kao kupovnog sredstva i još više kao elementa obrazovanja blaga. U Engleskoj je, na primjer, novac kao moneta sveden skoro isključivo na sferu trgovine na malo i sitne trgovine između proizvođača i potrošača, dok kao platežno sredstvo prevladuje u sferi velikih trgovinskih transakcija.¹⁰²

¹⁰² I pored svoje manje doktrinarnog definisanja, g. Makleod toliko ne poznaje elementarne ekonomske odnose da pokušava izvesti novac iz njegovog najrazvijenijeg oblika, oblika platežnog sredstva. Između ostalog on kaže: pošto ljudima nisu uviđek istovremeno potrebne njihove uzajamne usluge, a ni u, istom obimu vrijednosti, »ostaje izvjesna razlika ili izvjesna količina usluge plativa od strane jednog lica drugome — dug«. Ovlašćeniku po ovom dugu potrebne su usluge nekog trećeg lica kome njegove nisu neposredno potrebne, i on »prenosi na to treće lice dug koji ono prvo ima prema njemu. Obveznica ide tako iz ruke u ruku, — to i jeste cirkulacija. Ako neko stekne pravo po dugovnom odnosu izraženom u metalnom novcu, on može raspolagati ne samo uslugama prvobitnog dužnika već i uslugama svih članova radne zajednice«. (Macleod: »Theory and Practice of Banking etc«, London 1855, v. I, ch. 1.)

Kao opšte platežno sredstvo, novac postaje *opšta roba* ugovora — u prvi mah samo unutar robnog prometa.¹⁰³ Međutim, njegovim razvojem u toj funkciji svi ostali oblici plaćanja pretvaraju se postepeno u novčano plaćanje. Stepen u kome je novac razvijen kao isključivo platežno sredstvo pokazuje stepen u kome je razmjenska vrijednost ovladala proizvodnjom u njenoj dubini i širini.¹⁰⁴

Masa novca koji optiče kao platežno sredstvo određena je prije svega iznosom plaćanja, tj. sumom cijena otuđenih roba, a ne roba koje se imaju otuđiti, kao kod prostog novčanog opticaja. Ali tako određeni iznos modifikuje se dvostruko: prvo, brzinom kojom isti komad novca ponavlja istu funkciju ili kojom se masa plaćanja predstavlja kao procesni lanac plaćanja. A plaća B-u, poslije čega B plaća C-u, i tako dalje. Brzina kojom isti komad novca ponavlja svoju funkciju platežnog sredstva zavisi, s jedne strane, od veriženja dužiščko-povjerilačkih odnosa između imalaca roba, tako da je isti imalac robe povjerilac prema jednom, dužnik prema drugom licu itd., s druge strane, od dužine vremena koja odvaja razne termine plaćanja. Óvaj lanac plaćanja ili naknadnih prvih metamorfoza roba kvalitativno je različit od lanca metamorfoza koji se predstavlja u opticaju novca kao prometnog sredstva. Taj drugi lanac ne samo što se pojavljuje u vremenskoj sukcesiji, nego u njoj tek nastaje. Roba postaje novac, zatim ponovo roba, i tako osposobljava drugu robu da postane novac itd., ili, prodavač postaje kupac, uslijed čega drugi imalac robe postaje prodavač. Ova veza nastaje slučajno u samom procesu robne razmjene. Ali što sè novac koji A plaća

¹⁰³ *Bejli*, 1, c, p. 3, kaže: »No[^]ac je opšti predmet ugovora, ili onaj predmet u kome je zaključena većina ugovora *o svojini koji imaju da se ispune u neko kasnije vrijeme.«

¹⁰⁴ *Senior*, 1, c, p. 221, kaže: »Pošto se vrijednost svake stvari mijenja u određenom periodu vremena, to se kao platežno sredstvo uzima artikal čija se vrijednost najmanje mijenja, koji najduže zadržava datu prosječnu kupovnu sposobnost. Na taj način novac postaje izraz ili prestavnik vrijednosti.« Obrnuto. Baš zato što su zlato, srebro itd. postali novac, tj. postojanje osamostaljene razmjenske vrijednosti, oni postaju opšte platežno sredstvo. Upravo onda kad se pojavljuje interes za stabilnost veličine vrijednosti novca koji pominje g. Senior, tj. u periodima kad se novac silom prilično široko upotrebljava kao opšte platežno sredstvo, otkriva se i kolebanje njegove veličine vrijednosti. Takav jedan period bila je u Engleskoj Elizabetina epoha, i u to vrijeme su lord Berli i sir Tomas Smit, s obzirom na očiglednu depresiju plemenitih metala, progurali parlamentarni zakon koji obavezuje univerzitete u Oksfordu i Kermbridžu da, trećinu svoje zemljische rente rezervišu sebi u pšenici i sladu od ječma.

B-u od B-a dalje isplaćuje C-u, a od C-a D-u itd., i to u vremenskim intervalima koji brzo slijede jedni za drugim — u ovoj spoljašnjoj vezi samo se ispoljava već gotova društvena veza. Isti novac ne optiče kroz razne ruke zato što se pojavljuje kao platežno sredstvo, već optiče kao platežno sredstvo zato što su razne ruke već udarile jedna drugu po dlanu. Brzina kojom novac optiče kao platežno sredstvo pokazuje, dakle, mnogo dublje uvlačenje pojedinaca u prometni proces nego brzina kojom novac optiče kao moneta ili kao kupovno sredstvo.

Suma cijena istovremenih i stoga prostorno uporednih kupovina i prodaja[^] obrazuje granicu nadomještanja monetne mase brzinom opticaja. Ova granica otpada za novac koji funkcioniše kao platežno sredstvo. Ako se plaćanja koja se imaju istovremeno izvršiti koncentrišu na jednom mjestu, što se prije svega prirodno dešava samo na velikim sabirnim tačkama robnog prometa, onda se plaćanja kao negativne i pozitivne veličine međusobno izjednačuju, pošto A ima da plati B-u, istovremeno od C-a da izvrši naplatu itd. Suma novca koja je potrebna kao platežno sredstvo neće stoga biti određena sumom plaćanja koja se imaju realizovati istovremeno, nego većom ili manjom njihovom koncentracijom i visinom salda koji preostaje poslije njihovog međusobnog potiranja kao negativnih i pozitivnih veličina. Radi ovih izjednačenja nastaju specijalne ustanove, a da se uopšte ne razvije kredit, kao, na primjer, u starom Rimu. Ali razmatranje ovih ustanova ne spada ovamo, kao ni razmatranje opštih termina plaćanja koji se svuda fiksiraju u određenim društvenim krugovima. Ovdje treba samo još napomenuti da je specifični uticaj koji ovi termini vrše na periodična kolebanja količine novca u opticaju bio naučno istraživan tek u najnovije vrijeme.

Ukoliko se plaćanja izjednačuju kao pozitivne i negativne veličine, stvarni novac se uopšte ne pojavljuje. On se ovdje razvija samo u svom obliku mjere vrijednosti, s jedne strane, u cijeni robe, a, s druge strane, u visini uzajamnih obaveza.. Osim svog mislenog postojanja, razmjenska vrijednost ovdje, dakle, ne dobija nikakvo samostalno postojanje, čak ni postojanje znaka vrijednosti, odnosno novac postaje samo idealni računski novac. Funkcija novca kao platežnog sredstva uključuje, dakle, protivrječnost da novac, s jedne strane, ukoliko se plaćanja izjednačuju, samo misleno djeluje kao mjeru, dok, s druge strane, ukoliko se plaćanje ima stvarno da izvrši, stupa u promet ne kao iščezavajuće prometno sredstvo, već kao mirujuće postojanje opštег ekvivalenta, kao apsolutna roba, jednom riječju kao novac. Gdje se, dakle, razvio lanac

plaćanja i vještački sistem njihovog izjednačavanja, novac se prilikom potresa koji nasilno prekidaju tok plaćanja i ometaju mehanizam njihovog izjednačavanja naglo pretvara iz svog plinovitog, himeričnog oblika mjere vrijednosti u krut, zvečeći novac ili platežno sredstvo. Dakle, u uslovima razvijene buržoaske proizvodnje, kad je imalac robe već odavno postao kapitalist, kad poznaje svog Adama Smita i otmeno se smješka nad praznovjerjem da su samo zlato i srebro novac, odnosno da je novac uopšte, za razliku od ostalih roba, apsolutna roba, novac se najedanput opet pojavljuje ne kao posrednik prometa, već kao jedino adekvatan oblik razmjenske vrijednosti, kao jedino bogatstvo, sasvim onako kako ga shvata zgrtač blaga. Kao takvo isključivo postojanje bogatstva, novac se ne pojavljuje, kao, na primjer, u monetarnom sistemu, u samo mislenoj, nego u stvarnoj obezvrijedjenosti i bez vrijednosti svakog materijalnog bogatstva. To je posebni moment kriза svjetskog tržišta koji se zove novčana kriza. *Summum bonum* [najviše dobro] za kojim u takvim momentima nastaje vika kao za jedinim bogatstvom jeste novac, gotov novac, a pored njega sve ostale robe izgledaju, baš zbog toga što su upotreblne vrijednosti, kao beskorisne, kao trice, igračke ili, kao što kaže naš doktor Martin Luter, kao puki predmeti kindurenja i ždranja. Ovo naglo pretvaranje kreditnog sistema u monetarni sistem spaja teoretski strah sa praktičnom panikom, i agente prometa hvata strava pred nedoučivom tajnom njihovih sopstvenih odnosa.¹⁰⁵

Plaćanja, sa svoje strane, iziskuju jedan rezervni fond, akumulaciju novca kao platežnog sredstva. Obrazovanje ovih rezervnih fondova ne pojavljuje se više, kao kod obrazovanja blaga, kao djelatnost koja je tuda samom prometu niti, kao kod monetne rezerve, samo kao tehnički zastoj monete, već se novac mora postepeno nakupiti da bi bio tu o određenim budućim terminima plaćanja. Dok se, dakle, obrazovanje blaga u apstraktnom obliku, u kome važi kao bogaćenje, srna-

¹⁰⁵ Boagieber, koji bi htio da sprječi ustajanje buržoaskih proizvodnih odnosa protiv samih buržua, voli da razmatra one oblike novca u kojima se novac pojavljuje samo misleno ili samo prolazno. Takvo je ranije bilo prometno sredstvo. Takvo je i platežno sredstvo. On i opet ne vidi neposredovani prelaz novca iz idealnog oblika u njegovu spoljašnju stvarnost, to da je zvečeći novac latentno sadržan već u samo zamišljenoj mjeri vrijednosti. Da je novac, veli on, puki oblik samih roba, pokazuje se u trgovini na veliko gdje se razmjena vrši bez intervencije novca pošto »les marchandises sont appreccies« [robe su procjenjene]. (»Le détail de la France», 1. c, p. 210.)

njuje uporedo s razvojem buržoaske proizvodnje, ovo obrazovanje blaga, koje je neposredan zahtjev procesa razmjene, raste ili se, tačnije, dio **blaga**, koja se uopšte stvaraju u sferi robnog prometa, apsorbuje kao rezervni fond platežnih sredstava. Što je buržoaska proizvodnja razvijenija, to se više ovi rezervni fondovi ograničavaju na nužni minimum. U svom djelu o snižavanju kamatne stope¹⁰⁹ Lok daje za svoje vremene interesantne podatke o veličini ovih rezervnih fondova. Odatile se vidi koliko su veliki dio novca koji je uopšte bio u opticaju apsorbovali rezervoari platežnih sredstava u Engleskoj baš u periodu kada se počelo da razvija bankarstvo.

Zakon o količini novca u opticaju, onakav kakav je rezultirao iz posmatranja prostog novčanog opticaja, bitno se modifikuje opticajem platežnog sredstva. Pri dатој brzini opticaja novca, bilo kao prometnog sredstva bilo kao platežnog sredstva, ukupna suma novca koji optiče u datom razmaku vremena biće određena ukupnom sumom robnih cijena koje imaju da se realizuju, plus ukupna suma plaćanja koja dopisuje u istom periodu, minus plaćanja koja se izjednačenjem međusobno potiru. Opšti zakon da masa novca u opticaju zavisi od robnih cijena time se ni najmanje ne narušava, jer je sam iznos plaćanja određen ugovorno utvrđenim cijenama. Međutim, čak i pri pretpostavci da se brzina opticaja i ekonomisanje plaćanjima ne mijenjaju, jasno je da se zbir cijena robnih masa koje cirkulišu u određenom periodu, na primjer jednom danu, i masa novca koji istog dana cirkuliše nipošto ne pokriva, jer cirkuliše masa robe čija će se cijena tek docnije realizovati u novcu i cirkuliše masa novca za koji su odgovarajuće robe već odavno ispalje iz prometa. Ova posljednja masa zavisiće od toga koliko je velika, po ovoj vrijednosti, suma onih plaćanja koja dopisuje u istoga dana mada su ugovorena u potpuno različitim periodima.

Vidjeli smo da promjena vrijednosti zlata i srebra ne utiče na njihovu funkciju kao mjere vrijednosti ili računskog novca. Ali ova promjena dobija odlučnu važnost za novac kao blago, jer s porastom ili padom vrijednosti zlata ili srebra raste ili pada veličina vrijednosti zlatnog ili srebrnog blaga. Od još veće važnosti je ona za novac kao platežno sredstvo. Plaćanje se vrši tek poslije prodaje robe, odnosno novac dejstvuje u dva različita vremenska intervala u dvjema različitim funkcijama, najprije kao mjeru vrijednosti, a onda kao platežno sredstvo koje odgovara toj mjeri. Ako se u tom međuvremenu promjeni vrijednost plemenitih metala ili radno vrijeme potrebno za njihovu proizvodnju, ista količina zlata

">"» Locke, 1. c, p. 17, 18.

ili srebra imaće, u momentu svog pojavljivanja kao platežnog sredstva, veću ili manju vrijednost nego u vrijeme kad je služila kao mjera, vrijednosti ili kad je ugovor bio sklopljen. Funkcija posebne robe, na primjer zlata i srebra kao novca ili kao osamostaljene razmjenske vrijednosti, sukobljava se ovdje s njenom prirodnom kao posebne robe čija veličina vrijednosti zavisi od promjene njenih troškova proizvodnje. Velika socijalna revolucija koja je u Evropi izazvala pad vrijednosti plemenitih metala isto je tako dobro poznata činjenica kao i obrnuta revolucija koja je u jednom ranom periodu starorimске republike nastala uslijed porasta vrijednosti bakra u kome su bili ugovoreni dugovi plebejaca. Ne upuštajući se dalje u istraživanje uticaja koji su kolebanja vrijednosti plemenitih metala imala na sistem buržoaske ekonomije, već ovdje vidimo da pad vrijednosti plemenitih metala koristi dužnicima na račun povjerilaca, dok porast njihove vrijednosti, obrnuto, koristi povjeriocima na račun dužnika.

c) Svjetski novac

Za razliku od monete, zlato postaje novac tek time što se kao blago povlači iz prometa, potom kao ne-prometno sredstvo ulazi u njega i, najzad, probija granice unutrašnjeg prometa da bi, kao opšti ekvivalent, funkcionalo u svijetu robâ. Time ono postaje *svjetski novac*.

Kao što su opšte težinske mjere plemenitih metala služile kao prvo bitne mjere vrijednosti, u okviru svjetskog tržišta pretvaraju se računska imena novca opet u odgovarajuća težinska imena. Kao što je bezobličan sirovi metal (aes rude) bio prvo bitni oblik prometnog sredstva, a oblik monete prvo bitno samo zvaničan znak težine sadržane u metalnim komadima, tako plemeniti metal kao svjetska moneta ponovo odbacuje sa sebe lik i pečat i pada natrag u indiferentan oblik poluge, a ako se nacionalne monete, kao ruski imperijali, meksički taliri i engleski sovrini, nalaze u prometu u inostranstvu, njihova oznaka postaje indiferentna i važi samo njihova sadržina. Kao međunarodni novac, plemeniti metali vrše najzad opet svoju prvo bitnu funkciju kao sredstvo razmjene, koja nije, kao ni sama robna razmjena, nastala, u kružu prvo bitne zajednice, već na dodirnim tačkama raznih zajednica. Kao svjetski novac, novac dobija, dakle, ponovo svoj prvo bitni prirodni oblik. Napuštajući unutrašnji promet, on ponovo skida posebne oblike koji su izrasli iz razvoja procesa razmjene u okviru te posebne oblasti, svoje lokalne oblike mjerila cijena, monete, sitne monete i znaka vrijednosti.

Vidjeli smo da u unutrašnjem prometu neke zemlje samo jedna roba služi kao mjera vrijednosti. Ali pošto tu funkciju vrši u jednoj zemlji zlato, a u drugoj srebro, na svjetskom tržištu važi dvostruka mjera vrijednosti i novac udvostručuje svoju egzistenciju i u svim ostalim funkcijama. Pretvaranje robnih vrijednosti iz cijena u zlatu u cijene u srebru, i obrnuto, određuje se svaki put relativnom vrijednošću oba metala koja se stalno mijenja i čije utvrđivanje se, prema tome, prikazuje kao stalni proces. Imaoci roba svake unutrašnje prometne oblasti prinuđeni su da za spoljašnji promet naizmjenično upotrebljavaju zlato i srebro, i da tako metal koji u zemlji važi kao novac razmjenjuju za metal koji im je potreban kao novac upravo u inostranstvu. Svaka zemlja upotrebljava, dakle, kao svjetski novac oba metala, zlato i srebro.

U međunarodnom robnom prometu zlato i srebro se ne pojavljuju kao prometno sredstvo, već kao *opšte sredstvo razmjene*. Ali opšte sredstvo razmjene funkcioniše samo u oba razvijena oblika *kupovnog sredstva* i *platežnog sredstva*, čiji odnos, međutim, na svjetskom tržištu postaje obrnut. U sferi unutrašnjeg prometa novac je dejstvovao — ukoliko je bio moneta, ukoliko je predstavljao posrednika u procesnom jedinstvu R—N—R ili samo iščezavajući oblik prometne vrijednosti u neprekidnoj promjeni mesta pojedinih roba — isključivo kao kupovno sredstvo. Na svjetskom tržištu je obrnuto. Zlato i srebro pojavljuju se ovdje kao kupovno sredstvo ako je izmjena materije samo jednostrana, pa se stoga kupovina i prodaja ne koincidiraju. Pogranična trgovina u Kjanti je, na primjer, stvarno i po ugovoru trampa, pri čemu je srebro samo mjera vrijednosti. Rat od 1857—1858. prisilio je Kineze da prodaju a da ne kupuju. Tada se srebro odjednom pojavilo kao kupovno sredstvo. S obzirom na slovo ugovora, Rusi su preradivali francuske monete od 5 franaka u grube srebrne robe koje su služile kao sredstvo razmjene. Srebro stalno funkcioniše kao kupovno sredstvo između Evrope i Amerike, s jedne strane, i Azije, s druge strane, gdje se taloži kao blago. Dalje, plemeniti metali funkcionišu kao međunarodno kupovno sredstvo kad god se naglo poremeti postojeća ravnoteža u izmjeni materije između dvije nacije, na primjer kad rđava žetva prisili jednu od tih da kupuje u izvanredno velikoj mjeri. Naposljeku, plemeniti metali su međunarodno kupovno sredstvo u rukama zemalja koje proizvode zlato i srebro, gdje su oni neposredan proizvod i roba, a ne pretvoreni oblik robe. Što se više robna razmjena razvija između raznih nacionalnih prometnih sfera, to se više razvija funkcija svjetskog novca kao *platežnog sredstva* radi izravnjanja međunarodnih bilansa.

Kao i unutrašnji promet, tako i međunarodni promet iziskuje količinu zlata i srebra koja se stalno mijenja. Jedan dio nagomilanih blaga služi stoga kod svakog naroda kao rezervni fond svjetskog novca koji se čas prazni, a čas opet puni, prema oscilacijama robne razmjene.¹⁰⁷ Osim posebnih kretanja u kojima svjetski novac teče u oba smjera između nacionalnih prometnih sfera, on ima jedno opšte kretanje čije se polazne tačke nalaze na izvorima proizvodnje sa kojih se potoci zlata i srebra valjaju u raznim pravcima preko-svjetskog tržišta. Ovdje zlato i srebro ulaze u svjetski promet kao robe i razmjenjuju se kao ekvivalenti, u srazmjeri prema u njima sadržanom radnom vremenu, za robne ekvivalente prije nego što uđu u sfere unutrašnjeg prometa. U njima se stoga pojavljuju sa datom veličinom vrijednosti. Svako padanje ili rastenje njihovih troškova proizvodnje utiče stoga ravnomjerno na njihovu relativnu vrijednost na svjetskom tržištu koja je, međutim, potpuno nezavisna od stupnja u kome različite nacionalne prometne sfere gutaju zlato ili srebro. Onaj dio metalnog potoka koji hvata svaka posebna sfera robnog svijeta ulazi dijelom neposredno u unutrašnji novčani opticaj radi nadoknade izlizanih metalnih moneta, dijelom se odvodi u razne rezervoare blaga u vidu monete, platežnog sredstva i svjetskog novca, a dijelom se pretvara u luksuzne predmete, dok napislijetu ostatak postaje prosto-naprosto blago. Na razvijenom stepenu buržoaske proizvodnje obrazovanje blaga se svodi na minimum koji razni procesi prometa zahtijevaju za slobodnu igru njegovog mehanizma. Blago kao takvo postaje ovde samo neiskorišćeno bogatstvo — ukoliko nije trenutni oblik suviška u bilansu plaćanja, rezultat prekinute izmjene materije i stoga zamrzavanje robe u njenoj prvoj metamorfozi.

Kao što su zlato i srebro kao novac po svom pojmu opšta robe, tako u svjetskom novcu dobijaju odgovarajući oblik postojanja univerzalne robe. U srazmjeri u kojoj se svi proizvodi za njih otudaju oni postaju pretvoreni oblik svih roba i stoga svestrano otuđiva robe. Kao materijalizacija opštег radnog vremena, oni se ostvaruju u onoj mjeri u kojoj izmena materije realnih radova obuhvata zemljini površinu. Oni postaju opšti ekvivalent u onom stupnju u kome se razvijanju posebnih ekvivalenta koji sačinjavaju njihovu sferu raz-

¹⁰⁷ »Nagomilani novac dodaje se sumi koja se, da bi stvarno bila u prometu i zadovoljila moguće potrebe trgovine, udaljuje i napušta sferu samog prometa.« (D. R. Karli, primjedba u Verijevim »Meditazioni sulla Economia Politica«, p. 196, t. XV u zborniku *Custodi*, 1. c.)

mjene. Pošto robe u svjetskom prometu univerzalno razvijaju svoju sopstvenu razmjensku vrijednost, njen u zlato i srebro pretvoreni oblik pojavljuje se kao svjetski novac. Dok, dakle, nacije imalaca roba svojom svestranom proizvodnjom i opštим prometom pretvaraju zlato u adekvatan novac, njima proizvodnja i promet izgledaju samo kao sredstvo da bi izvukle novac u obliku zlata i srebra iz svjetskog tržišta. Zlato i srebro kao svjetski novac su stoga isto toliko proizvod opštег robnog prometa koliko i sredstvo daljeg proširenja njegovih granica. Kao što je iza leđa alhemista, koji su htjeli <la prave zlato, izrasla hernija, tako iza leđa imalaca roba, koji jure za robom u njenom začaranom liku, izbijaju izvori svjetske industrije i svjetske trgovine. Zlato i srebro pomažu u stvaranju svjetskog tržišta time što u svom pojmu novca anticipiraju njegovo postojanje. Da ovo njihovo čarobno dejstvo nije nipošto ograničeno na doba djetinjstva buržoaskog društva, već da nužno proističe iz izopačenosti u kojoj se nosiocima robnog svijeta pojavljuje njihov društveni rad, dokazuje izvanredni uticaj koji otkriće novih zemalja sa nalazištima zlata sredinom XIX vijeka vrši na svjetski promet.

Kao što se novac razvija u svjetski novac, tako se imalac **Tobe** razvija u kosmopolita. Kosmopolitski odnos među ljudima je prvobitno samo njihov odnos u svojstvu imalaca roba. Roba je sama po sebi uzvišena iznad svih religioznih, političkih, nacionalnih i jezičkih barijera. Njen opšti jezik je cijena, a njeno opšte biće je novac. Ali s razvojem svjetskog novca, za razliku od nacionalne monete, razvija se kosmopolitizam imaoča robe kao vjera praktičnog razuma, za razliku od naslijedenih religioznih, nacionalnih i ostalih predrasuda koje koče izmjenu materije čovječanstva. Kad isto zlato koje u obliku američkih iglova (komada od 10 dolara) stigne u Englesku, postaje sovin, poslije tri dana optiče u Parizu kao napoleondor, poslije nekoliko nedjelja se opet pojavlji u Veneciji kao dukat, ali uvek zadržava istu vrijednost; imaoču robā postaje jasno da nacionalnost »is but the guinea's stamp« [nije drugo do žig gvineje]. Uzivšena ideja u kojoj mu se otkriva cito svijet jeste ideja jednog tržišta — svjetskog tržišta.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Montanari, »Della Moneta« (1683), 1. c, p. 40. »Povezanost svih naroda između sebe tako je proširena preko cijele zemaljske kusde da se može reći da je cito svijet postao gotovo jedan grad u kome je neprekidan sajam svih roba i gdje svako može, sjedeći kod kuće, da pomoći novcu nabavlja i uživa sve što su bilo gdje proizveli zemlja, životinje i ljudska radinost. Divan pronalazak.«

4. Plemeniti metali

Buržoaski proces proizvodnje ovlađuje prije svega metalnim prometom kao gotovim, zatećenim organom, koji se, do duše, postepeno preobražava, ali ipak uvijek zadržava svoja osnovnu konstrukciju. Pitanje: zašto umjesto drugih roba zlato i srebro služe kao novčani materijal — prelazi granice buržoaskog sistema. Stoga ćemo samo sumarno navesti najvažnija gledišta.

Budući da opšte radno vrijeme dozvoljava samo kvantitativne razlike, predmet koji treba da važi kao njegova specifična inkarnacija mora biti sposoban da predstavlja čisto-kvantitativne razlike, tako da se istovjetnost, uniformnost kvaliteta pretpostavlja. To je prvi uslov za funkciju neke robe kao mjere vrijednosti. Procjenjujem li, na primjer, sve robe u volovima, kožama, žitu itd., moram ih, u stvari, mjeriti u idealnom prosječnom volu, prosječnoj koži, pošto se vo kvalitativno razlikuje od vola, žito od žita, koža od kože. Zlato i srebro su, naprotiv, kao prosta tijela, uvijek sami sebi jednak i stoga njihove jednake količine predstavljaju vrijednosti jednakе veličine.¹⁰⁹ Drugi uslov za robu koja treba da služi kao opšti ekvivalent, a koji proizlazi neposredno iz funkcije predstavljanja čisto kvantitativnih razlika, jeste mogućnost njenog dijeljenja u proizvoljne dijelove i mogućnost njihovog ponovnog spajanja, tako da se računski novac može predstavljati i čulno. Zlato i srebro posjeduju ta svojstva u izvanrednom stepenu.

Kao prometno sredstvo, zlato i srebro imaju pred ostalim robama tu prednost što njihovo velikoj specifičnoj težini, koja se sastoji u tome da u malom prostoru predstavljaju relativno mnogo težine, odgovara njihova ekonomска specifična težina, obuhvatanje relativno mnogo radnog vremena, tj. velike razmjenske vrijednosti, u malom obimu. Time je obezbijedena lakoća transportovanja, prenošenja iz ruku u ruke i iz zemlje u zemlju, sposobnost da se isto tako brzo pojave kao i nestanu — ukratko, materijalna pokretljivost, uslov sine qua non [neophodan uslov] robe koja ima da služi *Jeo perpetuum mobile* prometnog procesa.

Visoka specifična vrijednost plemenitih metala, trajnost, relativna nerazorivost, neoksidiranje na vazduhu, kod zlata specijalno njegova nerastvorivost u kiselinama, osim u car-

¹⁰⁹ »Metali imaju tu osobinu da se samo u njima svi odnosi svode na jedno, a to je njihova količina, da od prirode nisu dobili različit kvalitet niti u unutrašnjoj gradi niti u spoljašnjoj formi i fakturi.« (*Galiani*, 1. c, p. 130.)

skoj vodi, sve te prirodne osobine čine plemenite metale prirodnim materijalom obrazovanja blaga. Stoga Pedro Martir, koji je, izgleda, bio veliki ljubitelj čokolade, kaže o vrećama kakaoa koje su bile jedna od vrsta meksikanskog novca: »O srećnog li novca koji ljudskom rodu pruža priјatno i korisno piće i čuva svoje posjednike od paklene zaraze lakoćnosti, jer se ne može ni zakopati ni dugo čuvati.« (*De orbe novo*)

Veliko značenje metala uopšte u neposrednom procesu proizvodnje u vezi je sa njihovom funkcijom kao instrumenata proizvodnje. Apstrahujući od njihove rijetkosti, velika mekoća zlata i srebra u poređenju s gvožđem, pa čak i s bakrom (u kaljenom stanju u kome su ga upotrebljavali stari narodi), čini ih nesposobnim za takvu upotrebu i lišava ih stoga u velikoj mjeri svojstva na kome se zasniva upotrebljena vrijednost metala uopšte. Kao što nisu korisni u okviru neposrednog procesa proizvodnje, tako nisu neophodni ni kao sredstva za život, kao predmeti potrošnje. Stoga bilo koja njihova količina može da uđe u društveni proces prometa a da ne utiče štetno na proces neposredne proizvodnje i potrošnje. Njihova individualna upotrebljena vrijednost ne dolazi u sukob s njihovom ekonomskom funkcijom. S druge strane, zlato i srebro su ne samo negativno suvišni predmeti, tj. predmeti bez kojih čovjek može da bude, nego ih njihova estetska svojstva čine prirodnim materijalom raskoši nakita, sjaja, prazničnih upotreba, ukratko — pozitivnim oblikom obilja i bogatstva. Oni se pojavljuju u neku ruku kao samorodna svjetlost koja se izvlači iz podzemnog svijeta, pri čemu srebro reflektuje sve svjetlosne zrake u njihovoj izvornoj mješavini, a zlato samo najvišu potenciju boje, naime crvenu. A osjećaj za boje je najpopularniji oblik estetskog osjećanja uopšte. Etimološku vezu naziva plemenitih metala u raznim indogermanskim jezicima sa odnosima boja dokazao je Jakob Grim. (Vidi njegovu *I storiju njemačkog jezika*.)

Konačno, sposobnost zlata i srebra da se mogu pretvoriti iz oblika monete u oblik poluge, iz oblika poluge u oblik luskuznih predmeta i obrnuto, dakle prednost pred svim ostalim robama što nisu sputani u jednom zauvijek date, određene upotrebljive oblike, čini ih prirodnim materijalom novca, koji mora stalno prelaziti iz jedne određenosti oblika u drugu.

Priroda ne proizvodi novac, kao što ne proizvodi ni banjare ili mjenični tečaj. Ali pošto buržoaska proizvodnja mora da kristališe bogatstvo kao fetiš u obliku nekog pojedinačnog predmeta, zlato i srebro su njegova odgovarajuća inkarnacija. Zlato i srebro nisu po prirodi novac, ali novac je po prirodi zlato i srebro. S jedne strane, srebrni ili zlatni novčani kri-

stal nije samo proizvod prometnog procesa nego u stvari njegov jedini mirujući proizvod. S druge strane, zlato i srebro su gotovi proizvodi prirode, i oni su ono prvo isto tako neposredno kao što su neposredno i ovo drugo, neodvojeni nikakvom različitoštu oblika. Opšti proizvod društvenog procesa ili sam društveni proces kao proizvod jeste poseban proizvod prirode, metal koji se krije u utrobi zemlje i iz nje se može iskopati.¹¹⁰

Vidjeli smo da zlato i srebro ne mogu da ispune zahtjev koji im se kao novcu postavlja, naime da budu nepromjenljive veličine vrijednosti. Međutim, kao što već kaže Aristotel, oni posjeduju permanentniju veličinu vrijednosti od prosjeka ostalih roba. Apstrahujući od opštег dejstva apresijacije ili depresijacije plemenitih metala, kolebanja vrijednosnih odnosa zlata i srebra su od naročite važnosti, jer na svjetskom tržištu oba služe uporedo kao materija novca. Čisto ekonomski uzroci ove promjene vrijednosti — osvajanja i ostali politički prevrati, koji su vršili veliki uticaj na vrijednost metala u Starom svijetu, djeluju samo lokalno i prolazno — moraju se svesti na promjenu radnog vremena potrebnog za proizvodnju tih metala. Samo radno vrijeme zavisiće od njihove relativne prirodne rijetkosti i od većih ili manjih teškoća na kceje nailazi njihovo dobijanje u čisto metalnom stanju. Zlato je u stvari prvi metal koji čovjek otkriva. S jedne strane, sama ga priroda pruža u samorodnom kristalnom obliku, individualizovano, hemijski nespojeno s drugim tijelima ili, kao što su alhemisti govorili, u djevičanskom stanju; s druge strane, sama priroda preuzima posao tehnologije u velikim ispiralištima zlata — u rijeckama. Od strane čovjeka se na taj način traži samo najgrublji rad, bilo radi dobijanja zlata iz rijeke bilo radi njegovog dobijanja iz nanosa, dok dobijanje srebra prepostavlja rudarske radove i uopšte relativno visoko razvijenu tehniku. Stoga je prvobitna vrijednost srebra, i pored njegove manje apsolutne rijetkosti, relativno veća od vrijednosti zlata. Strabonovo tvrđenje da se kod nekog arapskog plemena daje 10 funti zlata za 1 funtu gvožđa i 2 funte zlata za 1 funtu srebra ne izgleda nimalo nevjerojatno. Ali u srazmjeri u kojoj se proizvodne snage društvenog rada razvi-

¹¹⁰ Godine 760. iselila se masa siromašnih ljudi da bi ispirali riječni zlatonosni pijesak južno od Praga, a tri čovjeka su mogla da za jedan dan izvade 3 marke zlata. Uslijed toga je priliv k »diggins«-ima [nalazišta zlata] i broj ruku povučenih iz poljoprivrede bio tako velik da je zemlju naredne godine snašla glad. (Vidi M. G. Korner, »Abhandlung von dem Altertum des bohmischen Bergwerks«. Schneeberg 1758.)

jaju i stoga proizvod prostog rada u poređenju s proizvodom, kombinovanog rada poskupljuje, u srazmjeri u kojoj se zemaljska kora svestranije otvara i prvo bitni površinski izvori priliva zlata presušuju, vrijednost srebra će padati u odnosu prema vrijednosti zlata. Na datom stepenu razvoja tehnologije i saobraćajnih sredstava biće, na kraju krajeva, od presudnog značaja otkrivanje novih nalazišta zlata ili srebra. U staroj Aziji odnos zlata prema srebru bio je 6 prema 1 ili 8 prema 1, a ovaj posljednji odnos postojao je u Kini i Japanu još u početku XIX vijeka; 10 prema 1, odnos koji je postojao u doba Ksenofonta, može se smatrati prosječnim odnosom, srednjeg Starog vijeka. Iskoriščavanje španskih rudnika srebra od strane Kartage, a docnije od strane Rima, djelovalo je u Starom vijeku otprilike kao otkriće američkih rudnika u savremenoj Evropi. Za doba Rimskog carstva može se uzett 15 ili 16 prema 1 kao grubi prosjek, mada se u Rimu često može naići na veću depresijaciju srebra. Ovo kretanje, koje je počelo sa relativnom depresijom zlata i završilo padom vrijednosti srebra, ponavlja se u idućem razdoblju koje se proteže od Srednjeg vijeka pa do u najnovije vrijeme. Kaa u doba Ksenofonta, prosječan odnos u Srednjem vijeku iznosi 10 prema 1 i mijenja se uslijed otkrića američkih rudnika ponovo na 16 ili 15 prema 1. Otkrićem australijskih, kalifornijskih i kolumbijskih izvora zlata, ponovni pad vrijednosti zlata postaje vjerovatan.¹¹¹

	Cijena Godina	srebra Mart	po Juli	unci Novembar
1852.	.	.607» pensa	60'4/ pensa	61 ⁷ /s pensa
1853.	.	61/ [*] "	607*	617 [*]
1854.	.	617<- "	617<	617*
1855.	.	607s "	6172	617s
1856.	.	60 "	617<	627s
1857.	.	6P/< "	6P/8	617*
1858.	.	CP/s "	—	

¹¹¹ Dosad australijska i druga otkrića nisu još uticala na odnos vrijednosti zlata i srebra. Suprotna tvrđenja Mišela Ševaljea vrijede isto toliko koliko i socijalizam ovog ekš-sensimonista. Doduše, kotiranja srebra na londonskom tržištu dokazuju da je prosječna cijena srebra u zlatu u toku 1850–1858. za nepuna 3 procenta vaša nego u periodu 1830–1850. Porast se, međutim, objašnjava naprosto azijskom tražnjom srebra. Za vrijeme 1852–1858. mijenja se cijena srebra u pojedinim godinama i mjesecima samo uslijed ove tražnje, a nipošto uslijed priliva zlata iz novootkrivenih izvora. Evo pregleda cijena srebra u zlatu na londonskom tržištu.

c. Teorije o prometnim sredstvima i novcu

Kao što je opšta požuda za zlatom tjerala narode i vladare u XVI i XVII vijeku, dobu djetinjstva savremenog buržoarskog društva, u krstaške ratove preko mora u potjeri za zlatnim Gralom,^{111a} tako su prvi tumači savremenog svijeta, autori monetarnog sistema, od kojeg je merkantilni sistem samo jedna varijanta, proglašili zlato i srebro, tj. novac, za jedino bogatstvo. Oni su tačno formulisali da je poziv buržoaskog društva »praviti novac«, dakle, sa gledišta prostog robnog prometa stvarati vječito blago koje ne izjedaju ni moljci ni rđa. Monetarnom sistemu se ne može odgovoriti time što će se reći da je jedna tona gvožđa sa cijenom od 3 f. st. isto toliku veličinu vrijednosti kao 3 f. st. zlata. Tu se ne radi o veličini razmjenske vrijednosti, već o njenom adekvatnom obliku. Kad monetarni i merkantilni sistem ističe svjetsku trgovinu i one posebne grane nacionalnog rada koje se neposredno sливaju u nju kao jedine prave izvore bogatstva ili novca, onda treba uzeti u obzir da se u onoj epohi najveći dio nacionalne proizvodnje kretao još u feudalnim oblicima i služio samim proizvođačima kao neposredan izvor izdržavanja. Proizvodi se većinom nisu pretvarali u robe, i stoga ni u novac, nisu uopšte ulazili u opštu društvenu izmjenu materije, i stoga se nisu pojavljivali kao opredmećenje opštег apstraktnog rada i faktički nisu sačinjavali buržoasko bogatstvo. Novac kao svrha prometa je razmjenska vrijednost ili apstraktno bogatstvo, a ne bilo koji materijalni elemenat bogatstva kao određujuća svrha i pokretački motiv proizvodnje. Kao što je to odgovaralo pripremnom stadiju buržoaske proizvodnje, ovi nepriznati proroci čvrsto su se držali solidnog, opipljivog i blistavog oblika razmjenske vrijednosti, njenog oblika kao opšte robe, nasuprot svim posebnim robama. Specifično buržoaska ekonomska sfera tadašnjeg doba bila je sfera robnog prometa. Sa gledišta ove elementarne sfere oni su stoga prosudivali cio zamršen proces buržoaske proizvodnje i brkali su novac s kapitalom. Neprestana borba savremenih ekonomista protiv monetarnog i merkantilnog sistema potiče velikim dijelom otuda što je ovaj sistem u grubo naivnom obliku izbrbljao tajnu buržoaske proizvodnje, najme da njome vlada razmjenska vrijednost. Iako s pogrešnom praktičnom svrhom, Rikardo kaže negdje da se čak i u vremenima

^{111a} »Zlato je divna stvar! Ko ga posjeduje, gospodar je svega što želi. Zlatom se može dušama utri put u raj.« (Kolumbo u pismu sa Jamajke, 1503) [Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur Kritik der politischen Ökonomie.«]

gladi žito uvozi ne zbog toga što narod gladuje, već zato što trgovac žitom stiče novac. U svojoj kritici monetarnog i merkantilnog sistema politička ekonomija griješi, dakle, u tome što napada ovaj sistem kao puku iluziju i samo kao pogrešnu teoriju, a ne raspoznaće u njoj varvarski oblik svoje sopstvene osnovne pretpostavke. Pored toga, ovaj sistem zadržava ne samo izvjesno istorijsko pravo, nego puno građansko pravo u granicama određenih sfera savremene privrede. Na svim stepenima buržoaskog procesa proizvodnje gdje bogatstvo dobija elementarni oblik robe razmjenska vrijednost dobija elementarni oblik novca, i u svim fazama procesa proizvodnje bogatstvo se stalno za jedan časak ponovo pretvara u opšti elementarni oblik robe. čak i u najrazvijenijoj buržoaskoj ekonomiji ne ukidaju se specifične funkcije zlata i srebra kao novca, za razliku od njihove funkcije kao prometnog sredstva i u suprotnosti sa svim ostalim robama, već se samo ograničavaju, što znači da monetarni i merkantilni sistem zadržavaju svoje pravo. Katolička činjenica da se zlato i srebro kao neposredna inkarnacija društvenog rada, i stoga kao postojanje apstraktнog bogatstva, suprotstavljaju ostalim profanim robama vrijeda, naravno, protestantsko point d'honneur [osjećanje časti] buržoaske ekonomije, i iz straha od predrađusa monetarnog sistema ova je za dugo vrijeme izgubila moć rasuđivanja o fenomenima novčanog prometa, kao što će pokazati slijedeće izlaganje.

Za razliku od monetarnog i merkantilnog sistema, koji novac poznaju samo u njegovoj određenosti oblika kao kristalnog proizvoda prometa, bilo je potpuno u redu što ga je klasična ekonomija shvatila prije svega u njegovom tečnom obliku, kao obliku razmjenske vrijednosti koji se u okviru same metamorfoze robe stvara i ponovo nestaje. Kao što se, dakle, robni promet shvata isključivo u obliku R—N—R, a ovaj opet isključivo u određenosti procesnog jedinstva prodaje i kupovine, tako se novac priznaje u svojoj određenosti oblika kao prometnog sredstva nasuprot svojoj određenosti oblika kao novca. Ako se prometno sredstvo u svojoj funkciji monetne izoluje, ono se pretvara, kao što smo vidjeli, u znak vrijednosti. Ali pošto se pred klasičnom ekonomijom nalazio najprije metalni promet kao vladajući oblik prometa, ona metalni novac shvata kao monetu, a metalnu monetu kao puki znak vrijednosti. U skladu sa zakonom prometa znakova vrijednosti, postavlja se teza da cijene robâ zavise od mase novca u opticaju, a ne, obrnuto, da masa novca u opticaju zavisi od cijene roba. Ovo shvatanje nalazimo manje ili više nagovješteno kod italijanskih ekonomista XVII vijeka, čas

potvrđeno čas poricano od Loka, određeno razvijeno od »Spektatora« (u broju od 19. oktobra 171 f), od *Monteskja i Hjuma*. Pošto je *Hjum* daleko najznačajniji predstavnik ove teorije u XVIII vijeku, započećemo njime naš pregled.

Pod određenim pretpostavkama izgleda da povećanje ili smanjenje količine, bilo da je u pitanju promet metalnog novca bilo promet znakova vrijednosti, *ravnomjerno* djeluje na robne cijene. Ako pada ili raste vrijednost zlata ili srebra u kojima se procjenjuju razmjenske vrijednosti robâ kao cijene, tada rastu ili padaju cijene jer se njihova mjera vrijednosti promjenjuje, i u prometu se kao moneta nalazi više ili manje zlata i srebra jer su cijene porasle ili pale. Ali vidljivi fenomen jeste promjena cijena uslijed povećanja ili smanjenja količine prometnih sredstava pri nepromijenjenoj razmjenkoj vrijednosti roba. S druge strane, ako pada ili raste količina znakova vrijednosti u prometu iznad ili ispod potrebnog nivoa, tada se oni padom ili porastom robnih cijena svode silom na taj nivo. U oba slučaja izgleda da je isto dejstvo izazvano istim uzrokom, a *Hjum* se držao ovog privida.

Svako naučno istraživanje odnosa između određenog: broja prometnih sredstava i kretanja robnih cijena mora da vrijednost novčanog materijala pretpostavi kao datu. *Hjum*, međutim, posmatra isključivo periode revolucije u mjeri samih plemenitih metala, dakle revolucije u mjeri vrijednosti. Porast robnih cijena sa istovremenim povećanjem količine metalnog novca ppčev od otkrića američkih rudnika čini historijsku pozadinu njegove teorije, kao što polemika protiv monetarnog i merkantilnog sistema pokazuje njen praktični motiv. Priliv plemenitih metala može se, naravno, povećati pri nepromijenjenim troškovima njihove proizvodnje. S druge strane, smanjenje njihove vrijednosti, tj. radnog vremena potrebnog za njihovu proizvodnju, ispoljiće se najprije samo u povećanju njihovog priliva. Stoga se, govorili su docnije *Hjumovi* učenici, smanjena vrijednost plemenitih metala ispoljava u sve većoj masi prometnih sredstava, a sve veća masa prometnih sredstava u porastu robnih cijena. U stvari pak, raste samo cijena izvezenih roba koje se razmjenjuju za zlato i srebro kao robu, a ne kao prometno sredstvo. Na taj način cijena tih roba koje su procijenjene u zlatu i srebru smanjene vrijednosti raste prema svim ostalim robama čija se razmjenka vrijednost i dalje procjenjuje u zlatu i srebru po mjerilu njihovih starih troškova proizvodnje. Ova dvojaka projekcija razmjenских vrijednosti roba u istoj zemlji može, naravno, biti samo privremena, i cijene u zlatu ili srebru moraju se izjednačiti u proporcijama koje su određene samim.

razmjenским vrijednostima, tako da se na kraju krajeva razmjenke vrijednosti svih roba procjenjuju prema novoj vrijednosti novčanog materijala. Analiziranje ovog procesa ne spada ovamo, kao god ni način na koji se uopšte u kolebanjima tržišnih cijena probija razmjenka vrijednost roba. Ali novim kritičkim istraživanjima o kretanju robnih cijena u XVI vijeku očito je dokazano da je ovo izjednačenje u nerazvijenim periodima buržoaske proizvodnje veoma postupno i da se raspodjeljuje na duga razdoblja, a u svakom slučaju da ne ide u korak s povećanjem količine gotovog novca u opticanju.¹¹² Potpuno su neumjesna ukazivanja, koja su voljeli da čine *Hjumovi* učenici, na porast cijena u starom Rimu uslijed osvajanja Makedonije, Egipta i Male Azije. Starom svijetu svojstveno naglo i nasilno prenošenje nagomilanih novčanih blaga iz jedne zemlje u drugu, privremeno smanjenje troškova proizvodnje plemenitih metala za neku zemlju prostim procesom pljačke ne utiču na imanentne zakone novčanog prometa, kao što, na primjer, ni besplatna raspodjela egipatskog i sicilijanskog žita u Rimu ne utiče na opšti zakon koji reguliše cijenu žita. *Hjumu*, kao i svim ostalim piscima XVIII vijeka, nedostajao je materijal potreban za detaljno razmatranje novčanog opticaja: s jedne strane, prečišćena istorija robnih cijena, a, s druge strane, zvanična i kontinuelna statistika o povećanju i smanjenju prometnog medijuma, priliva i odliva plemenitih metala itd., naime materijal koji se uopšte pojavljuje tek sa potpuno razvijenim bankarstvom. *Hjumova* teorija prometa može se sažeti u sljedeće postavke: 1) cijene roba u jednoj zemlji određene su količinom novca (realnog ili simboličnog) koja se u toj zemlji nalazi; 2) novac koji se nalazi u prometu u jednoj zemlji predstavlja sve robe koje se nalaze u toj zemlji. U srazmjeri u kojoj raste broj predstavnika, tj. novca, otpada više ili manje od predstavljenih stvari na pojedinog predstavnika; 3) ako se robe množe, njihova cijena pada ili vrijednost novca raste. Ako se novac množi, onda, obrnuto, raste cijena roba, a vrijednost novca pada.¹¹³

»Skupoća svih stvari«, veli *Hjum*, »uslijed obilja novca čista je šteta za svaku postojeću trgovinu, jer omogućuje siromašnjim zemljama da na svim svjetskim tržištima uspješno konkurišu bogatijim zemljama.¹¹⁴ Ako posmatramo jednu

¹¹² Uostalom, *Hjum* priznaje ovu postepenos, ma koliko malo ona odgovarala njegovom principu. Vidi *David Hjum*, »Essays and Treatises on several Subjects«, London 1777, vol. I, p. 300.

¹¹³ Upor. *Stuart*, 1. c. v. I, p. 394—400.
¹¹⁴ *David Hume*, 1. c. p. 300.

naciju samu za sebe, ne može imati nikakvog utićaja, ni dobrog ni rđavog, da li za brojanje ili reprezentovanje robâ postoje mnogo ili malo monete, kao što se ne bi izmjenio ni bilans nekog trgovca koji bi u knjigovodstvu umjesto arapskog načina računanja, koje iziskuje malo cifara, upotrijebio rimski način, koji treba veći broj cifara, Štaviše, veća količina novca, slično rimskim računskim znacima, nezgodna je i iziskuje više truda i za čuvanje i za prenošenje.¹¹⁵ Da bi uopšte nešto dokazao, Hjum je morao pokazati da u *datom* sistemu računskih znakova količina upotrijebljenih cifara ne zavisi od veličine brojčane vrijednosti, već, obrnuto, da veličina brojčane vrijednosti zavisi od količine upotrijebljenih znakova. Potpuno je tačno da nema nikakve prednosti ako se robne vrijednosti procjenjuju ili »broje« u zlatu ili srebru smanjene vrijednosti, i zato su narodi, uporedo s porastom sume vrijednosti robâ u prometu, uvijek smatrali podesnjim da broje u srebru umjesto u bakru, i u zlatu umjesto u srebru. U onoj mjeri u kojoj su postajali bogatiji, pretvarali su metale manje vrijednosti u supersidarnu monetu, a dragocjenije metale u novac. S druge strane, Hjum zaboravlja da za brojanje vrijednosti u zlatu i srebru ne mora da »postoji« ni zlato ni srebro. Njemu se računski novac i prometno sredstvo poklapaju i oba su monete (coin). Budući da promjena vrijednosti mijere vrijednosti ili plemenitih metala koji vrše funkciju računskog novca izaziva porast ili pad robnih cijena, dakle i porast ili pad količine novca u prometu pri nepromjenjenoj brzini opticaja, Hjum zaključuje da porast ili pad robnih cijena zavisi od količine novca u prometu. Da se u XVI i XVII vijeku povećala ne samo količina zlata i srebra, nego da su se istovremeno smanjili i troškovi njihove proizvodnje, Hjum je mogao vidjeti iz zatvaranja rudnika u Evropi. U XVI i XVII vijeku robne cijene u Evropi rasle su s masom uvezenog američkog zlata i srebra; dakle, robne cijene u svakoj zemlji određuju se masom zlata i srebra koja se nalazi u toj zemlji. To je bila Hjumova prva »nužna konsekvensija«.¹¹⁶ U XVI i XVII vijeku cijene nisu rasle ravnomjerno s povećanjem količine plemenitih metala; prošlo je više od pola vijeka prije nego što se ispoljila *bilo kakva* promjena robnih cijena, pa čak i onda je trebalo još mnogo vremena prije nego što su se razmjenske vrijednosti svih roba procjenjivale prema smanjenoj vrijednosti zlata i srebra, dakle prije nego što je revolucija zahvatila sve robne cijene. Stoga, zaključuje Hjum, koji, potpuno suprotno principima

¹¹⁵ Ibid., p. 303.

¹¹⁶ David Hume, 1. c, p. 303.

svoje filozofije, jednostrano posmatrane činjenice nekritički pretvara u opšte postavke, — stoga se cijena roba ili vrijednosti novca ne određuje apsolutnom masom novca koji se nalazi u jednoj zemlji, nego, naprotiv, količinom zlata i srebra koja stvarno ulazi u promet, ali, na kraju krajeva, sve zlato i srebro koje se nalazi u nekoj zemlji mora biti apsorbovano od prometa kao moneta.¹¹⁷ Apstrahujući od svih ostalih zakona opticaja, ako zlato i srebro imaju sopstvenu vrijednost, jasno je da samo određena količina zlata i srebra može da se nalazi u prometu kao ekvivalent jedne date sume vrijednosti roba. Ako, dakle, svaka količina zlata i srebra koja se slučajno nalazi u nekoj zemlji mora, bez obzira na sumu robnih vrijednosti, da kao prometno sredstvo uđe u robnu razmjenu, onda zlato i srebro nemaju imanentnu vrijednost i stoga faktički nisu stvarne robe. To je Hjumova treća »nužna konsekvensija«. Po njemu u prometni proces ulaze robe bez cijene, a zlato i srebro bez vrijednosti. Stoga on nikad i ne govori o vrijednosti roba i vrijednosti zlata, već samo o njihovoj međusobnoj količini. Već je Lok rekao da zlato i srebro imaju samo imaginarnu ili konvencionalnu vrijednost; to je prvi brutalni oblik suprotnosti tvrđenju monetarnog sistema da samo zlato i srebro imaju istinsku vrijednost. Okolnost da novčano postojanje zlata i srebra proističe samo iz njihove funkcije u društvenom procesu razmjene tumači se u tom smislu da oni svoju sopstvenu vrijednost, pa stoga i veličinu svoje vrijednosti, zahvaljuju društvenoj funkciji.^{117*} Zlato i srebro su, dakle, bezvrijedne stvari, ali u okviru prometnog procesa dobijaju fiktivnu veličinu vrijednosti kao *predstavnici roba*. Kroz taj proces oni se ne pretvaraju u novac, već u vrijednost. Ova njihova vrijednost određuje se odnosom između, njihove sopstvene mase i mase robe, jer obje mase moraju da se pokriju. Dakle, dok Hjum šalje zlato i

¹¹⁷ »Jasno je da cijene ne zavise toliko od apsolutne količine roba i količine novca koje postoje u datoj zemlji, koliko od količine roba koje mogu doći na tržište i od količine novca koja se nalazi u opticaju. Ako se kovani novac zaključa u sanduke, onda je njegov utkaj na cijene isti kao kad bi bio uništen; ako se robe nagomilaju u magacimima i skladištima, nastaje isto dejstvo. Pošto se novac i roba u takvim slučajevima nikad ne susreću, međusobno uticanje nije moguće. Na kraju krajeva, opšti nivo cijena dostiže *pravilnu proporciju sa novom količinom metalnog novca u zemlji*.« (L. c, p. 303, 307, 308.)

ma vidi Loa i Franklina o višku vrijednosti koji zlato i srebro tobože dobijaju iz svoje funkcije novca. Takođe i Forbonea. (Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur Kritik der politischen Ökonomie«.)

srebro u svijet roba kao ne-robe, on ih> obrnuto, čim se pojave u određenosti oblika monete, pretvara u puke robe koje se prostom trampom razmjenjuju s ostalim robama. Kad bi se robni svijet sastojao iz jedne jedine robe, na primjer iz jednog miliona kvartera žita,-bilo bi vrlo jednostavno predstaviti sebi da se jedan kvarter razmjenjuje za dvije unce zlata ukoliko postoje dva miliona unca zlata, a za 20 unca zlata ukoliko postoji 20. miliona unca zlata, dakle da cijena robe i vrijednost novca rastu ili padaju u obrnutoj srazmjeri prema postojećoj količini novca.^{117b} Ali robni svijet se sastoji od beskrajno različitih upotrebnih vrijednosti, čija relativna vrijednost nije nipošto određena njihovom relativnom količinom. Kako, dakle, zamišlja Hjum ovu razmjenu između mase roba i mase zlata? On se zadovoljava praznom i mutnom predstavom da se svaka roba, kao alikvotni dio cjelokupne robne mase, razmjenjuje, za odgovarajući alikvotni dio zlatne mase. Procesno kretanje robâ koje proističe iz suprotnosti između razmjenjske i upotreblne vrijednosti sadržane u'njima, koje se pojavljuje u opticaju novca i koje se kristalizuje u raznim određenostima oblika novca, na taj način iščezava i na njegovo mjesto stupa zamišljeno mehaničko izjednačavanje težinske mase plemenitih metala u jednoj zemlji i istovremene robne mase.

Ser Džems Stjuart počinje svoje istraživanje o moneti i novcu iscrpnom kritikom Hjuma i Monteskjea.¹¹⁸ On je u stvari prvi postavio pitanje: određuje li se količina novca u opticaju robnim cijenama ili se robne cijene određuju količinom novca u opticaju? Mada je njegovo izlaganje zamagljeno fantastičnim shvatanjem mjere vrijednosti, kolebljivim predstavljanjem razmjenjske vrijednosti uopšte i reminiscencijama merkantilnog sistema, on otkriva bitne određenosti oblika novca i opšte zakone novčanog opticaja, jer ne postavlja mehanički robe na jednu, a novac na drugu stranu, već stvarno iz raznih momenata same robne razmjene razvija razne funkcije. »Upotreba novca za unutrašnji promet može se: svesti pod dvije glavne tačke, plaćanje onoga što neko duguje,, kupovanje onoga što je nekom potrebno; to dvoje zajedno čini tražnju gotovog novca (ready money demands)... Stanje; trgovine i manufakture, način života i uobičajeni izdaci stanovnika, ako se uzmu zajedno, regulišu i određuju masu tražnje za gotovim novcem, tj. masu otudivanja. Da bi se ova raz-

mb Ova fikcija bukvalno se susreće kod Monteskjea. (Marksova bilješka u ličnom primjerku knjige »Zur .Kritik der politischen Ökonomie«.)
¹¹⁸ Steuart, 1. c, t. I, p. 394 seq.

novrsna plaćanja izvršila, potrebna je izvjesna količina novca. Ova količina sa svoje strane može, prema prilikama, da se povećava ili smanjuje, mada količina otudivanja ostaje ista... U svakom slučaju, promet neke zemlje može da apsorbuje samo određenu količinu novca.«¹¹⁹ »Tržišna cijena robe određuje se zamršenom operacijom tražnje i konkuren-cije (demand and compétition), koje su potpuno nezavisne od mase zlata i srebra koja se nalazi u nekoj zemlji. A šta se de-sava sa onim zlatom i srebrom koje nije potrebno kao moneta? Ono se nagomilava kao blago, ili se prerađuje kao materijal, luksuznih predmeta. Kad masa zlata i srebra padne ispod nivoa potrebnog za promet, zamjenjuje se simboličkim novcem ili drugim pomoćnim sredstvima. Ako povoljan mje-nični tečaj donosi obilje novca u zemlji i ako istovremeno smanjuje, tražnju novca za njegovo slanje u inostranstvo, novac često svršava u sanducima gdje postaje isto tako beskoristan kao kad bi ležao u rudnicima.«¹²⁰ Drugi zakon koji je Stjuart otkrio jeste taj da se promet koji je zasnovan na kreditu vraća na svoju polaznu tačku. Konačno, on analizira dej-stva koja različitost kamatne stope u pojedinim zemljama vrši na međunarodni odliv i priliv plemenitih metala. Ovo posljednje dvoje navodimo ovdje samo potpunosti radi, pošto nema veze s našom temom prostog prometa.¹²¹ Simbolični ili kreditni novac — Stjuart još ne razlikuje ova dva oblika nov-

¹¹⁹ Steuart, 1. c, v. II, p. 377—379 passim.

¹²⁰ Steuart, 1. c., 379—380 passim.

¹²¹ »Dopunske monete se zaključavaju ili se prerađuju u sr&brno posude... Što se tiče papirnog novca, on će se, čim ispunji prvi zadatak, tj. zadovolji potrebu onoga ko ga je uzeo na zajam, vratiti dužniku i realizovati ... Prema tome, u ma kakvoj srazmjeri se količina metalnog novca neke zemlje povećava ili smanju-va, robe će ipak poskupljivati ili pojeftinjavati po principima tražnje i konkuren-cije, a ove će uvijek zavisiti od sklonosti onih koji mogu da zauzvrat dadu svojinu ili neki drugi ekvivalent, ali nikad od količine moneta koju posjeduju... Ma koliko ona (naime količina metalnog novca u jednoj zemlji) bila mala, dokle god u zemlji bude realne svojine bilo koje vrste i konkuren-cije u kon-sumiranju među onima koji je posjeduju, cijene će biti visoke ulslijed trampe, simboličnog novca, uzajamnih plaćanja i hiljade drugih pronašlaza... Ako postoji promet između ove zemlje i ostalih nacija mora da postoji izvjesna proporcija između cijena raznih vrsta roba u toj zemlji i drugdje, i iznenadno povećanje ili smanjenje metalnog novca bilo bi, pod pretpostavkom da ono može samo od sebe izazvati povećanje ili pad cijena, u svom dej-stvu ograničeno zbog inostrane konkuren-cije.« (1. c, v. I, p. 400—r 402.) »Novčana cirkulacija svake zemlje mora biti prilagođena proizvodnoj djelatnosti stanovnika koji proizvode robe za tržiš-

ca — mogu da zamijene plemenite metale kao kupovno i platežno sredstvo u unutrašnjem prometu, ali ne na svjetskom tržištu. Papirne novčanice su stoga novac društva (money of the society), dok su zlato i srebro novac svijeta (money of the world).¹²²

Nacijama sa »istorijskim« razvojem u smislu istorijske pravne škole svojstveno je da stalno zaboravljuju svoju sopstvenu istoriju. Mada stoga spor u odnosu robnih cijena prema količini prometnih sredstava neprestano uzbuduje parlament u toku ove polovine vijeka i mada je izazvao u Engleskoj hiljade velikih i malih brošura, Stjuart je ostao još više »mrtvi pas«, nego što je Spinoza izgledao Mozesu Mendelsonu u Lesingovo doba. Čak je i najnoviji istoričar »currency«-a [novčanog opticajal], Maklaren, pretvorio Adama Smita u pronalazača Stjuartove teorije, kao što je Rikarda-pretvorio u pronalazača Hjumove.¹²³ Ali, dok je Rikardo usavršio Hjumovu teoriju, Adam Smit registruje rezultate Stjuartovih istraživanja kao mrtve činjenice. *Adam Smit* je svoju škotsku poslovnicu »mnogo maloga čini mnogo« primijenio i na duhovno

te... Prema tome, ako količina metalnog novca jedne zemlje padne srazmjerno više od cijena proizvoda koji se nude na prodaju, tada se mora pribjeći pronalascima, kao što je simbolička novac, koji obezbjeduju ekvivalent za te proizvode. Ako se, međutim, pokaže da metalni novac srazmjerno prevaziđa razmjere proizvodnje, on neće izazvati povišenje cijena niti će u cirkulaciju: *on će se gomilati u blago...* Ma kolika bila količina novca u jednoj zemlji u poređenju sa ostalim svijetom, u *cirkulaciji* će moći da ostane samo količina koja je otprilike proporcionalna potrošnji bogatih i radu siromašnog stanovništva», a ova proporcija ne određuje se »količinom novca koja se stvarno nalazi *Uy zemljii*« (1. c. p. 403–408 passim). »Sve zemlje će nastojati da svoj gotov novac koji im nije potreban za cirkulaciju bace u onu zemlju u kojoj je kamata, u poređenju sa kamatom u sopstvenoj zemlji, veća« (1. c. v. II, p. 5). »Najbogatija zemlja u Evropi može da bude najsiromašnija u cirkulišućem metalnom novcu« (1. c. v. II, p. 6).

Vidi polemiku protiv Stjarta kod Artura Junga [Bilješka u Marksovom ličnom primjerku knjige.]

”Steuart, 1. c. t. II, p. 370. Luj Blan pretvara »money of the society«, što ne znači drugo do unutrašnji, nacionalni novac, u socijalistički novac, što uopšte ne znači ništa, i pretvara, logično, Džona Loa u socijalista. (Vidi njegov prvi tom »Istorijs Franckus revolucije.)

122) *Maclarens*, 1. c. p. 43 seq. Patriotizam je jednog prerano umrlog njemačkog pisca (Gustava Juliusa) zaveo da suprotstavi starog Biša kao autoritet Rikardovoj školi. Čestiti Biš preveo je Stjuartov genijalni engleski jezik na hamburški dijalekt i pokvario njegov original gdje god je mogao.

bogatstvo, i stoga sitničavom brižljivošću zabašurio izvore kojima ima da zahvali ono malo iz čega je u stvari izvukao mnogo. On više voli, i to ne jedanput, da otupi oštricu pitanja ondje bi ga oštro formulisanje primoralo da se obračuna sa svojim prethodnicima. Tako je učinio i u teoriji o novcu. On prečutno prihvata Stjuartovu teoriju, pričajući da se zlato i srebro koje se nalazi u jednoj zemlji dijelom upotrebljava kao moneta, dijelom nagomilava kao rezervni fond za trgovce u zemljama bez banaka i kao bankovna rezerva u zemljama s kreditnim prometom, dijelom koristi kao blago za izravnjanje međunarodnih plaćanja, a dijelom prerađuje u luksuzne predmete. Pitanje količine monete u prometu on prečutno odstranjuje time što novac potpuno pogrešno tretira kao puku robu.^{123a} Njegov vulgarizator, dosadni Ž. B. Sej, koga su Francuzi proizveli za *prince de la science* [princa nauke], kao što je Johan Kristof Gotšed svog šeneša proizveo za Homera, a Pjetro Aretino sama sebe imenovao za *terror principum* [strah vladara] i *lux mundi* [svjetlost svijeta], sa velikom je važnošću ovu, ne sasvim naivnu, omašku Adama Smita proglašio za dogmu.¹²⁴ Oštar polemički stav protiv iluzija merkantilnog sistema sprječio je uostalom Adama Smita da objektivno shvati fenomene metalnog prometa, dok su njegova shvatanja kreditnog novca originalna i duboka. Kao što se u teorijama XVIII vijeka o okamenotinama javlja uvihek skriveno strujanje koje dolazi od kritičkog ili apologetskog obzira na biblijsku tradiciju o opštem potopu, tako se iza svih novčanih teorija XVIII vijeka krije potajna borba s monetarnim sistemom, sa aveti koja je stajala uz kolijevku buržoaske ekonomije i još uvihek bacala svoju sjenku na zakonodavstvo.

Istraživanja o novcu neposredno su podstaknuta u XIX vijeku ne fenomenima metalnog, nego, naprotiv, fenomenima banknotnog prometa. Na prve se vraćalo samo zato da bi se otkrili zakoni ovih drugih. Suspendovanje zamjene banknota

^{123a} Ovo nije egzaktno. Štaviše, na pojedinim mjestima *[Adam Smit]* pravilno formuliše ovaj zakon. [Bilješka u Marksovom ličnom primjerku knjige.]

”Razlika između »currency« i »money«, tj. između prometnog sredstva i novca ne nalazi se stoga u »Wealth of Nations«. Obmanut prividnom nepristrasnošću Adama Smita, koji je veoma dobro znao svoga Hjuma i Stjarta, primjećuje čestiti Maklaren: »Teorija o zavisnosti cijena od količine opticajnih sredstava nije dosad još privukla pažnju; i doktor Smit, kao i Mr. Lok« (Lok se koleba u svom gledištu), »gleda u metalnom novcu samo robu.« (*Maclarens*, 1. c. p. 44.)

za zlato od strane Engleske banke počev od 1797. godine, porast cijena mnogih roba koji je nastao poslije toga, pad monetne cijene zlata ispod njegove tržišne cijene, depresijacija banknota, naročito od 1809. godine, pružali su neposredne praktične povode za stranačku borbu u parlamentu i za teoretski turnir van parlamenta, pri čemu je oboje bilo podjednako strasno. Kao istorijska pozadina debate služila je istorija papirnog novca u XVIII vijeku, fijasko Loove banke, depresijacija provincijalnih banknota engleskih kolonija u Sjevernoj Americi od početka do sredine XVIII vijeka koja je išla uporedo sa porastom količine znakova vrijednosti; zatim, docnije, papirni novac (continental bills) koji je za vrijeme Rata za nezavisnost putem zakona nametnut od američke centralne vlade i, konačno, u još većoj razmjeri izvršeni eksperimentat s francuskim asignatima. Većina engleskih pisaca tadašnjeg doba brka promet banknota, koji se upravlja po svim drugim zakonima, sa prometom znakova vrijednosti ili državnog papirnog novca s prinudnim tečajem, i dok tvrde da fenomene ovog prinudnog prometa objašnjavaju zakonima metalnog prometa, oni u stvari, obrnuto, izvode zakone ovog posljednjeg iz fenomena onog prvog. Mi preskačemo sve one brojne pisce iz perioda 1800–1809. i pristupamo odmah Rikardu, kako zbog toga što su na rezimira svoje prethodnike i oštire formulise njihova shvatanja, tako i zbog toga što engleskim bankovnim zakonodavstvom do današnjeg dana vladaju onaj oblik teorije novca koji joj je on dao. Rikardo, kao i njegovi prethodnici, brka promet banknota ili/kreditnog novca s prometom pukih znakova vrijednosti, činjenica koja njega zaokuplja jeste depresijacija papirnog novca i istovremeni porast robnih cijena. Ono što su za Hjuma bili američki rudnici, to su za Rikarda bile mašine za štampanje papirnih cedulja u Trednidlstritu, i on sam na jednom mjestu izričito poistovjećuje oba ova faktora. Njegovi prvi spisi, koji se bave samo pitanjem novca, padaju u vrijeme najžešće problemike između Engleske banke, na čijoj strani su bili ministri i ratna stranka, i njenih protivnika, oko kojih su se grupisali parlamentarna opozicija, vigovci i stranka mira. Ti spisi su bili direktnе preteče čuvenog izvještaja buljon-komiteta od 1810, u kome su prihvaćena Rikardova shvatanja.¹²⁵ Neobična činjenica da se Rikardo i njegove pristalice, koji novac

¹²⁵ David Ricardo, »The High Price of Bullion, a Proof of the Dépréciation of Banknotes«, 4 édition, London 1811. (prvo izdanje izašlo 1809). Dalje: *Ferner, Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee*, London 1811.

proglašavaju pukim znakom vrijednosti, nazivaju buljonističima (pristalicama zlatnih poluga) ne potiče samo od imena tog komiteta već i od same sadržine Rikardovog učenja. U svom djelu o političkoj ekonomiji Rikardo je ponovio i dalje razvio ista shvatanja, ali nigdje nije istražio novac po sebi, kao što je to uradio s razmjenskom vrijednošću, profitom, rentom itd.

Rikardo određuje najprije vrijednost zlata i srebra, kao i vrijednost svih ostalih roba, količinom u njima opredmećenog radnog vremena.¹²⁶ U zlatu i srebru, kao robama sa datom vrijednošću, mjere se vrijednosti svih ostalih roba.¹²⁷ Količina prometnih sredstava u nekoj zemlji određena je, dakle, vrijednošću jedinice mjere novca, s jedne strane, i sumom razmjenskih vrijednosti robâ, s druge strane. Ova količina se modifikuje ekonomisanjem u načinu plaćanja.¹⁻³ Pošto je tako količina u kojoj novac određene vrijednosti može da optiče određena i pošto se njegova vrijednost unutar prometa pojavljuje samo u njegovoj količini, novac mogu da u prometu zamijene puki znakovi vrijednosti novca ako se izdaju u srazmjeri koja je određena njegovom vrijednošću; i stvarno »novčani opticaj se nalazi u svom najsavršenijem stanju ako se sastoji isključivo od papirnog novca iste vrijednosti s onim zlatom koje on treba da predstavlja.«¹²⁸ Dosad, dakle, Rikardo određuje količinu prometnih sredstava — pod pretpostavkom da se vrijednosti novca — cijenama roba, i novac kao znak vrijednosti njemu je znak određene količine zlata, a ne kao kod Hjuma bezvrijedan predstavnik robe.

Tamo gdje Rikardo prekida ravan tok svog izlaganja i odjedanput staje na suprotno gledište, on se odmah obraća međunarodnom prometu plemenitih metala i tako problem zapliće unošenjem tuđih shvatanja. Prateći unutrašnji tok

¹²⁴ David Ricardo, »On the Principles of Political Economy etc«, p. 77, »Vrijednost plemenitih metala, kao i svih drugih roba, zavisi isključivo od ukupne količine rada potrebnog za njihovo dobijanje i iznošenje na tržište.«

¹²⁷ L. c., p. 77, 180, 181.

¹²⁸ Ricardo, 1. c., p. 421: »Količina novca koja se može da upotrijebi u jednoj zemlji zavisi od njegove vrijednosti; ako bi se u prometu nalazilo samo zlato, njega bi trebalo petnaest puta manje nego srebra, ako bi se upotrebjavalo samo srebro.« Vidi takođe Ricardo, »Proposals for an Economical and Secure Currency«, London 1816, p. 17, 18, gdje on kaže: »Količina banknota u opticaju zavisi od iznosa koji je potreban za promet te zemlje, a taj iznos je regulisan vrijednošću jedinice mjere novca, sumom plaćanja i ekonomisanjem u njihovom realizovanju.«

¹²⁹ Ricardo, »Principles of Political Economy», p. 432, 433.

njegovih misli, mi ćemo najprije odbaciti sve vještačke, slučajne okolnosti i zato ćemo premjestiti rudnike zlata i srebra u same zemlje u kojima se plemeniti metali nalaze u prometu kao novac. Jedina postavka koja proizlazi iz dosadašnjeg Rikardovog izlaganja jeste da je pri dатoj vrijednosti zlata količina novca u opticaju određena robnim cijenama. Prema tome, masa zlata koje se u datom momentu nalazi u prometu u nekoj zemlji određena je naprosto razmjenском vrijednošću robâ u prometu. Pretpostavimo sada da se suma tih razmjenских vrijednosti smanjuje, bilo zato što se proizvodi manje robâ po stariim razmjenskim vrijednostima, bilo zato što ista robna masa zbog povećane produktivne snage rada ima manju razmjensku vrijednost. Ili pretpostavimo, obrnuto, da se suma razmjenских vrijednosti povećava jer se povećava masa roba pri nepromijenjenim troškovima proizvodnje ili jer se vrijednost bilo iste, bilo manje robne mase povećava zbog smanjene produktivne snage rada. Šta se dešava u oba slučaja sa *datom* količinom metala u prometu? Ako je zlato novac samo zato što optiče kao prometno sredstvo, ako je prinuđeno da se zadrži u prometu kao papirni novac, izdat od države, sa prinudnim tečajem (a to Rikardo ima u vidu), tada će količina novca u prometu u prvom slučaju biti prevelika u odnosu na razmjensku vrijednost metala; u drugom slučaju bi ova količina bila ispod svog normalnog nivoa. Mada snabdjeveno sopstvenom vrijednošću, zlate u prvom slučaju postaje znak za metal niže razmjenске vrijednosti od svoje sopstvene, a u drugom slučaju znak za metal više vrijednosti. U prvom slučaju će kao znak vrijednosti stajati ispod, a u drugom iznad svoje stvarne vrijednosti (opet zaključak koji proizlazi iz papirnog novca sa prinudnim tečajem). U prvom slučaju bilo bi isto kao kad bi se robe procjenjivale u metalu manje vrijednosti od zlata, a u drugom kao kad bi se procjenjivale u metalu veće vrijednosti od zlata. Zato bi u prvom slučaju robne cijene rasle, a u drugom, padale. U oba slučaja bi kretanje robnih cijena, njihovo rastenje ili padanje, bilo posljedica relativne ekspanzije ili kontrakcije mase zlata u prometu iznad ili ispod nivoa koji odgovara njegovoj sopstvenoj vrijednosti, tj. iznad ili ispod normalne količine koja je određena odnosom između njegove sopstvene vrijednosti i vrijednosti roba koje treba da su u prometu.

Isti proces bi se zbivao kad bi suma cijena onih roba, koje su u prometu ostala nepromijenjena, a masa zlata u prometu stajala ispod ili iznad normalnog nivoa: ispod normalnog nivoa — kad se zlatne monete istrošene u prometu ne

bi zamijenile odgovarajućom novom proizvodnjom rudnika, iznad normalnog nivoa — kad bi nov priliv iz rudnika premašio potrebe prometa. U oba slučaja se pretpostavlja da troškovi proizvodnje zlata ili njegova vrijednost ostaju isti.

Da rezimiramo: novac u opticaju nalazi se na normalnom nivou kada je njegova količina, pri dатoj razmjenskoj vrijednosti roba, određena njegovom sopstvenom metalnom vrijednošću. On prelazi taj nivo, zlato pada ispod sopstvene metalne vrijednosti i cijene roba rastu jer se suma razmjenских vrijednosti robne mase smanjuje ili se priliv zlata iz rudnika povećava. On se smanjuje ispod svog normalnog nivoa, zlata raste iznad svoje sopstvene metalne vrijednosti i robne cijene padaju jer se povećava suma razmjenских vrijednosti robne mase ili priliv zlata iz rudnika ne naknaduje masu istrošenog, zlata. U oba slučaju zlato u opticaju je znak vrijednosti sa većom ili manjom vrijednošću od one koju stvarno sadrži. Ono može da postane apresirani ili depresirani znak samoga sebe. Čim bi se robe generalno procijenile u ovoj novoj vrijednosti novca i opšte robne cijene srazmjerno porasle ili pale, količina novca u opticaju bi ponovo odgovarala potrebama prometa (konsekvencija koju Rikardo ističe s naročitim zadovoljstvom), ali bi bila u suprotnosti sa troškovima proizvodnje plemenitih metala i stoga sa njihovim odnosom kao robe prema ostalim robama. Prema Rikardovoj teoriji o razmjenским vrijednostima uopšte, porast vrijednosti zlata iznad njegove razmjenске vrijednosti, tj. vrijednosti određene radnim vremenom sadržanim u njemu, izazivač bi povećanje proizvodnje zlata sve do tole dok njegov povećani priliv ne bi ponovo sveo njegovu vrijednost na normalnu veličinu. Obrnuto, pad vrijednosti zlata ispod njegove razmjenске vrijednosti izazivač bi smanjenje njegove proizvodnje sve do tole dok njegova vrijednost ne bi opet porasla do svoje normalne veličine. Ovim obrnutim kretanjima izravnala bi se protivrječnost između metalne vrijednosti zlata i njegove vrijednosti kao prometnog sredstva, uspostavio bi se normalni nivo mase zlata u prometu i visina robnih cijena bi opet odgovarala mjeri vrijednosti. Ove fluktuacije u vrijednosti zlata u prometu zahvatile bi isto tako i zlato u polugama, jer, prema pretpostavci, cirkuliše sve zlato koje se ne potroši kao luskuzni predmet. Budući da samo zlato, bilo kao moneta bilo kao poluga, može da postane znak veće ili manje vrijednosti od sopstvene metalne vrijednosti, razumije se da konvertibilne banknote koje eventualno optiču dijele istu sudbinu. Mada su banknote konvertibilne, dakle njihova realna vrijednost odgovara njihovoj nominalnoj vrijednosti, ukupna masa nov-

ca, zlata i banknota u opticaju (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes), može da bude apresirana i depresirana, prema tome da li njena ukupna količina, iz ranije iznijetih razloga, raste ili pada iznad ili ispod nivoa koji je određen razmjenском vrijednošću roba u prometu i metalnom vrijednošću zlata. Sa ovog gledišta nekonvertibilni papirni novac ima samo tu prednost pred konvertibilnim što se može dvostruko depresirati. On može da padne ispod vrijednosti metala koji on treba da predstavlja jer se izdaje u suviše velikom broju, ili može da padne jer je metal koji predstavlja pao ispod svoje sopstvene vrijednosti. Ova depresijacija, ne papira prema zlatu, već zlata i papira zajedno, ili ukupne mase prometnih sredstava neke zemlje, jedan je od glavnih Rikardovih pronalazaka koje su lord Overston i komp. stavili u svoju službu i učinili jednim od osnovnih principa bankovnog zakonodavstva sera Roberta Pila iz **1844.** i **1845.** godine.

Dokazano je trebalo biti to da cijena robâ ili vrijednost zlata zavisi od mase zlata u opticaju. Dokaz se sastoji u pretpostavljanju onoga što se imalo dokazati, naime da svaka količina plemenitog metala koji služi kao novac mora da postane, bez obzira na odnos prema svojoj unutrašnjoj vrijednosti, prometno sredstvo, moneta, i tako znak vrijednosti za robe u prometu, ma kolika bila ukupna suma njihove vrijednosti. Drugim riječima, dokaz se sastoji u apstrahovanju svih ostalih funkcija koje novac vrši pored svoje funkcije prometnog sredstva. Kad se nađe u stiscu, kao, na primer, u polemici sa Bozankeom, Rikardo, potpuno pod utiskom fenomena depresijacije znakova vrijednosti zbog njihove količine, pribjegava dogmatskim tvrđenjima.¹³⁰

Da je Rikardo ovu teoriju postavio apstraktно, onako kao što smo to mi učinili, bez unošenja konkretnih odnosa i slučajnih momenata koji udaljuju od samog pitanja, njena praznina bi bila najočiglednija. Čitavom izlaganju Rikardo daje međunarodnu obojenost. Ali lako se može dokazati da prividna grandioznost mjerila ništa ne mijenja na sićušnosti osnovnih ideja.

Prva postavka je, dakle, bila: količina metalnog novca u cirkulaciji je normalna onda kad je određena sumom vrijednosti robâ u cirkulaciji procijenjenom u njegovoj metalnoj vrijednosti. Međunarodno izraženo to glasi: u normalnom

io David Ricardo, »Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations etc.« p. **49.** »Da robama rastu ili padaju cijene srazmjerne povećanju ili smanjenju količine novca, smatram neospornom činjenicom.«

stanju prometa svaka zemlja posjeduje onu masu novca koja odgovara njenom bogatstvu i njenoj industriji. Novac optiče po vrijednosti koja odgovara njegovoj stvarnoj vrijednosti ili njegovim troškovima proizvodnje, tj. on ima u svima zemljama istu vrijednost.¹³¹ Stoga se novac ne bi nikad izvozio ili uvozio iz jedne zemlje u drugu.¹³² Postojala bi, dakle, ravnoteža između currencies (ukupnih masa novca u opticaju) raznih zemalja. Normalni nivo nacionalne currency je, dakle, izražen kao međunarodna ravnoteža currencies, pa, u stvari, time nije rečeno ništa drugo nego da nacionalnost ništa ne mijenja na opštem ekonomskom zakonu. Sad smo ponovo došli do iste fatalne tačke kao i ranije. Na koji način se remeti normalni nivo, to će reći na koji način se remeti međunarodna ravnoteža currencies, ili na koji način novac prestaje da ima istu vrijednost u svima zemljama ili konačno, na koji način on prestaje u svakoj zemlji da ima svoju sopstvenu vrijednost? Kao što se ranije normalni nivo poremetio zato što se masa novca u opticaju povećala ili smanjila uz nepromijenjenu sumu vrijednosti roba, ili što je količina novca u opticaju ostala ista, dok su se razmjenске vrijednosti roba povećale ili smanjile, tako se sada remeti međunarodni nivo, koji je određen vrijednošću samoga metala, zato što masa zlata koje se nalazi u jednoj zemlji raste uslijed otkrića novih metalnih rudnika u toj zemlji,¹³³ ili što se suma razmjenских vrijednosti roba u prometu u određenoj zemlji povećala ili smanjila. Kao što se ranije proizvodnja plemenitih metala smanjivala ili povećavala prema tome da li je bilo potrebno currency smanjiti ili povećati i robne cijene srazmjerno sniziti ili povećati, tako sad djeluje izvoz i uvoz iz jedne zemlje u drugu. U onoj zemlji u kojoj bi cijene porasle i vrijednost zlata uslijed nabujale novčane cirkulacije pala ispod njegove metalne vrijednosti, zlato bi se depresiralo u odnosu prema drugim zemljama i, prema tome, cijene roba u poređenju s ostalim zemljama bi se povećale. Zlato bi se, dakle, izvozilo, a robe uvozile. U obrnutom slučaju, obrnuto. Kao što je ranije proizvodnja zlata trajala dok se ne uspostavi pravilan odnos vrijednosti između metala i robe, tako će sad uvoz i izvoz zlata, a s time i rastenje ili padanje robnih cijena, truditi sve dok se opet ne uspostavi ravnoteža između međuna-

¹³¹ David Ricardo, »The High Price of Bullion etc.«, p. 4: »Novac bi u svim zemljama imao istu vrijednost.« U svojoj »Političkoj ekonomiji« Rikardo je ovu postavku modifikovao, ali ne tako da bi to ovdje bilo od važnosti.

L. c., p. 3—4.

¹³³ L. c., p. 4.

rodnih currencies. Kao što se u prvom slučaju proizvodnja zlata povećavala ili smanjivala samo zato što je zlato stajalo iznad ili ispod svoje vrijednosti, tako će se međunarodno kretanje zlata vršiti sada samo iz toga razloga. Kao što je u prvom slučaju svaka promjena u proizvodnji zlata uticala na Jecoličinu metala u prometu i time na cijene, tako će sada uticati na međunarodni uvoz i izvoz, čim bi se uspostavila relativna vrijednost između zlata i robe, ili normalna količina prometnih sredstava, u prvom slučaju se više ne bi proizvodilo, a u drugom se više ne bi izvozilo ili uvozilo, osim za naknadu istrošenih moneta i za potrošnju industrije luksuznih predmeta. Iz toga slijedi »da napast da se zlato izvozi kao ekvivalent za robe ne može da nastupi, kao što ne može da nastupi ni nepovoljan trgovinski bilans, osim uslijed prevelike količine prometnih sredstava«.¹³⁴ Samo depresijacija ili apresijacija metala uslijed ekspanzije ili kontrakcije mase prometnih sredstava iznad ili ispod njenog normalnog nivoa izazvale bi njegov uvoz ili izvoz.¹³⁵ Dalje izlazi ovo: budući da se u prvom slučaju zlato uvozi ili izvozi samo zato što se njegova količina nalazi iznad ili ispod svog normalnog nivoa, zato što je apresirano ili depresirano iznad ili ispod svoje metalne vrijednosti, pa su, prema tome, robne cijene suviše visoke ili suviše niske, svako takvo kretanje djeluje kao koraktiv¹³⁶ time što ekspanzijom ili kontrakcijom novca u opticaju vraća ponovo cijene na njihov normalni nivo, u prvom slučaju na nivo između vrijednosti zlata i vrijednosti robe, u drugom slučaju na međunarodni nivo currencies. Drugim riječima: novac cirkuliše u raznim zemljama samo utoliko ukočliko on u svakoj zemlji cirkuliše kao moneta. Novac je samo moneta, i stoga količina zlata koja se nalazi u jednoj zemlji mora da uđe u promet, može, dakle, kao znak vrijednosti samoga sebe da raste iznad ili pada ispod svoje vrijednosti. Time smo okolišnim putem preko ove međunarodne komplikacije ponovo srećno stigli do one jednostavne dogme koja predstavlja polaznu tačku.

Na koji način Rikardo čini nasilje stvarnim fenomenima Itonstruišući ih u smislu svoje apstraktne teorije, pokazaće unekoliko primjera. On tvrdi, na primjer, da se u vremenima rđavih žetvi, koje su u Engleskoj u periodima od 1800. do

¹³⁴ »Nepovoljan trgovinski bilans nikada ne nastaje drukčije Jiego uslijed izobilja opticajnih sredstava.« (Ricardo, 1. c, p. 11, 12.)

¹³⁵ »Izvoz metalnog novca izaziva njegova jeftinoća, i on niie posljedica već uzrok nepovoljnog bilansa« (I. c, p. 14.)

¹³⁶ L. c, p. 17.

1820. godine bile veoma česte, zlato izvozilo ne zato što je postojala potreba za žitom i što je zlato novac, dakle na svjetskom tržištu uvijek djelotvorno kupovno i platežno sredstvo, već zato što je zlato u vrijednosti bilo depresirano prema ostalim robama i, sljedstveno, bio depresiran currency zemlje sa rđavom žetvom u odnosu na ostale nacionalne currencies. Naime, zato što je nerodica smanjila masu roba u prometu, •data količina novca u opticaju prešla je normalan nivo i uslijed toga su porasle sve robne cijene.¹³⁷ Nasuprot ovom paradoksalnom objašnjavanju, statistički je dokazano da od 1793. pa do najnovijeg vremena, u slučajevima rđavih žetvi u Engleskoj, postojeća količina prometnih sredstava nije porasla nego je postala nedovoljna, i stoga je opticalo i moralno optimati više novca nego ranije.¹³⁸

Isto tako je Rikardo u doba Napoleonove kontinentalne blokade i engleskih dekreta o blokadi tvrdio da Englezi izvoze na kontinent zlato umjesto robe jer se njihov novac deprisirao u odnosu na novac kontinentalnih zemalja, njihove robe imaju otud više cijene i tako izvoz zlata, umjesto izvoza robe, predstavlja unosniju trgovinsku špekulaciju. Po njemu, Engleska je bila tržište na kome su robe bile skupe, a novac jeftin, dok su na kontinentu robe bile jeftine, a novac skup. »Tačno je bilo — veli jedan engleski pisac — da je cijena

¹³⁷ Ricardo, 1. c, p. 74, 75: »Uslijed jedne rđave žetve Engleska bi došla u situaciju zemlje koja bi bila lišena jednog dijela svojih roba i stoga bi joj bio potreban smanjeni iznos prometnog medijuma. Opticajna sredstva koja su dotada bila jednaka plaćanjima sada bi preticala i postala bi srazmjerne jeftina u odnosu na njenu smanjeni proizvodnju. Izvoz ove sume uspostavio bi stoga ponovo srazmjeru između vrijednosti opticajnog sredstva i vrijednosti opticajnih sredstava drugih zemalja.« Njegovo brkanje novca i robe i monete pokazuje se smiješnim u slijedećoj rečenici: »Ako bismo mogli pretpostaviti da bi poslije nepovoljne žetve, kad bi Engleskoj bio potreban neobično velik uvoz žita, neka druga zemlja raspolaže obiljem tога artikla, ali ne bi imala potrebe ni za kakvom robom, tada bi nesumnjivo slijedilo da takva zemlja ne bi izvezla žito u razmjenu za robe; ali ona ne bi izvezla žito ni za novac, pošto je to roba koja nijednoj zemlji nije nikada potrebna apsolutno, već relativno« (1. c, p. 75). U Puškinovoj poemu otac njegovog junaka nikako ne može da shvati da je roba novac. Ali da je novac roba, Rusi su oduvijek shvatili, što dokazuje ne samo engleski uvoz žita od 1838. do 1842. nego i cjelokupna istorija njihove trgovine.

¹³⁸ Upor. Thomas Tooke, »History of Prices« i James Wilson, »Capital, Currency and Banking«. (Posljednja knjiga predstavlja ponovno štampani tekst niza članaka koji su izašli u londonskom »Economist«-u 1844., 1845. i 1847).

naših fabrikata i kolonijalnih proizvoda bila očajno niska pod dejstvom kontinentalnog sistema u toku posljednjih šest godina rata. Na primjer, cijene šećera i kave, izražene u zlatu, bile su četiri ili pet puta više na kontinentu od istih cijena u Engleskoj, izraženih banknotama. To je bilo doba kad su francuski hemičari otkrili šećer iz repe i kavu zamjenjivali cikorijom, dok su istovremeno engleski zakupci u tovljenju volova pravili eksperimente sirupom i melasom, kad je Engleska zaposjela Helgoland da bi na njemu stvorila robni depo radi olakšanja kriještenja prema sjeveru Evrope i kad su lakše vrste britanskih fabrikata tražile put za Njemačku preko Turske... U našim robnim kućama nagomilale su se skoro sve robe svijeta i tu ležale prikovane ukoliko se neka mala količina ne bi oslobođila pomoću francuske dozvole, **2a** Šta su hamburški i amsterdamski trgovci plaćah Napoleonu sumu od 40 do 50 hiljada f. st. Komični su morali da budu ti trgovci koji su plaćali tolike sume za dozvolu da tovar robe prenesu sa skupog na jeftino tržište. Šta je bila jasna alternativa za jednog trgovca? Ili da kupuje kavu za 6 pensa u banknotama i da je prenese tamo gdje ju je mogao neposredno prodati za 3 ili 4 šilinga u zlatu po funti, ili da banknotama kupuje zlato za 5 f. st. po unci i da ga pošalje tamo gdje se cijenilo 3 f. st. 17 šilinga i **IOV2** pensa. Apsurdno je, dakle, reći da se kao poželjnija trgovачka operacija vršilo slanje zlata umjesto kave... Nije bilo zemlje u svijetu gdje se tada mogla dobiti tako velika količina željenih roba kao u Engleskoj. Bonaparte je uvjek tačno proučavao engleske cjenovnike. Dok je vidio da je u Engleskoj zlato skupo, a kava jeftina, bio je zadovoljan dejstvom svog kontinentalnog sistema.¹³⁹ Baš u vrijeme kad je Rikardo prvi put postavio svoju novčanu teoriju, a buljon-komititet uključio tu teoriju u svoj parlamentarni izvještaj, godine 1810, nastupio je porazan pad cijena svih engleskih roba u poređenju sa 1808. i 1809. godinom, dok je vrijednost zlata srazmerno porasla. Izuzetak su bili poljoprivredni proizvodi, jer je njihov uvoz iz inostranstva nailazio na prepreke, a njihova domaća ponuda bila desetak puta viša od domaćeg proizvoda.¹⁴⁰ Rikardo je toliko pogrešno shvatio ulogu plemenitih metala kao međunarodnog platežnog sredstva da je u jednom iskazu pred komitetom Doma lordova (1819) mogao kazati »da bi odlivi zlata za izvoz potpuno prestali čim bi se ponovo zayelo plaćanje u gotovu i

¹³⁸ James Deacon Hume, »Letters on the Cornlaws«. London 1834, p. 29–31.

¹⁴⁰ Thomas Tocke, »History of Prices etc.« London 1848, p. 110.

opticaj novca ponovo doveo na svoj metalni nivo«. On je umro u pravo vrijeme, baš pred izbijanje krize od 1825. koja je opovrgla njegovo proricanje. Period u koji pada Rikardova literarna djelatnost bio je uopšte malo podesan za posmatranje funkcije plemenitih metala kao svjetskog novca. Prije započetja kontinentalnog sistema trgovinski bilans je skoro* uvijek bio povoljan za Englesku, a za vrijeme tog sistemski transakcije s evropskim kontinentom bile su odveć neznatne da bi mogle uticati na engleski valutni tečaj. Slanja novca bila su uglavnom političke prirode, i izgleda da Rikardo uopšte nije shvatio ulogu koju su novčane subvencije igrale u engleskom izvozu zlata.¹⁴¹

Među Rikardovim savremenicima koji su sačinjavali školu u duhu principa njegove političke ekonomije najznačajniji je *Džems MU*. On je pokušao da Rikardovu teoriju novca prikaže na bazi prostog metalnog prometa, bez međunarodnih, komplikacija koje ovamo ne spadaju i iza kojih Rikardo krije riedovoljnost svog posmatranja, i bez ikakvog polemičkog obaziranja na operacije Engleske banke. Njegove glavne postavke su slijedeće:¹⁴²

»Vrijednost novca jednaka je odnosu u kome se on razmjenjuje za ostale artikle, ili količini novca koja se daje u razmjenu za određenu količinu drugih stvari. Ovaj odnos je određen ukupnom količinom novca koji se nalazi u nekoj zemlji. Ako uzmemo da su na jednoj strani sve robe neke zemlje, a na drugoj sav njen novac, onda je očigledno da: prilikom razmjene tih dviju strana vrijednost novca, tj. količina roba za koje se on razmjenjuje, potpuno zavisi od, njegove sopstvene količine. Slučaj je potpuno isti u stvarnom toku stvari. Ukupna masa robâ neke zemlje ne razmjenjuje se odjednom za ukupnu masu novca, već se robe razmjenjuju u dijelovima, i često u veoma malim dijelovima, u raznim periodima u toku godine. Isti komad novca koji je danas poslužio za jednu razmjenu može sutra da posluži za neku drugu. Jedan dio novca upotrebljava se za veći broj akata razmjene, drugi za vrlo mali broj, treći se nagomilava i uopšte ne služi za razmjenu. Između ovih varijacija postojeće neki prosjek, zasnovan na broju akata razmjene za koje bi se svaki zlatnik upotrijebio da je svaki realizovao isti brojakata razmjene. Ovaj prosječni broj, može se proizvoljno fiksirati, na primjer na 10. Ako je svaki komad novca koji se nalazi u nekoj zemlji poslužio za 10 kupovina, onda je to isto kao-

¹⁴¹ Upor. W. Blake, gore citirane »Observations etc.«

¹⁴² James Mili, »Elements of Political Economy«. U tekstu prevedeno sa francuskog prevoda od Ž. T. Parizoza, Paris 1823.

da se ukupna masa komada novca udesetostručila, a svaki komad poslužio samo za jednu kupovinu. U ovom slučaju vrijednost svih roba jednaka je desetostrukoj vrijednosti novca itd. Ako bi, obrnuto, umjesto da je svaki komad novca u godini poslužio za 10 kupovina, ukupna količina novca bila udesetostručena i svaki komad novca izvršio samo jednu razmjenu, jasno je da bi svako povećanje ove mase prouzrokovalo srazmjerne smanjenje vrijednosti svakog zlatnika uzetog za sebe. Pošto se pretpostavlja da masa svih rob.a za koje se novac može razmijeniti ostaje ista, vrijednost cjelokupne mase novca poslije povećanja njegove količine nije postala veća nego što je bila prije. Ako se pretpostavi da je nastupilo povećanje za jednu desetinu, vrijednost svakog alikvotnog dijela cjelokupne mase, na primjer jedne unce, mora se smanjiti za jednu desetinu. Ma koliki, dakle, bio stupanj smanjenja ili povećanja cjelokupne mase novca, ako količina ostalih stvari ostane ista, ta cjelokupna masa i svaki njen dio doživljava odgovarajuće srazmjerne smanjenje ili povećanje. Jasno je da ova postavka predstavlja apsolutnu istinu. Kad god je vrijednost novca doživjela porast ili pad i kad god su količina roba za koju se novac mogao razmijeniti i brzina cirkulacije ostali isti, ova promjena morala je imati za uzrok srazmjerne povećanje ili smanjenje novca i nije se mogla pripisati nikakvom drugom uzroku. Smanji li se masa robā, dok količina novca ostane ista, onda je kao da se ukupna suma novca povećala, i obrnuto. Slične promjene su rezultat svake promjene u brzini cirkulacije. Svako povećanje broja optica-ja proizvodi isti efekat kao povećanje ukupne količine novca; smanjenje tog broja neposredno izaziva obrnuto dejstvo ... Ako se jedan dio godišnje proizvodnje uopšte ne razmijeni, kao, na primjer, ono što proizvođači sami troše, tada taj dio ne ulazi u račun. Pošto se ne razmjenjuje za novac, on u pogledu novca kao da uopšte i ne postoji... Kad god povećanje i smanjenje novca može slobodno da nastupi, cjelokupna njegova količina koja postoji u nekoj zemlji regulisana je vrijednošću plemenitih metala ... A zlato i srebro su robe čija se vrijednost, kao i vrijednost svih ostalih roba, određuje troškovima njihove proizvodnje, količinom u njima sadržanog rada.¹⁴³

Sva Milova oštromnost svodi se na niz isto toliko proizvoljnih koliko i absurdnih pretpostavki. On želi da dokaže da je cijena robā ili vrijednost novca određena »ukupnom količinom novca koji postoji u nekoj zemlji«. Pod *pretpostavkom* da masa i razmjenska vrijednost roba u prometu ostanu

¹⁴³ L. c, p. 128—136 passim.

iste, a isto tako i brzina prometa i troškovima proizvodnje određena vrijednost plemenitih metala, i pod istovremenom. *pretpostavkom* da se ipak količina metalnog novca u *prometu* poveća ili smanji u odnosu na masu novca koji *postoji* u zemlji, zaista postaje »očigledno« da se pretpostavilo ono što se htjelo da dokaže. Uostalom, Mil pada u istu grešku u koju i Hjum uzimajući da cirkulišu upotreblne vrijednosti, a ne robe date razmjenske vrijednosti, i stoga je njegova postavka pogrešna čak i ako se prihvate sve njegove »pretpostavke«. Brzina prometa može da ostane ista, isto tako vrijednost plemenitih metala, isto tako *količina* roba u prometu, a ipak može da bude, u vezi s promjenom njihove razmjenske vrijednosti, za njihov promet potrebna čas veća, čas manja masa novca. Mil uočava činjenicu da jedan dio novca koji postoji u zemlji optiče, dok drugi miruje. Pomoću krajnje smješnog računanja prosjeka, on *pretpostavlja* da uistinu optiče sav novac koji se nalazi u nekoj zemlji, mada u stvarnosti izgleda drukčije. Ako pretpostavimo da 10 miliona srebrnih talira optiču dva puta u toku godine u nekoj zemlji, onda bi, kad bi svaki talir izvršio samo jednu kupovinu, moglo opticati 20 miliona. A ako cjelokupna suma srebra koje se u bilo kome obliku nalazi u jednoj zemlji iznosi 100 miliona talira, onda se može pretpostaviti da tih 100 miliona mogu opticati ako svaki komad novca izvrši jednu kupovinu ti toku pet godina. Moglo bi se pretpostaviti i to da sav novac svijeta optiče u Hempstedu, ali da svaki njegov alikvotni dio, umjesto da u jednoj godini izvrši, na primjer, tri opticaja, izvrši jedan opticaj u 3.000.000 godina. Za određivanje odnosa između sume robnih cijena i količine opticajnih sredstava jedna pretpostavka je isto tako važna kao i druga. Mil osjeća da je za njega od odlučne važnosti da robe neposredno dovede u vezu ne sa količinom novca koja se nalazi u prometu, već sa cjelokupnom zalihom novca koji u datom momentu postoji u nekoj zemlji. On priznaje da se ukupna masa robe neke zemlje ne razmjenjuje »odjednom« za ukupnu masu novca, već da se razni dijelovi robe u raznim periodima godine razmjenjuju za razne dijelove novca. Da bi odstranio ovu nezgodu, on *pretpostavlja* da ona ne postoji. Uostalom, cijela ova predstava o neposrednom sučeljavanju robā i novca i njihovoj neposrednoj razmjeni izvodi se iz kretanja prostih kupovina i prodaja ili iz funkcije novca kao kupovnog sredstva. Ali već u kretanju novca kao platežnog sredstva nestaje ova istovremena pojava robe i novca.

Trgovinske krize u toku XIX vijeka, a naročito velike krize od 1825. i 1836. godine, nisu izazvale dalje razvijanje

Rikardove-teorije novca, ali su izazvale njenu novu primjenu. Sad to više nisu bili pojedini ekonomski fenomeni, kao kod Hjuma depresijacija plemenitih metala u XVI i XVII vijeku ili kao kod Rikarda depresijacija papirnog novca u toku XVIII i početkom XIX vijeka, već su to bile velike oluje na svjetskom tržištu u kojima izbjiga antagonizam između svih elemenata buržoaskog procesa proizvodnje, oluje kojima se porijeklo, baš kao i odbrana od njih, tražilo u granicama naj-površnije i najapstraktnije sfere ovog procesa, naime sfere novčanog prometa. Cisto teoretska pretpostavka od koje polazi škola ekonomskih nadrimateorologa ne sastoji se u stvari ni u čemu drugom već u dogmi da je Rikardo otkrio zakone cisto metalnog prometa. Njima je samo preostajalo da kreditni i banknotni promet podvedu pod te zakone.

Najopštiji i najuočljiviji fenomen trgovinskih kriza je nagli opšti pad robnih cijena koji nastupa poslije dužeg, opštег njihovog porasta. Opšti pad robnih cijena može se izraziti kao porast relativne vrijednosti novca u poređenju →a svi-ma robama, a opšti porast cijena, obrnuto, kao pad relativne vrijednosti novca. U oba načina izražavanja fenomen je iska-zan, ali nije objašnjen. Da li postavljam zadatak: objasnitи opšti periodični porast cijena koji smjenjuje njihov opstipad, ili isti zadatak formulism: objasnitи periodični pad i porast relativne vrijednosti novca u poređenju s robama, — različna frazeologija ne mijenja zadatak, kao što ga ne bi mijenjalo ni njegovo prevođenje sa njemačkog na engleski jezik. Rikardova teorija novca je stoga neobično dobrodošla, pošto tautologiji daje izgled kauzalnog odnosa. Odakle potiče periodični opšti pad robnih cijena? Od periodičnog porasta relativne vrijednosti novca. Odakle, obrnuto, potiče opšti periodični porast robnih cijena? Od periodičnog pada relativne vrijednosti novca. S istom tačnošću bi se moglo reći da periodični porast i pad cijena potiče od njihovog periodičnog porasta i pada. Sam zadatak je postavljen pod pretpostavkom da imanentna vrijednost novca, tj. njegova vrijednost određena troškovima proizvodnje plemenitih metala ostaje nepromjenjena. Ako ova tautologija ima da bude nešto više od tautologije, onda se ona zasniva na neshvatanju najelementarnijih pojmova. Ako razmjenska vrijednost A mjerena u B pada, znamo da to može da potiče isto tako od pada vrijednosti A kao i od porasta vrijednosti B. Isto tako i obrnuto, ako razmjenska vrijednost A mjerena u B raste. Prihvatom li se jednom pretvaranja tautologije u kauzalni odnos, sve ostalo slijedi sa lakoćom. Porast robnih cijena proističe iz pada vrijednosti novca, a pad vrijednosti novca, kao što znamo od Rikarda, od prevelikog opticaja, tj. odatle što masa novca u"

opticaju raste preko nivoa određenog njegovom sopstvenom imanentnom vrijednošću i imanentnom vrijednošću roba. Isto tako i obrnuto, opšti pad robnih cijena proističe iz porasta vrijednosti novca iznad njegove imanentne vrijednosti uslijed premalog opticaja. Cijene, dakle, rastu i padaju periodično, jer periodično optiče suviše mnogo ili suviše malo novca. Ako se sad, na primjer, dokaže da je porast cijena nastupio istovremeno sa smanjenjem novčanog opticaja, a pad cijena sa povećanjem opticaja, moći će se uprkos tome tvrditi da se uslijed nekog, iako statistički potpuno nedokazivog, smanjenja ili povećanja robne mase u prometu, iako ne apsolutno ipak relativno povećala ili smanjila količina novca u opticaju. Već smo vidjeli da po Rikardovom mišljenju ova opšta kolebanja cijena moraju nastupiti i kod cisto metalnog prometa, ali da se svojom naizmjeničnošću izjednačuju tako što, na primjer, premali opticaj izaziva pad robnih cijena, pad robnih cijena izvoz robe u inostranstvo, ovaj izvoz priliv novca u zemlju, a ovaj priliv novca opet porast robnih cijena. Obrnuto se dešava pri prevelikom opticaju, kad se robe uvože, a novac izvozi. Ali pošto i pored ovih opitih kolebanja cijena, koja proističu iz same prirode Rikardovog metalnog prometa, njihov burni i nasilni oblik, njihov krizni oblik, pripada periodima razbijenog kredita, postaje kao dan jasno da se izdavanje banknota ne reguliše tačno po zakonima metalnog prometa. Metalni promet nalazi lijeka u uvozu i izvozu plemenitih metala koji odmah stupaju u opticaj kao moneta i tako svojim prilivom ili odlivom izazivaju pad ili porast robnih cijena. Sada se pak od strane banaka mora oponašanjem zakona metalnog prometa vještački izazvati isto dejstvo na -robne cijene. Ako zlato pritiče iz inostranstva, onda je to dokaz da je opticaj suviše mali, vrijednost novca suviše visoka, a robne cijene suviše niske, i da se stoga moraju baciti u promet banknote u srazmjeri s novouvezenim zlatom. Obrnuto, one se moraju povući iz prometa u srazmjeri u kojoj se zlato odliva iz zemlje. Dragim riječima, izdavanje bankiota mora se regulisati prema uvozu i izvozu plemenitih metala ili prema valutnom tečaju. Rikardova pogrešna pretpostavka da je zlato samo moneta i da stoga sve uvezeno zlato povećava novac u opticaju i stoga izaziva porast cijena, a da sve izvezeno zlato smanjuje količinu monete i stoga izaziva pad cijena, — ova teoretska pretpostavka postaje ovde praktički eksperimenat da se u opticaji pušta toliko monete koliko u svakom datom slučaju postoji zlata. Lord Overslon (bankar Džons Lojd), pukovnik Torens, Norman, Klej, Arbat-not i bezbroj drugih pisaca, poznatih u Engleskoj pod imenom škole »currency principle«, nisu samo propovijedali ovu

doktrinu već su je preko bankovnih zakona sera Roberta Pila od 1844. i 1845. godine postavili kao osnovu postojećeg engleskog i škotskog bankovnog zakonodavstva. Njen bijedan fijasko teoretski i praktički, poslije eksperimenata izvršenih u najvećem nacionalnom mjerilu, može se prikazati tek u učenju o kreditu.¹⁴⁴ Ali već sad se vidi da Rikardova teorija, koja izoluje novac u njegovom tečnom obliku prometnog sredstva, završava time što povećanju i smanjenju plemenitih metala pripisuje takav apsolutni uticaj na buržoasku ekonomiju kakav praznovjerje monetarnog sistema nije nikada ni sanjalo. Tako je Rikardo, koji proglašava papirni novac za najsavršeniji oblik novca, postao prorok buljonista.

Pošto je tako Hjumova teorija, ili apstraktna suprotnost monetarnom sistemu, bila razvijena do posljednje konsekvence, *Tomas Tuk*¹⁴⁵* je najzad rehabilitovao Stjuartovo konkretno shvatanje novca. Tuk ne izvodi svoje principe iz bilo koje teorije, već iz savjesne analize istorije robnih cijena od 1793. do 1856. godine. U prvom izdanju svoje *Istoriјe cijena*, koja je izšla 1823. godine, Tuk je još potpuno sputan Rikardovom teorijom i uzaludno se muči da činjenice dovede u sklad s tom teorijom. Njegova brošura *On the Currency*, koja izlazi poslije krize od 1825. godine, mogla bi se čak smatrati prvim dosljednim iznošenjem shvatanja koje je docnije zastupao Overston. Međutim, dalja istraživanja istorije robnih cijena prisilila su ga da uvidi da je neposredna povezanost između cijena i količine opticajnih sredstava, koju teorija pretpostavlja, puka fantazija, da su ekspanzija i kontrakcija opticajnih sredstava, pri nepromijenjenoj vrijednosti plemenitih metala, uvijek posljedica a nikada uzrok kolebanja cijena, da

¹⁴⁴ Nekoliko mjeseci prije izbijanja opšte trgovinske krize od 1857. zasjedao je jedan komitet Doma komuna radi ispitivanja dejstva bankovnih zakona od 1844. i 1845. Lord Overston, teoretski otac ovih zakona, izlio je u svom iskazu pred komitetom ovu bujicu pohvala: »Strogim i tačnim pridržavanjem principa zakona od 1844. sve se pravilno i lako odvijalo; novčani sistem je siguran i neuzdrman, prosperitet zemlje je neosporan, javno povjerenje u zakon od 1844. dnevno dobija na snazi. Ako komitet želi još dalje praktične ilustracije da su principi na kojima počiva ovaj zakon zdravi, a posljedice koje je ovaj zakon obezbijedio blagotvorne, evo mu istinitog i dovoljnog odgovora: pogledajte oko sebe; pozmatrajte sadašnje stanje poslova u našoj zemlji, pogledajte zadovoljstvo naroda; pogledajte bogatstvo i prosperitet svih klasa, dmljstva, — i onda neka komitet odluci da li želi da spriječi dalje; važenje zakona pod kojim su postignuti takvi uspjesi.« Tako je slavodobitno trubio Overston 14. jula 1857., a 12. novembra iste godine moralno je Ministarstvo na svoju sopstvenu odgovornost suspendovati taj čudotvorni zakon od 1844.

je opticaj novca uopšte samo sekundarno kretanje i da novac u stvarnom procesu proizvodnje dobija još sasvim druge određenosti oblika pored one prometnog sredstva. Tukova detaljna istraživanja spadaju u drugu oblast, a ne u oblast prostog metalnog prometa, i zbog toga se o njima na ovom mjestu ne može još raspravljati, kao ni o istraživanjima *Vilsona* i *Fulartona*,¹⁴⁶ koji pripadaju istom pravcu. Svi ovi pisci ne shvataju novac jednostrano, već u njegovim raznim momenima, ali samo materijalno, bez ikakve žive veze bilo tih momenata međusobno, bilo sa cijelokupnim sistemom ekonomskih kategorija. Stoga oni *novac*, za razliku od *prometnog sredstva* brkaju s *kapitalom* ili čak s *robom*, mada su opet, s druge strane, prinuđeni da ponekad istaknu da se on od njih razlikuje.¹⁴⁷ Ako se, na primjer, zlato šalje u inostranstvo, u stvari se u inostranstvo šalje kapital, ali se isto dešava i kad se izvozi gvožđe, pamuk, žito, ukratko svaka roba. Oboje su kapital i, prema tome, ne razlikuju se kao kapital, već kao novac i roba. Uloga zlata kao međunarodnog sredstva razmjene ne potiče, dakle, od njegove određenosti oblika kao kapitala, već od njegove specifične funkcije kao novca. Isto tako kad zlato ili banknote umjesto zlata funkcionišu kao platežno sredstvo u unutrašnjoj trgovini, oni su istovremeno

¹⁴⁵ Stjuartovo djelo bilo je Tuku potpuno nepoznato, kako se može vidjeti iz njegove »History of Prices from 1839—1847«, London 1848, u kojoj daje pregled istorije teorija o novcu.

¹⁴⁶ Tukovo najznačajnije djelo, pored »History of Prices«, koje je njegov saradnik Njumarč izdao u šest tomova, jeste »An Inquiry into the Currency Principle, the Connection of Currency with Prices etc«, 2d édition, London 1844. *Vilsonovo* djelo već smo citirali. Konačno treba pomenuti i *John Fullarton*, »On the Regulation of Currencies«, 2d édition, London 1845.

¹⁴⁷ »Treba da razlikujemo zlato kao robu, *to jest* kapital, i zlato kao prometno sredstvo.« (*Tooke*, »An Inquiry into the Currency Principle etc«, p. 10.) »Može se smatrati da će zlato i srebro pošto budu pribavljeni gotovo tačno pokriti zahtijevanu sumu... zlato i srebro imaju beskrajno preim秉stvo pred svima drugim robama... uslijed okolnosti što su svuda u upotrebi kao moneta... Inostrani ili domaći dugovi obično se prema ugovoru ne plaćaju u čaju, kavi, šećeru ili indigu, već u moneti, i zato slanje novca bilo u ugovorenim monetama bilo u polugama koje se odmah mogu pretvoriti u tu monetu od strane kovnica, ili na tržištu zemlje u koju se šalju, predstavlja za posiljaoca uvijek najsigurniji, najneposredniji i najtačniji način plaćanja, bez rizika da će pretrpeti gubitak zbog pomanjkanja tražnje ili kolebanja cijena.« (*Fullarton*, 1. c, p. 132, 133.) »Svaki drugi artikal (izuzev zlata i srebra) može po količini ili vrsti da bude izvan obične tražnje one zemlje u koju se šalje.« (*Tooke*, »An Inquiry etc«)

kapital. Ali, kapital u obliku robe, kao što to, na primjer, veoma opipljivo pokazuju krize, ne bi mogao stupiti na njihovo mjesto. Opet je, dakle, razlika zlata kao novca od robe, a ne njegovo postojanje kao kapitala, ono uslijed čega zlato postaje platežno sredstvo, čak i onda kad se kapital izvozi baš kao kapital, da bi se izvjestan iznos vrijednosti, na primjer, pozajmio inostranstvu uz kamate, zavisi od konjunktura da li se izvozi u obliku robe ili zlata, a ako se izvozi u obliku zlata, to se dešava zbog specifične određenosti oblika plemenitih metala kao novca nasuprot robi. Uopšte, ovi pisci ne posmatraju novac najprije u apstraktnoj formi, kako se on razvija u okviru prostog robnog prometa i kako nastaje iz odnosa samih roba koje se nalaze u procesu. Oni se uslijed toga stalno kolebaju između apstraktnih određenosti oblika koje novac prima nasuprot robi i onih njegovih određenosti u kojima se kriju konkretniji odnosi, kao kapital, revenue [dohodak]¹⁴⁸ i slično.

(Preveo MILOŠ SOFRENOVIĆ,
redaktor dr ZVONKO TKALEC)

•⁴⁸ Pretvaranje novca u kapital razmatraćemo u III glavi, koja govori o kapitalu i predstavlja kraj ovog prvog odjeljka.